

ЗЕЙНЕП ЗАФЕР
НУРИЕ МУРАТОВА

ТЮРКОЛОГИЯ
В ИЗГНАНИЕ

МЕФКЮРЕ
МОЛЛОВА

БИОГРАФИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ



Зейнеп Зафер, Нурие Муратова

Тюркология в изгнание

МЕФКЮРЕ МОЛЛОВА
Биографично изследване

DocWoment

Book Series: *Women and Minorities Archives*

Editorial Board: Kristina Popova, Mariyana Piskova, Petar Vodenicharov,
Anastasya Pashova, Milena Angelova, Nurie Muratova

Volume 8, 2022

Zeynep Zafer and Nurie Muratova

TURKOLOGY IN EXILE. MEFKÜRE MOLLOVA

A Biographical Study

**Тюркология в изгнание
МЕФКЮРЕ МОЛЛОВА**
Биографично изследване

© Зейнеп Зафер, *автор*

© Нурие Муратова, *автор*

Рецензенти: проф. Жоржета Назърска,

доц. Петър Воденичаров

Редактор: д-р Садък Хаджъ

© Зейнеп Зафер, превод от турски и азербайджански език

© Нурие Муратова, корица

Снимка на корицата: Комисия за доснетата, М. Сф, ф. ПП, а. е. ч.8696/80

Издателство: Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград
ISBN 978-954-00-0316-0

This publication is a result of the project „Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries.“ This project has received funding from the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No. 734645.



KEAC-BSR

Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities.
Europe and the Black Sea Region

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР.....	5
СЕМЕЙСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ.....12	
Детски години.....	12
Френски колеж <i>Сен Андре</i> във Варна.....	25
ПРЕПОДАВАТЕЛКА В УНИВЕРСИТЕТА – ФОРМИРАНЕ КАТО УЧЕН.....32	
Експедиции на терен по турските села.....	49
Преподавателска работа.....	60
На международната научна сцена.....	62
Проблеми в Катедрата по <i>Турска филология</i>	67
Противопоставяне на властта.	
Уволнение от Университета.....	85
ОТЛЪЧЕНА ОТ НАУКАТА.....108	
В науката извън науката.....	121
Преследваната домакиня.....	131
Обиск.....	134
Държавното насилие и смъртта на Риза Моллов.....	139
Борба за физическо оцеляване.....	144
Държавна сигурност на „лов“ за ръкописи.....	149
НАУЧНА ДЕЙНОСТ.....162	
Проф. Ширалиев – учителят.....	165
Теренни проучвания.....	177

Посвещаване на науката (60-те години).....	180
Постижения в науката (70-те години).....	187
Науката срещу житейския и политическия драматизъм (80-те години).....	192
Наука в изгнание (90-те години).....	199
В престижни научни списания.....	203
На турски език извън България.....	207
Публикувани книги.....	217
Непубликувани и изчезнали ръкописи.....	222
 ПОЕЗИЯ – ЕМОЦИОНАЛНО НАЧАЛО И ПРОЗАИЧЕН КРАЙ.....	
Публикувана лирика.....	232
Бунтът на свободната жена.....	235
	249
 ПОСЛЕСЛОВ.....	
Изчезналите архиви.....	273
 СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИТЕ	
на Мефкюре Моллова.....	281
 ДОКУМЕНТИ.....	
	299
 ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ.....	
Списък на съкращенията.....	320
	332
Резюме на английски език.....	333



ПРЕДГОВОР



Проучванията ни на биографията на Мефкуре Моллова започнаха в началото на 2019 г., след разговор по повод на насико публикувана енциклопедия за жените в Българската академия на науките.¹ Интересът ни към темата за жените в науката ни подтикна да проверим има ли и колко жени от малцинствата са в тази енциклопедия? Намерихме две турски имена... Проф. Зейнеп Зафер от Анкарския университет познаваше едната от тях лично – Хайрие Мемова (Йенисой),² а другата беше млада жена, започнала работа в БАН в днешно време. Но тогава проф. Зафер възклика: *Не мога да повярвам, че няма нищо за Мефкуре Моллова!* За първи път чухах това име. Направих бързо търсене в интернет – WorldCat³ веднага показва повече от сто публикации на тази авторка, които се съхраняват в различни световни библиотеки. Решихме, че ще проверим какво има в българските архиви. Проверка в архива на Българска академия на науките показва, че там не е работила такава жена, значи енциклопедията не грешеше. Щом не е била в академията, оставаше да е работила в Со-

¹ Кацунов, В., Д. Иванова, Ц. Величкова (съст.). Жените в историята на академичната наука в България: хабилитираните жени в БАН. Енциклопедичен справочник. С., 2018.

² Хайрие Мемова-Сюлейманова, в Турция известна под името Хайрие Сюлейманоглу Йенисой (Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy).

³ Световен каталог на библиотечни ресурси.

фийския университет. Но и в неговия архив **нямаше нищо** за Мефкюре Моллова. Стана ясно обаче, че името ѝ се свързва по някакъв начин със специалността *Турска филология* в Университета. Справочниците и алманахът на Софийския университет, издавани по различни поводи, също никъде не споменават това име.⁴ Регулярните научни конференции на Катедрата по *Тюркология и алтайстика* редовно почитат основателите си, както и бивши преподаватели, но Мефкюре Моллова не е сред тях. Как е възможно светът да знае за тази толкова продуктивна изследователка, а в България да няма нито ред за нея? Съзнателно ли е укривана такава успешна научна реализация? Наистина ли никой не знае нищо за тази тюрколожка и поетеса?

Оказа се, че не е така – срещите ни в София с част от турската интелигенция, живяла в комунистическа България, разкриха, че всички знаят коя е Мефкюре Моллова.⁵ Някои от нашите събеседници бяха нейни бивши студенти. И започнаха да разказват. Тези разкази ни насочиха в кои архиви трябва да търсим документи за нея.

Изследването на житейската и научната съдба на Мефкюре Моллова беше съпроводено с редица трудности, свързани с липсата или невъзможността за достъп до архивни доку-

⁴ **Ангелиева, Ф., А. Паунова, В. Хрусанова** (съст.). Биобиблиография на преподавателите от Факултета по западни филологии, София, 1973.; **Алманах** на Софийския университет "Климент Охридски", 1939–1988. Т. 1–3. – София, 1988.; **Веселинов, Д.** Летописна книга на Факултета по класически и нови филологии (1965–1988), София, 2011.

⁵ Март 2019 г., среща в културния клуб към Джамийското настоятелство на *Баня баши*.

менти. Около личността на Мефкуре Моллова, както и на съпруга ѝ – Риза Моллов, витаят множество слухове и легенди, една част от които се потвърдиха от намерените документи, а други бяха напълно опровергани. Липсата на какъвто и да е личен архив ни принуди да разчитаме изцяло на институционални архивни фондове, както и да се обърнем към пошироко използване на метода на устната история.⁶ Често разказите за нея ни навеждаха на идеи къде бихме могли да намерим документи, които да потвърдят или отхвърлят дадена история.

Тъй като Мефкуре Моллова през по-голямата част от живота си не е била обвързана с институции, не можехме да разчитаме и на много документи. Например в архива на Софийския университет не успяхме да намерим и един ред за нея – а това е единственото място, където тя работи около 7 години. Там няма запазено нейно работно дело, сякаш никога не е преподавала в Университета. Това се отнася и за другите преподаватели турци в Университета, изчезнали от институционалната документация заради прочистването на архивите по време на насилиствената асимилация на турците в България. Информационната завеса започна да се повдига след намирането на протоколите на *Катедрата по турска филология*, които, макар и в непълен вид, открихме в архивния фонд на Софийския университет в Държавен архив – София.⁷ Там се съхраняват и протоколите на Факултетния съвет и на Акаде-

⁶ Благодарим на всички наши респонденти от България, Турция, Азербайджан, Румъния и Франция. Имената им са изброени в края на тази книга.

⁷ ДА-София, ф. 1790. Софийски университет "Климент Охридски" (1944 -).

мическия съвет. Оказа се, че една част от документите за Катедрата се намират в личния архивен фонд на Гъльб Гъльбов.⁸ Той е запазил за себе си варианти и копия на част от важните протоколи, особено такива, които се отнасят до Мефкуре и Риза Моллови. Впоследствие тези документи са предадени, вероятно от наследниците му, в държавните архиви като част от личното му наследство.

Установихме, че протоколите от заседанията на Катедрата са непълни и съществуват в различни редакции. От тях се виждаше, че срещу Мефкуре и Риза Моллови е организирано целенасочено преследване в Университета в края на 50-те и началото на 60-те години. Това ни насочи към архива на Комисията по досиетата⁹, където се съхраняват документите от разследванията срещу Риза Моллов, Мефкуре Моллова, Хайрие Мемова, както и работните досиета на някои агенти и сътрудници от *Катедрата по турска филология*. Стана ясно, че въпросът за мистериозни изчезвания, липси и подмяна на протоколите на Катедрата е поставян многократно, включително и в разработките на Държавна сигурност.

В рамките на международен проект за обмен на академични култури¹⁰ имахме възможност да се запознаем с публичните архивни документи както в Централния държавен архив, Държавен архив – София, Българската академия на

⁸ ЦДА, ф. 931К. Гъльбов, Гъльб Димитров (1892–1972).

⁹ КРДОПБГДСРСБНА. За удобство в книгата този архив е цитиран като *Комисия за досиетата*.

¹⁰ „Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries.“, European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No. 734645.

науките, университетския архив на Софийския университет, така и в Азебайджанския държавен архив, архива на Държавния университет в Баку, архива и библиотеката на Азербайджанската академия на науките и на Националната библиотека *M. Ф. Ахундов* в Баку. Наред с това направихме проучване в библиотеката на Института за турски език в Анкара, където се намират някои непубликувани ръкописи и част от преписката между Мефкюре Моллова и Института.

Нашите изследователски търсения позволиха да реконструираме събитията от живота на световноизвестната българска тюркологка, чийто принос в науката е премълчаван и пренебрегван у нас и досега. Тя се оказа и първата талантлива турска поетеса в България, успяла да публикува стихосбирка на турски език (1964 г.) в комунистическа България.

Мефкюре Моллова (1927–2009) е родена в Добрич. Учи основно образование в турско и румънско училище, а средно – във френския колеж „Сен Андре“ във Варна. След като завършва *Френска филология* в Софийския държавен университет, в края на 1953 г. е назначена за асистентка в новосъздадената специалност *Турска филология*. През 1961 г. заедно със съпруга ѝ Риза Моллов са уволнени от Университета. Историята на Мефкюре Моллова не можеше да бъде разказана без тази на съпруга ѝ Риза Моллов. Те прекарват живота си заедно, както в личен, така и в професионален план, подпомагайки се и допълвайки се един друг. Всяко събитие в живота на единия рефлектира върху другия с пълна сила, понякога съдбоносно. Съпругът ѝ е преследван от Държавна сигурност до края на живота му, а Мефкюре Моллова не е допусната до академичните институции до 1989 г., когато

е принудена да напусне България. Оставена без средства за препитание (1961–1989), тя се отдава на научна работа и е авторка на повече от 150 статии и студии в областта на тюркологията, като около 100 от тях са написани в условия на политически и научни репресии (1961–1989) и са публикувани предимно на френски език в престижни списания от цял свят. В емиграция до края на живота си отпечатва още 35 изследвания. Умира на 27 юни 2009 г. в Париж. Житеиската и професионалната съдба на Мефкуре Моллова са белязани от политиката на комунистическия режим за насилиствена асимилация на турците в България. За противопоставянето и непримиримостта с това престъпление на режима, тя и съпругът ѝ заплащат висока цена, но запазват докрай моралната си почтеност и научна честност.

Това изследване ни преведе и през историята на науката и академичното образование в България в областта на тюркологията. Мефкуре и Риза Моллови са сред първите събирачи на теренен фолклорен и езиков материал сред турците в България. Биографиите им са свидетелство за първите години на академичната тюркология и пътищата, по които е могла да се развива тази наука в България. Изолирането им и преследванията срещу тях прекъсват още в зародиш създаването на научна школа, която да изследва турския език и култура в България. Без да подценяваме постиженията на следващите поколения тюроколози, твърдим, че събраният огромен по всички свидетелства теренен материал остава неизползван и научно не влиза в обращение, а голяма част от него е унищожена. Впоследствие той е окupиран от неясни и тайни сили, които го използват за политически и идеологически цели, както и за репресии и тормоз върху цялата турска общност в

България. В този план изследването показва палитра от житейски и научни избори в условията на тоталитарен репресивен режим.

Своите научните постижения в областта на тюркологията Мефкуре Моллова постига в „изгнание“ както вътрешно в продължение на десетилетия в България, така и през последните 20 години от живота си в чужбина. Надяваме се, че тази книга ще запълни празнотите около нейната личност и ще допринесе за реабилитацията на научното и поетическото ѝ творчество.

Нуре Муратова



СЕМЕЙСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ



Детски години

Мевкюре Моллова е родена на 22 юли 1927 г. в Добрич (тогава Хаджиоглу Базарджик¹¹) в Румъния. Произхожда от учителско семейство. Баща ѝ – Риза Абдула Мехмед – е роден през 1896 г. в Добрич. Майката на Мефкюре – Рахиме Аптурахман Мехмед – е родена през 1905 г. в с. Азапль, нариращо се в община Меджидия. Когато родителите ѝ се женят, тези места са в границите на Румъния. Според всички източници, до които достигнахме, Риза Абдула Мехмед в продължение на 40 години е учител в турското основно училище в град Добрич. Племенникът му Ердоган (р. 1933 г.) разказва, че той е бил негов учител, а също учител на брата на Мефкюре Моллова, Ибрахим, с когото са учили в един клас в Началното турско училище *Нумуне*. В града всички го познават и се обръщат към него с *Хаджъсъ Баба*, *Хаджъсъ Хафъз*, *Ходжса Баба*, *Хафъз Ръза*¹². Има сведения, че паралелно е про-

¹¹ На турски Хаджъоглу Пазарджък.

¹² Интервюта на Зейнеп Зафер с Ердоган Дериджиоглу (р. 1933), проведени на 16.05.2022 и 28.05.2022. Ердоган е учител по математика, първи братовчед на Мефкюре, изселил се в Турция заедно с брат ѝ в края на 1978 г. Той е най-възрастният жив представител на семейството. Интервю с Юлкер Садък (р. 1942 г.), съседка и по-далечна роднина на семейството, която е сред изгонените в Турция през 1989 г.

веждал и уроци по ислям. В Добрич е запомнен като *буден, представителен мъж*.¹³ Според сестрата на Мефкуре Моллова, Емел Емин¹⁴, не само баща им, но и майка им, Рахиме Аптурахман Мехмед, също е била учителка в Добрич¹⁵ в Началното турско училище *Селимефенди*¹⁶, но след раждането на Мефкуре се е отдала единствено на семейството си¹⁷. Второто дете на семейството, братът на Мефкуре Моллова, Ибрахим Риза Абдулов (Анар), се ражда през 1934 г.¹⁸, а през 1938 г. – сестра ѝ Емел.

Според съвременника на Мефкуре Моллова – Фетхи Айтак (р. 1928 г.) – по това време в гр. Хаджиоглу Базарджик има две турски начални училища, едното четири-, а другото петгодишно. Тогавашните румънски закони изискват завършилите 4-годишното турско училище да учат една година в

¹³ Данните са от г-жа Улвие Бекирова (р. 1934 г.), татарка от град Добрич, предоставени ни чрез Цветолин Недков (Регионален исторически музей – Добрич).

¹⁴ Емел Емин завършва Турското педагогическо училище в София и през 1961 г. *Турска филология* в Софийския университет. И до днес живее в Румъния след брака си с румънски гражданин.

¹⁵ Има вероятност да е преподавала коран и османотурски.

¹⁶ Писмо на Емел Емин от 07.07.2022. Личен архив на авторките.

¹⁷ Емел Емин, преподавателка по турски език и турска литература, на 25 юни 2019 г. отговори по електронната поща само на част от въпросите ни. В първото си писмо тя имаше условие да не навлизаме в политически теми, затова много от въпросите ни останаха без отговор.

¹⁸ Според интервютата с близките ѝ в Турция, брат ѝ в края на 1978 г. семично се изселва в Истанбул и умира през април 1979 г. от сърдечна криза, само 6 месеца след заминаването. Интервю с племенницата на Мефкуре Моллова Дуйту Анъл (по мъж Алтай) от Истанбул, учителка по английски език, направено по телефона на 17.05.2022 г.

румънско училище, за да получат диплома за начално образование, по който път е минал и самият той.



Центърът на Добрич през 1930 г.¹⁹

В мемоарите си от 2003 г. Фетхи Айтач²⁰ дава информация за живота, поминъка и образованието на турците в града. В тях се съдържат ценни документи, семейни и училищни снимки – автентично свидетелство, чрез което може да се възстанови отчасти атмосферата на гр. Хаджиоглу Базарджик, в която израства и завършва основното си образование Мефкюре Моллова. Фетхи Айтач е по-млад от нея само с една година и вече е на 94 години, но паметта му продължава да съхранява интересни подробности от детството. Добре помни

¹⁹ Държавен архив – Добрич, ЧП 111и.

²⁰ Aytaç, F. İçimizden Biri'nin Fethi Aytaç'ın Hayat Hikâyesi (Anılar, Gözlemeler, Düşünceler), Ankara, 2003.

и къщата на семейството на Мефкуре Моллова, която като дете често посещава, тъй като сестрата на майка му е женена за чичото на Мефкуре Моллова – Муса.



**Бащата и майката на Мефкуре Моллова.
На заден план е родната ѝ къща.²¹**

Фетхи Айтач живее и учи в родния си град до 1940 г. В мемоарите си описва Хаджиоглу Базарджик като типичен османски град, в който живеят турци, българи, румънци, албанци, арменци, евреи и др. Смята, че през 1935 г. турското население в града е към 13 500 души. Някои от махалите и местностите през това време все още се наричат *Сараї*, *Гъочере*, *Панайър*, *Табакхане*, *Долмабахче*, *Шадърван*, *Газибаба*, *Кушконмаз*, *Мешатълък* и др. В *Долмабахче* има хубава градина и през някои летни вечери с по-големите му брат и

²¹ Личен архив Дуйгу Анъл.

сестра отиват да гледат красиво облечените танцуващи двойки в казиното. Цялото семейство пък се весели в местността *Газибаба*. От споменатите махали, семейството на Мефкуре Моллова живее в *Панайър махала*. Днес все още много повъзрастни турци в града я знаят и с това име. Племенникът ѝ Оскун Анъл²² разказа, че дядо му живеел в старата кирпичена къща, на която Мефкуре Моллова посвещава едно стихотворение, а баща му Ибрахим Анъл построил в градината пред нея нова, тухлена. Кирпичената къща е съборена, но новата е запазена до днес. Сегашният адрес на родното място на Мефкуре Моллова е ул. *Асен Златаров*, № 19.²³



Къщата в Добрич, построена от брата на Мефкуре Моллова.²⁴

²² Син на брат ѝ.

²³ Интервю с Оскун Анъл (Истанбул), племенник на Мефкуре Моллова, проведено по телефона на 19.05.2022 г.

²⁴ Снимка на Илхан Узуноглу.

В мемоарите си Фетхи Айтач пише още, че в града има 13 джамии, някои от които са: *Шадърван джамия*, *Текке джамия*, *Ючодалар джамия*, *Селимейенди джамия*, *Хюснүефенди джамия* и *Хаджъосман джамия*. За нуждите на турското население има Окръжно кадийство²⁵ и Мюфтийство. Наред с това в Хаджиоглу Базарджик дейност развиват гражданска организация *Исламска общност*²⁶, футболният клуб на име *Шарк-Идман*²⁷ и театрално-фолклорна група.²⁸

Първото турско училище се нарича *Нумуне* и е с петгодишна програма на обучение, в което румънски език се изучава като допълнителен. Извън румънския език се прилага програмата, която е задължителна за началните училища в Турция. Мефкуре Моллова също трябва да е учила началното си образование в това училище, тъй като в него по-късно завършват образованието си брат ѝ и първият ѝ братовчед и Риза Абдула Мехмед им преподава някои предмети.²⁹ Фетхи Айтач учи в четиригодишното Начално турско училище *Селимейенди*, което се намира срещу къщата им и не помни Риза Абдула Мехмед да му е преподавал. Понеже в него има по-малко часове за изучаване на румънски, за засичане на

²⁵ Институция, която се занимава със съдебни дела, съд.

²⁶ Исламска религиозна институция (джемат-и исламие), която е основното и най-масово звено в системата на изповеданието. Исламски общности се изграждат във всяко населено място, където живеят постоянно най-малко 40 мюсюлмански семейства.

²⁷ Буквално: Източна физическа култура.

²⁸ *Aytaç, F. İçimizden...*, s. 14; Интервю с Фетхи Айтач, проведено в Анкара от Зейнеп Зафер на 15.05.2022 г.

²⁹ Това се потвърждава от сестрата на Мефкуре – Емел Емин. Писмо на Емел Емин от 07.07.2022; Интервюта с Ердоган Дериджиоглу, 16 и 28 май 2022 г. Личен архив на авторките.

начално образование възпитаниците му учат пети клас в държавното румънско училище, където доразвиват познанията си по румънски език. Освен изучаването на латиницата, в *Селимехенди* арабицата се преподава в часовете по *Коран*, заедно с преподаването на османотурски. Макар че, според Фетхи Айтак, училището е било по-консервативно и часовете по вероучение са били повече в сравнение с часовете в *Нумуне*, в Началното турско училище *Селимехенди* им преподават музика, а в края на годината децата изнасят театрални представления. Класовете са смесени и в училището няма задължителна униформа.

Освен осемгодишната гимназия с основна и средна степен на обучение, в града има и средно професионално търговско училище, като и за двете се заплаща такса. В прогимназиалната степен на румънската гимназия задължително се изучава френски или немски, а в последните два класа – старогръцки или латински. Най-големият брат на Фетхи Айтак остава с основно образование, а другият – по-голям с 4 години, учи в Търговското училище. През 1939–1940 г. Фетхи Айтак е записан в пети клас в държавното румънско училище. Той завършва класа с отличие, поради което е награден с книга. Със стипендията на *Исламската общност* в града през следващата учебна година се записва в първи клас на прогимназиалната степен на румънската гимназия *Николае Филипеску* и сред 50-те ученици, от които само три турчета, по успех е трети след двама съученици-румънци. За този си успех е награден с 8 книги на румънски, някои от които Фетхи Айтак още пази в библиотеката си. В училището се изучава християнско вероучение, но турчетата не посещават тези часове и получават оценка от мюсюлмански учители по вероучение.

Баща му всеки ден купува румънски вестник, благодарение на което любознателното 10-11-годишно момче усъвършенства румънския си език.³⁰



Класът на Фетхи Айтак в румънското училище.³¹

Мефкюре Моллова завършва петгодишното Начално турско училище *Нумуне*, което е светско и където преподава баща ѝ. В него се обучава по програмата за началните училища в Турция и латиницата е задължителна. В *Нумуне* тя научава до известна степен румънски език. Тъй като баща ѝ и майка ѝ са учители по *Коран* и османотурски, а баща ѝ е и хафъз, в домашни условия и в курсове за изучаване на *Кора-*

³⁰ **Aytac, F.** İçimizden..., s. 22-24. Интервю с Фетхи Айтак, 15.05.2022.

³¹ Личен архив на Фетхи Айтак.

на³² тя трябва добре да е научила арабското писмо и османотурски, които след това като изследовател на езика ще ѝ помогат много. Подобно на Фетхи Айтач тя би трябвало да е продължила образоването си до седми клас в румънското държавно училище, където доразвива познанията си по румънски език. Защото през 1973 г. Мефкуре Моллова разказва пред азербайджанското списание *Литература и изкуство* (*Әдәбијат өө инчесәнәт*), че е получила основното си образование в турско-румънско училище.³³ Същевременно в прогимназията трябва да е изучавала и френски език. В мемоарите си Фетхи Айтач споменава, че само за една година обучение в румънската прогимназия, е получил добра подготовка по френски език. Както овладяването на румънски език, така и запознаването ѝ с френски език ще бъде от изключително значение за бъдещото образование на Мефкуре Моллова.

От статиите ѝ се вижда, че тя владее много добре и български език. Нейният връстник Фетхи Айтач разказва в мемоарите си за това, как децата и младежите турци от Добрич започват да учат български език, който като официален вече е задължителен: *Когато градът мина в ръцете на българите и обстановката стана несигурна, не се знаеше дали ще мога да уча, затова започнах работа като продавач в новооткрития магазин на баща ми за продажба на рогозки и глинени изделия. Същевременно се мъчех да уча самостоятелно български. Най-напред започнах да изучавам кирилицата, на*

³² Традицията децата да учат Коран при хафъз продължава по селата в Североизточна България и през 70-те год. на XX в. През 80-те год. на XX в. се провежда почти нелегално, а след смяната на имената – тайно.

³³ *Әдәбијат өө инчесәнәт*, 27 окт., 1973, с. 14.

която пишат. Около магазина на баща ми имахме стари приятели българи, които бяха близки с нас. В града ни все още не се издаваха български вестници, но от югоизточната му страна, в отстояния на 50-60 км гр. Варна се издаваше в. „Варненски новини“, който същия ден се доставяше в Добрич. Без да разбирам съдържанието, четях статиите във вестника, който съседите ни българи получаваха и превеждаха.³⁴ Не по-различно трябва да е станало и първото запознаване на Мефкюре Моллова с кирилицата и с българския език, тъй като и тя около две години не може да продължи образоването си.

След преминаването на Южна Добруджа към България за турското население неочаквано настъпва нов период, изпълнен с неизвестност и тревога. Фетхи Айтак разказва за настъпилото смущение, скорошните ограничения и дискриминация към турското малцинство, предизвикали изселнически поток на турците от Добруджа към Румъния, а за някои оттам към Турция: *Но връщането през 1940 г. обратно на България на двата окръга на Добруджа предизвика голяма тревога сред турското население. Защото преди предаването на тези земи много се разпространяваха вестите за антитурската политика и лошото отношение към турците в България. В резултат на страха от идващите слухове, много семейства заедно с румънците изоставиха родните си огнища, спокойствието си и се изселиха в Северна Добруджа, някои успяха да продадат къщите и магазините си, други ги оставиха на роднини. Оттам (по вода от Констанца) за Турция потече вълна от изселници. От нашия род синовете и*

³⁴ Aytak, F. İçimizden..., p. 23.

дъщерите на починалия ми чичо, кадия, със семействата си се включиха в групата за изтегляне на север, а оттам в потока от изселници към Турция. И от майчината ми страна имаше заминали. Но двамата ми вуйчовци, които се занимаваха с търговия на текстил, загрижени за бъдещето си и с тревога останаха в Добрич. Понеже бяхме обвързани с тях поради икономически затруднения (години наред работите на баща ми не вървяха на добре) и ние бяхме принудени да останем за известно време под българско управление.³⁵

За съжаление, скоро се разбира, че слуховете за лошото отношението към турците в България отразяват реалността. Не след дълго всички съграждани на Фетхи Айтак се уверяват, че не са желани и трябва да се спасяват: *Само една година (1940 – 1941) беше достатъчна, за да разберем, че българското управление е различно от румънското, тъй като то се отнесе към турците пренебрежително, дори извърши насилия. Например, турските училища бяха закрити; не беше ясно дали ще ни позволяят да продължим основното си образование в български училища; пречеше се на търговията на близките ни. [...] Вместо „свободата“ на румънското управление, българските власти с всеки изминат ден увеличаваха насилията си. Стигна се дотам, че окачиха по чаршии и пазари плакати, с които разказваха за неверни кланета над християните през османския период. [...] В тези условия започнахме да планираме изселването си в Анадола.*³⁶

³⁵ Пак там, с. 16.

³⁶ Пак там, с. 16, 24.



Роднини и семейството на Фетхи Айтак при изпращането им в деня на потеглянето за Турция, октомври 1941 г.³⁷

В такава обстановка на несигурност и загриженост за бъдещето много семейства в Добрич и околността се разделят. Между роднините от майчина страна на Мефкюре Моллова, които остават в пределите на Румъния, и семейството ѝ, се издига трудно преодолима държавна граница. Баща ѝ и братята му продължават да живеят със семействата си в Добрич, а роднините от майчина страна се намират в пределите на Румъния. За разлика от румънската образователна система, предлагаща възможности на турците да осигуряват образоването на децата си едновременно на майчиния и на официалния румънски език и да продължават да учат в румънски про-

³⁷ Снимката е от книгата *Aytaç, F. İçimizden...*

гимназии и гимназии, в България частните турски училища не се признават. Българските училища са затворени за турците и много малко семейства с връзки и рушвети успяват да запишат децата си в български прогимназии и гимназии, които евентуално биха отворили пътя им към Университета. Разбира се, завършване на българска гимназия дори с отличие, също не гарантира правото на университетско образование.³⁸

Както подчертава сестрата на Мефкуре Молова – Емел Емин,³⁹ след присъединяването на Южна Добруджа към България, за кака ѝ изчезват всички възможности за продължаване на образованието. Поради сполетялото я нещастие да остане с основно образование, непрекъснато плаче вкъщи. Това продължава до момента, когато родителите ѝ накрая вземат смелото решение да запишат дъщеря си в католически колеж подобно на три-четири други мюсюлмански семейства в града. За осигуряване образованието на дъщерите си, те са принудени да ги изпратят в католическо училище, където има вероятност да променят религията си, да се отчуждят от близките си. Сред тези малко на брой момичета, които живеят в пансион, е и дъщерята на известния добрички учител Хафъз Риза – Мефкуре.⁴⁰

³⁸ По въпроса вж. **Хаджъ, С.** Хасан Ерен – от Видин до върховете на тюркологията, Балканистичен форум, №3, 2021, с. 248–261; **Къльч, О.** Жертвата на съдбата. София, 2020, с. 104.

³⁹ Личен архив на авторите: Писмо на Емел Емин от 25.06.2019.

⁴⁰ Пак там.

Френски колеж *Сен Андре* във Варна

През 1940 г., когато Добрич и цяла Южна Добруджа по силата на Крайовската спогодба преминават към България, Мефкуре Моллова е на 13 години. Тя току-що е завършила основното си образование и възможностите да продължи в по-висока степен се променят. Първоначално не може да учи и губи известно време. Със закъснение постъпва във френския католически колеж *Сен Андре* във Варна, в който приемат само момичета.⁴¹ Това е едно от най-престижните училища в

⁴¹ Френският девически колеж е създаден през 1887 г. със съдействието на Иван Шишманов. Издържа се изцяло от частни дарения, предимно от католическия орден Асомпсион. (**Михалев В.** Френският език в учебните програми на образователните институции във Варна през XIX–XX в. <http://ref.blog.libvar.bg/2015/02/06/frenskiyat-devicheski-kolezh-sent-andre/>). Законът за изповеданията, обнародован, в ДВ, бр. 48 от 1 март 1949 г., забранява религиозното образование и свещениците педагози трябва да напуснат страната. Както и при случая с мюсюлманското религиозно училище в Шумен *Нюваб* (Къльч, О., цит. съч.) са използвани възпитаници на френските католически училища, за да бъдат злепоставени преподавателите им. Девическият френски колеж *Сен Андре* е закрит през 1948 година с министерски указ за чуждите училища в България, след като в предната година тържествено отбелязва 50-годишнината си. Окончателно престава да съществува, когато с указ на президиума на Великото народно събрание от 1 септември 1948 г. се закриват всички чужди училища в страната от всички степени и видове – предучилищни, основни и средни учебни заведения, колежи, курсове и др., открити или издържани от правителства на чужди държави, от различни религиозни мисии и конгрегации или от частни физически или юридически лица. Някои от свещениците, които са преподавали в колежа, са осъдени в монтиран процес, наречен *Католическата афера* и даже разстреляни, напр. Йосафат Андреев Шишков. По спомени на Цветан Цанински, неговата майка, която препо-

областта и в него получават образование момичета от различни националности – българки, арменки, гъркини, еврейки и малко туркини от района на Южна Добруджа. От Добрич заедно с Мефкуре Моллова в него тогава учат четири турски момичета.⁴² Колежът има статут на реална гимназия, обучението е изцяло на френски език и дава право след завършване да се продължи във висша степен на образование.⁴³ От 1933 г. дипломите за средно образование, издавани от колежа, се признават и във Франция, и в България.

Образованието, което дава колежът, е на много високо равнище. Голямата част от преподавателите са възпитаници на Сорбоната, използват се френски учебници и методики за преподаване. През 1943 г., когато Мефкуре Моллова вече би трябвало да учи там, преподават 11 учители, а директорка на колежа е Полин Лагаш. Освен тях има и 13 български лектори от културния елит на Варна, сред които Полихрония поп Стоянова (обществена деятелка), Кръстю Баев (литератор, директор на Първа мъжка гимназия във Варна), архимандрит Ионкентий Софийски, Крум Черноводов – изтъкнат спортен педагог, Рахия Цветкова. Към училището са и 11 монахини от различни националности – предимно французойки, българки, италианка, белгийка, арменка, гъркиня.⁴⁴

дава в колежа от 1927 г., след закриването му е принудена да стане чистачка (в. *Борба*, юни, 2015, с. 24–25) и интервю на Н. Муратова с Цветан Цанински от 03.06.2022 г.

⁴² Писмо на Емел Емин от 25.06.2019.

⁴³ **Хаджолян, М.** Престижен културен институт в град Варна, Изв. на СУБ, клон Варна, 2014, с. 3–5. Както вече подчертахме, това право не винаги се предоставя на мюсюлмани.

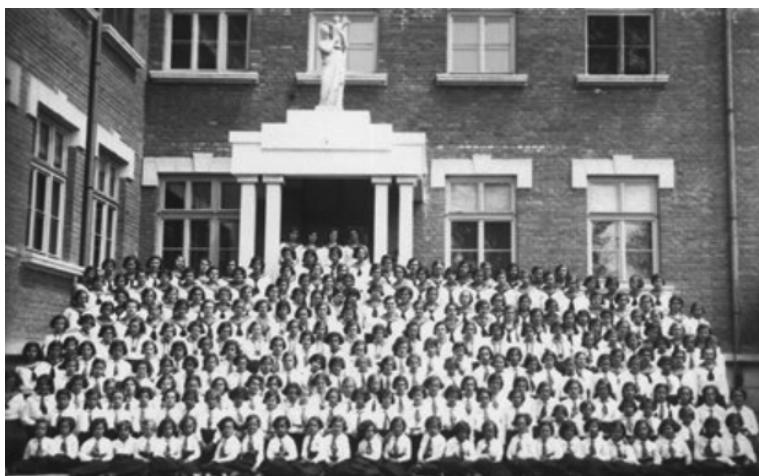
⁴⁴ Пак там, с. 4.

Преподаването в колежа е на френски език, но предметите *История* и *География* се преподават на български. Колежантите изучават български, френски и латински езици, математика, философия, обща и българска история, обща и българска география, физика, химия и естествена история.

Колежът се слави със строгата си дисциплина и добрана организация на учебния процес. На последния етаж се намира пансионът за момичетата, които не са от Варна, където вероятно е живяла и Мефкуре Моллова. Ученичките носят униформено облекло, състоящо се от черни рокли и черни обувки, черни чорапи, бяло жабо, пелерина и барети със знака на колежа. Особено се държи на изискаността и културата на обличане и общуване. В последствие през целия си живот Мефкуре Моллова винаги е много елегантна и прави впечатление с изисканите си обноски и стила си на обличане дори в най-бедните ѝ години.

За съжаление, не са запазени много документи за живота в колежа, тъй като архивът му или е изнесен заедно с преподавателите във Франция, или е унищожен от комунизтическия режим. През 1993 г. са публикувани кратки спомени във вестник *Варна експрес* на Дойчина Петрова, възпитаничка на колежа, която дава някои сведения за живота в него. *Много ред и дисциплина се изискваше от нас. Веднъж в месеца (неделя) имахме право на „сорти“ (излизане), придружени от настойник. Случващо се при наказание – лишаване от „сорти“ и тогава беше много тъжно. В пансиона се изучаваше допълнително: добро държане, учтивост, етика, но оценките бяха извън дипломата. Всяка сутрин преди закуска ни се демонстрираше начин на поднасяне на разни храни и добри обноски. По желание и наклонности изучавахме рисуване в*

прекрасно ателие, а в четири самостоятелни стаи – пиано и цигулка. Голямо събитие с много приготовления беше празникът на колежа „Свети Андре“. Пресъздавахме сцени от произведенията на Корней и Расин със съответните облекла, старинни танци и празничен обяд с чаша бяло вино. За 1 май потегляхме с файтони до „Траката“ – нямаше друг превоз. В спомените си Дойчина Петрова твърди, че обучението е светско и ученичките не са принуждавани да изпълняват религиозни задължения: *Никога не ще приема мнението, че сме получавали религиозно възпитание. Няколко католички изучаваха в четвъртьк следобед „катехизъм“.* По желание посещавахме Католическата църква.⁴⁵



Снимка на ученички от Френския колеж *Сен Андре* във Варна пред сградата на колежа. 1930–1940 г.⁴⁶

⁴⁵ Кацаарски, Г. Френският девически колеж *Сент Андре*, 2015.

⁴⁶ ДА-Варна, ф. 744К, оп. 1, а. е. 8, л. 9.

От запазени свидетелства за зрелост, издавани от колежа, става ясно, че обучението завършва със зрелостен изпит по история, география, български и френски език, отечествена география и история, френска литература. Изпитната комисия на зрелостния изпит е смесена българо-френска с участието на пратеници от просветните министерства на двете страни. Свидетелствата са издавани на обща бланка едновременно на български и френски език и се признават за гимназиално образование с право за продължаване във висша степен и в България, и във Франция.

Редовно на тържествата за края на учебната година присъстват високопоставени гости, включително консулите на Франция и Румъния. Тържествените събития са придружавани от богата литературно-музикална програма с участието на ученичките. Колко от тези традиции в колежа са просъществували във военно и следвоенно време, когато Мефкуре Моллова е ученичка там, е трудно да преценим. Колежът е закрит през 1948 г. и тя е възпитаничка на един от последните му випуски.

След френския колеж във Варна Мефкуре Моллова започва да учи в Софийския държавен университет специалност *Френска филология*.⁴⁷ Комунистическото управление премахва ограниченията за обучение на турците в университети и през учебната 1947/1948 г. за първи път са приети дос-

⁴⁷ Според някои нейни съвременници, автори на кратки биографични бележки, тя е учила и втора специалност *Славянска филология* – вж. Bayramöz, S. Türkçe'nin Sarmaşıkları Bulgaristan Türklerinin Şiirinden Seçmeler, T. C. Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Edebiyatı 81, Ankara, 2002, pp. 334–335.

та турски младежи.⁴⁸ Обучението на Мефкуре Моллова в Университета вероятно е в годините 1948–1952 г. Това е много тежък период за висшето образование в България, през който се извършва пълна подмяна и се провеждат регулярни чистки както на преподаватели, така и на студенти. За турците обаче настъпва много кратък период на възход в образованието. Не можахме да открием документи от студентските години на Мефкуре Моллова, освен сведения от различни по-късни източници, които указват завършената от нея специалност. Известна реконструкция на живота ѝ в тези младежки години може да се направи и с помощта на поетичното ѝ творчество.⁴⁹ По време на следването си тя се запознава с бъдещия си съпруг Риза Моллов⁵⁰, който е студент в специалност *Славянска филология*. Той е запален комунист, същевременно работи в Министерство на народната просвета⁵¹ и Издателство *Народна просвета*. Мефкуре Моллова се омъжва за Риза Моллов⁵² (вероятно през 1951 г.) и в началото на 1953

⁴⁸ Вж. **Къльч, О.** Жертва на....; **Стоянов, В.** Турското население в България между полюсите на етническата политика. София, 1997, с. 91, 101, 121.

⁴⁹ Вж. частта *Поезия – емоционално начало и прозаичен край* в тази книга.

⁵⁰ Писмо на Емел Емин от 25. 06. 2019.

⁵¹ **Държавна сигурност** – смяната на имената – Възродителният процес (1945–1985), т. I, Разширен вариант, DVD. София, 2013, с. 816.

⁵² Риза Моллов, писател, университетски преподавател, изследовател на турския фолклор, е роден на 4 юли 1920 г. в Провадия. През 1939 г. се записва в специалността *Славянска филология* на Софийския университет. През 1949 г. започва работа в предаванията на турски език на Радио София. През 1951 г. е назначен в Софийския държавен университет. Зашитава в Москва дисертация на тема *Въз-*

г. се ражда синът им Йълдъз. Според някои сведения през 1952–1953 г. тя за кратко време е държавен служител в учреждения, а след това работи в редакцията на в. *Eylülcü Çocuk* (Пионер).⁵³

никването и развитието на турската литература и е първият етнически турчин кандидат на филологическите науки в комунистическа България. Преподава в специалност *Турска филология* до 1961 г., когато заедно със съпругата му Мефкуре Моллова са уволнени от Университета. Първият талантлив литературен критик на турската литература в България. Автор на статии на турски, български, руски и френски език, сред които *За местната турска литература, Поетът Курдооглу Дели Мехмет от турската народна поезия на XIX век* и много други. През 1958 г. публикува сборник със свои статии под названието *Статии за литературата*. Същата година издава *Народното творчество на българските турци*, ч. 1–2. Също така издава *Христоматия по нова и съвременна турска литература* (541 с.), в която са включени 82-ма автори. Наред с научната си работа пише и публикува разкази, литературна критика и рецензии. Риза Моллов е известен като най-добрият литературен критик в този период. След уволнението от Университета е назначен през 1964 г. в Българската академия на науките. През 1977 г. е уволнен отново и преназначен за библиотекар в БАН. Продължава да пише, като публикува в България, Унгария, ГДР, СФРЮ и Турция. Продължава и да твори. През 1980 г. се пенсионира. Умира през март 1986 г. в София.

Филологът проф. д-р Ниметуллах Хафъз от Косово издава книга с публикувани и непубликувани научни и литературни произведения на Риза Моллов в Анкара. Сборникът е издание на Турското министерство на културата. Вж. **Hafız, N.**, ed. Riza Mollov. Hayatı ve Eserleri, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.

⁵³ **Yenisoy, H.** Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Bulgaristan Türk Edebiyatı 8, T.C. Kültür Bakanlığı Yayımları, Kültür Bakanlığı 32. Ankara, 1997, p. 264.



ПРЕПОДАВАТЕЛКА В УНИВЕРСИТЕТА – ФОРМИРАНЕ КАТО УЧЕН



През декември 1953 г. Мефкуре Моллова е назначена в Софийския държавен университет (СДУ) в току-що стартиралата специалност *Турска филология* и това поставя началото на нейната кратка преподавателска кариера и научна дейност, с която се занимава до края на живота си.

На 28 май 1951 г. на заседание на Академическия съвет на СДУ по предложение на зам.-ректора проф. Владимир Георгиев, известен езиковед, е взето решение да се открие *Катедра по тюркология (ориенталистика)*. На същото заседание деканът на Историко-философския факултет, проф. Христо Гандев, предлага бъдещата катедра да се занимава и с въпроси по история и етнография и да бъде в неговия факултет.⁵⁴ По сведения на Риза Моллов, които се съдържат в саморъчно написаната и предоставена на турския професор фолклорист Ирфан Юнвер Насраттиноглу⁵⁵ кратка автобиография, още същата година той е назначен на работа в Университета,

⁵⁴ ДА-София, ф. 1790, оп. 4, а. е. 1, л. 22 гр.

⁵⁵ Проф. д-р Ирфан Юнвер Насраттиноглу – турски фолклорист и пътешественик, посетил всички социалистически страни, в това число и Китай. Автор на пътеписи, научни изследвания и организатор на редица международни конференции.

за да организира Катедрата.⁵⁶ Не е известно на какво ниво продължават дискусиите за новата специалност, но в крайна сметка на следващата година, през учебната 1952/53 г. е открита специалност *Турска филология* към Филологическия факултет на Софийския държавен университет и е формирана *Катедра по турска филология*.

Създаването на специалността в Университета не е резултат само на идеята на проф. Владимир Георгиев, а е тясно свързано с политиката към турците в България.⁵⁷ Това е началото на един кратък период, в който пълноценно функционират и се подпомагат турските училища в България във всичките образователни степени и това определя голямата необходимост от кадри за тях. До този момент образование за турските младежи във висшата образователна степен е осигурявало само религиозното училище в Шумен *Нювваб*, но през 1948/1949 г. то е превърнато в реална гимназия и висшата му степен е закрита.⁵⁸ Между 7 февруари – 8 март 1951 г. България е посетена от 14-членна азербайджанска комисия, в която участват и учени. Турците, с които се срещат, изявяват пред комисията исканията си за сътрудничество в областта на кул-

⁵⁶ Nasrettinoğlu, İ. Ü. Balkanlar. Bulgaristan-Bosna-Hersek-Hırvatistan-Sırbistan-Yunanistan. Ankara, 2011, p. 57.

⁵⁷ Вж. Решение на Политбюро от 26 април 1951 г. *За подобряване работата на партията сред турското население*, с което започва политика за ускорено културно развитие на това население, създаване на кадри, обхващане на младежите в образователната система, подобряване на здравеопазването и др.

⁵⁸ Джамбазов, И. Религиозната организация на мюсюлманите в България 1878–2018. София, 2018, с. 221.

турата, печата, образованието.⁵⁹ При посещението си в България през септември 1951 г. Назъм Хикмет също препоръчва на българските власти да се открие специалност в Университета, като желание на турското малцинство.⁶⁰ Едновременно с *Турска филология* във Филологический факултет са открыти и турски отделы в Историко-философский и Физико-математический факультет. Така през учебната 1952/1953 г. в СДУ са приети студенти в специалностите *История*, която се преподава на турски език (през първата учебна година са записани 38 студенти), *Турски език и литература* (30 студенти с майчин език турски)⁶¹ и *Физика и математика* на турски език (27 студенти). Новите специалности започват да подготвят учители за турските педагогически училища и същевременно дават възможност на турските младежи да получават висше образование. Както вече беше споменато, до този момент завършва-

⁵⁹ Karasu, A. 1951 Yılında Azerbaycan Aydınlarının Bulgaristan Ziyareti ve Bulgaristan Türkleri Hakkındaki Raporları, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 3. Niğde, 2017, pp. 1, 4-5.

⁶⁰ ЦДА, ф. 214Б, оп. 2, а. е. 84.

⁶¹ Изказваме благодарност към Рахми Абазов (Гюндюз) от Истанбул, който ни предостави списъка на студентите от първия выпуск на специалност *Турска филология*: Адила Миркова, Хайрие Мемова, Гюлтен Рюстемова, Вилдан Ибрахимова, Невзие Етемова, Рузие Ахмедова, Назифе Адилова, Хилмие Мерданова, Ахмет Ефраимов, Ахмет Неджибов, Ахмет Мустафов, Емил Боев, Етем Хамзов, Етем Мустафов, Ибрахим Хасанов, Исхак Рашидов, Хасан Арабаджи, Хасан Мустафов, Хашим Мехмедов, Халит Шейхов, Хакъ Исмаилов, Хилми Ембиев, Фуат Салиев, Халил Кулов, Мехмет Чавуш, Мехмет Давудов, Шефкет Фейзуллов, Ниязи Хюсейнов, Сабри Мехмедов, Рахми Абазов.

щите турските средни училища в България нямат право да кандидатстват в български държавен университет.

В началото на септември 1952 г. новоприетите студенти турци пристигат в София от цялата страна. В Университета за тях е подгответа специална програма, така както в този момент е и в по-ниските степени на образование в турските училища. От самото начало обучението започва с много трудности – недостиг на преподаватели, липса на учебници. С изключение на възпитаниците на *Нюваб*, студентите, завършили българските гимназии, не знаят добре литературния турски език. Това е резултат на дългогодишните спънки, които българските власти създават пред въвеждането в турските училища на адекватно обучение на езика, стандартизиран в Турция от Кемал Ататюрк.⁶² Това налага студентите в Университета да изучават и допълнителни часове по майчиния си език. Особено е затруднено обучението по физика и химия, тъй като се провежда отделно от редовните курсове по тези специалности. Идеологическата подготовка на новите студенти, вече задължителна за това време, също е изключително слаба и това налага извънредни интензивни часове по марксизъм-ленинизъм и по руски език. Вместо западен език изучават допълнително и български език. Не липсват и битови проблеми: за новопостъпилите студенти не са осигурени достатъчно места за настаняване в общежитието на ул. *Струма* 1 и се налага по 10 да спят в стаи за 6 души. Част от младежите не могат да си поемат разходите и нямат пари за учебни пособия,

⁶² Подробно вж. **Стоянов, В.** Турското население..., с. 84–93.

разчитат само на стипендиите. Прави впечатление обаче тяхната дисциплинираност и желание за учене.⁶³

Поради липса на преподаватели по турски език и литература, първоначално Катедрата е създадена само *на книга*. Недостигът на преподаватели прави невъзможно да се изготви дори седмичен разпис на обучението и в началото графикът се прави текущо за всеки следващ ден. Тъй като до този момент за нуждите на различни специалности в Университета са водени само отделни курсове по турски и османски език, преподавателите, имащи някаква компетентност по тези езици, са единици.



Първи випуск на специалност *Турска филология* в читалнята – отляво надясно втора е Хъвзие Хасанова (Гази) от Плевен, а до нея – Хайрие Мемова (Йенисой).⁶⁴

⁶³ ЦДА, ф. 143, оп. 8, а. е.172, л. 24–29.

⁶⁴ Личен архив на проф. Несрин Анъл, дъщеря на Хавзие Хасанова.



Студентите от първия випуск в аудитория.⁶⁵

Вече не са сред живите и известните османисти от предишния период като Димитър Гаджанов, Панчо Дорев и др. Още от края на 1949 г. и преди всичко през 1950-1951 г. от страната е прогонена голяма част от турската интелигенция⁶⁶ и специалистите по турски език, османотурски, персийски и арабски от средите на образованите турци са в Турция или излежават присъди в затворите. Освен това не могат да бъдат поканени и преподаватели от Турция, която вече е във вражеския идеологически лагер (през 1952 г. Турция става член на НАТО).

Всичко това налага, освен да се подготвят млади специалисти, в новата специалност за преподаватели да бъдат използвани неспециалисти от средите на т. нар. *цариградски българи*, които в детството си са учили в Турция (напр. Гъльб

⁶⁵ Личен архив на Несрин Анъл.

⁶⁶ Къльч, О. Жертва на...

Гъльбов⁶⁷). Тези среди получават и нови попълнения от българи, които поради левите си убеждения след комунистичес-

⁶⁷ Гъльб Димитров Гъльбов (р. 1892) в гр. Одрин. Бил е стипендиант на турското правителство в лицея Галатасарай (според някои данни е стипендиант на Българската екзархия – виж: **Ницов, Д.** Гъльб Д. Гъльбов и работата му върху османотурските документи в Окръжен държавен архив – Бургас, ИДА, т. 115,116, 2018, с. 582–583). Там е изучавал арабски и персийски езици. След Балканската война не се завръща в Истанбул и не завършва лицея. Българското правителство му отпуска стипендия за Пловдивския френски колеж, където завършва средното си образование. През 1914–1916 г. е секретар-касиер при Окръжното мюфтийство в гр. Пловдив. Завършва Школата за запасни подпоручици през 1916 г. и участва в Първата световна война. През 1918–1919 г. е архивар-регистратор в Главното мюфтийство. През уч. 1920/1921 е лектор по турски език в Свободния университет в София. През 1921 г. за половин година е началник на канцеларията на Главното мюфтийство. През 1919 г. започва адвокатски стаж и от 1925 г. е член на Софийската адвокатска колегия. През 1921–1923 г. е преводач по печата от турски и френски и като драгоман в Българската легация в Цариград. През 1927 г. е член на гръко-българската комисия за емигрантите. От 9 ноември 1933 до 16 януари 1935 г. е учител в Духовното училище *Нювваб*, гр. Шумен. През 1945 г. е назначен за трети редактор при Генералното консулство в Цариград. Преподава османски и турски език в СДУ от 1936 г. От 1947 г. е нещатен сътрудник в Института за българска история и отговорник за турската секция при БАН, откъдето е изпращан да проучва турски документи в Карлово, Копривщица, Тетевен, Белоградчик, Търново, Шумен и др. Нещатен сътрудник е и на Института за български език – отделението за български речник по съставянето на турско-български речник. Редактор и коректор на 12 турски учебника в Издателство *Народна просвета*, автор на турски буквар и читанка през 1949 г. Също така е в комисията за съставяне програмата за обучението по турски език в турските народни училища. На 3 март 1954 г. е повишен в степен старши преподавател в *Катедрата по турска филология*. На 11 юли 1958 г. с решение на Академическия съвет на СДУ му е позволено да про-

кия преврат в България се изселват от Турция. Властите им имат доверие и в следващите години те са назначавани в държавното издателство на турски към *Народна просвета*, в печата и в радиопредаванията на турски език и в Университета. Държавна сигурност също много активно ги използва. Владенето на турски език ги превръща в удобен инструмент на властта за внедряване сред турската интелигенция.⁶⁸

Според отпечатаната в пътните бележки на турския учен Ирфан Юнвер Насраттиноглу кратка автобиография на Риза Моллов,⁶⁹ през 1945 – 1946 г. той е натоварен да организира турския периодичен печат в София, а от 1949 до 1951 г. отговаря за книгоиздаването на турски към *Народна просвета*. През 1951 – 1953 г. е директор на турското образование в Министерство на народната просвета. За да се поставят основите на *Катедра по турска филология* в Софийския университет, през 1951 г. е назначен за преподавател там.⁷⁰ Това

дължи още една година (вероятно е трябвало да се пенсионира, но всъщност остава да преподава в Университета до смъртта си през 1972 г.). Данните са от ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 138, л. 1–31.

⁶⁸ В мемоарите си турският емигрант комунист Осман Рауф Алпер разказва как Гъльб Гъльбов е изпратен да го посети в с. Борима, Ловешко, където е заселен. След посещението на Г. Гъльбов го освобождават и му дават право да живее в София и да работи в отдела за турска литература в изд. *Народна просвета*. Вж. Alper, O. R. Mültecî Komünist. Eski Bir TKP'linin Anıları, Timâş. İstanbul, 1995, pp. 169–170.

⁶⁹ Риза Моллов написва на ръка тази автобиография и я дава на Ирфан Юнвер Насраттиноглу. Вж. **Документ 2** в края на тази книга.

⁷⁰ Nasrattinoğlu, İ. Ü. Balkanlar., p. 57. За историята на специалността вж. и: Yenisoy, H. S. Sofya Üniversitesi ve Açılışının 50. Yıl Dönümünde Türk Filolojisi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 16. Güz, 2003, pp. 154–159.

означава, че Риза Моллов е първият, получил редовен щат в Катедрата, което се потвърждава и в статията на Хайрие Мемова (Йенисой).⁷¹

Истинското изграждане на специалността започва през 1953 г., когато в Софийския университет пристигат двама известни тюрколози от Баку. Риза Моллов, който вече има опит в организирането на периодиката, книгопечатането и образованието на турски език и се ползва с доверието на комунистическата власт, вече е назначен в Университета, а Мефкюре Моллова е избрана за асистент в края на 1953 г.⁷² Гъльб Гъльбов по това време е хоноруван преподавател в други специалности, но официално е назначен на щат за старши преподавател в *Катедрата по турска филология* на 3 март 1954 г.⁷³ През юли 1954 г. за преподавател по методика е назначен и Хюсейн Махмудов Ахмедов,⁷⁴ завършил педаго-

⁷¹ Yenisoy, H. S. Sofya Üniversitesi ..., pp. 154-153.

⁷² ДА-София, ф. 1790, оп. 4, а. е. 4.

⁷³ Протокол №11 от 3 март 1954 г. на Академическия съвет, ДА-София, ф. 1790, оп. 4, а. е. 4.

⁷⁴ Хюсейн Махмудов Ахмедов е партиен член още от 1946 г. като земляк Али Рафиев след дипломирането му в 1950 г. им ходатайства да бъдат назначени със съпругата му Джанан Джемил Ахмедова в педагогическото училище в Стара Загора, което е закрито през следващата година. След едногодишно учителстване го назначават за директор в новосъздаденото турско педагогическо училище в Разград. По всяка вероятност Али Рафиев е този, който съдейства да бъде назначен за преподавател в специалност *Турска филология* в СУ. През същата 1954 г. съпругата му е избрана за народен представител. В Турция по-късно Хюсейн Махмудов е известен под името Хюсейн Махмут Хаджъоглу. Вж. Насюoğlu, H. M. Anılar Hizmetler Lanetler. Çorlu, Tekirdağ, 2007, pp. 1, 2, 48–49, 129–131.

гика. По същото време⁷⁵ в *Катедрата по физика* е назначен да води упражнения по турски език и друг турчин – Мехмед Миляшев Мехмедов, също педагог.⁷⁶

Никой от назначените преподаватели не е специалист по турски език и само двамата съпрузи са филолози – Мефкуре Моллова е завършила *Френска филология*, а Риза Моллов – *Славянска филология*. Гъльб Гъльбов има юридическо образование, а Хюсейн Махмудов – педагогическо. Специалистите, които реално трябва да основат специалността, пристигат през уч. 1953/54 г. от Азербайджанска ССР. Освен за *Турска филология*, преподаватели оттам са поканени също и за подготовката на математики и физици на турски език.⁷⁷ В специалност *Турска филология* пристигат проф. д-р Мамедага Ширилиев и доц. Хади Исмаилоглу Мирзазаде,⁷⁸ които поставят основите на турската филология като наука.⁷⁹ Първият е известен учен от областта на турската диалектология, а доц. Хади Мирзазаде води курсове по турска лексикология.⁸⁰ По *История на турците* преподава доц. Гафарль, а доц. Шерифли чете курс по *История на Стария свят*.⁸¹ В Катедра *Физи-*

⁷⁵ ДА-София, ф. 1790, оп. 4, а. е. 4.

⁷⁶ В мемоарите си от 2007 г. Махмудов никъде не споменава за основната си специалност. *Hacıoğlu, H. M. Anılar...*

⁷⁷ **Иванов, М., И. Яльмов.** Турската общност в България и нейният периодичен печат (1878–1997). – Българско медиазнание, 1998, с. 581.

⁷⁸ *Отечествен фронт*, 1.10.1953.

⁷⁹ **Моллова М.** Туркское языкознание в Болгарии. – Вопросы языкоznания. Москва, 1964, №5, с. 122.

⁸⁰ Так там.

⁸¹ **Яльмов, И.** История на турската общност в България. София, 2002, с. 315.

ко-математика започват да преподават ст.н.с. Й. Мамедов и математикът доц. Х. Агаев. Те преподават специализираните курсове по физика и математика на турски език, за да може и научните термини в дисциплините им да бъдат изучавани на турски.⁸²



Проф. Ширалиев и ас. Риза Моллов с първия випуск на специалност *Турска филология* пред Софийския университет.⁸³

През 50-те години обменът по линия на турците между социалистическа България и Азербайджанската ССР е осъществяван в още две направления. Специалисти педагоги от Азербайджан работят не само в университетските специал-

⁸² Yenisoy, H. S. Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları, bilig-3/Güz'96, pp. 15-17.

⁸³ Личен архив на Шефкет Фейзуллов.

ности, където се обучават турци, а и в някои турски педагогически училища като заместник-директори (напр. Кадимов е назначен в Турското педагогическо училище в София). Наред с това азербайджанският педагог А. Алескеров е назначен за съветник в Министерството на народната просвета (МНП).⁸⁴



Доп. Х. Мирзазаде със студенти пред Софийския университет.⁸⁵

Проф. д-р М. Ширалиев преподава четири дисциплини и същевременно участва в експедиции по селата. Той ръководи и основан от самия него *Кръжок по турски език*. Според

⁸⁴ Ялъмов, И. История на..., с. 315; Hacıoğlu, H. M., Anılar..., p. 1. По този въпрос вж. и: Memişoğlu, H. Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi, Türk Kültür Bakanlığı. Ankara, 2002, p. 240.

⁸⁵ Личен архив на Чимназ Мирзазаде.

Мефкуре Моллова в края на учебната година организира научна конференция, която се провежда в най-голямата аудитория на Софийския университет, и изнася доклад, свързан със съвременните проблеми на турското езикознание.



Азербайджанските преподаватели доц. И. Мамедов (физик), доц. Х. Агаев (математик), доц. Гафарль (историк), проф. М. Ширалиев (филолог) пред Народната библиотека (отдясно наляво).⁸⁶

Тези учени, особено проф. Ширалиев и доц. Мирзазаде, имат голяма роля за формирането на Мефкуре Моллова като учен. Специално проф. Ширалиев⁸⁷ присъства през целия ѝ по-нататъшен научен път като ръководител на кандидатска-

⁸⁶ Süleymanoğlu, E. (Ed.) Prof. Dr. Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy, Makaleler, Dil-Edebiyat-Eğitim-Folklor [Електронен ресурс].

⁸⁷ Доц. Мирзазаде умира рано, през 1965 г.

та ѝ дисертация, помага ѝ дори когато тя реално е изолирана от научната общност в България.

Паралелно със стартирането на специалността *Турска филология* в СДУ, турски младежи от България са изпратени да учат като стипендианти в университети в Баку.⁸⁸ През 1952 г. в Азербайджанския педагогически институт⁸⁹ са приети на две групи 20 студенти турци от България,⁹⁰ през 1954–1959 г. в Азербайджанския държавен университет⁹¹ се обучават 20 турци от България, от които 15 учат *Турска филология* и 5 – *История*.⁹² Последните шестима студенти – четири момичета и две момчета, заминават по тази линия от България през уч. 1955/1956 г.⁹³ По партийна линия също тече сътрудничество и са изпращани партийни работници и младежки деятели турци в партийните и комсомолските школи на Азербайджан.⁹⁴

Присъствието на азербайджанските учени в СДУ оставя трайни следи в научното развитие на колегите им в Бълга-

⁸⁸ По-подробно вж. **Муратова, Н.** Баку вместо Анкара – турските студенти от България в Азербайджан през 1950-те години. – *Балканистичен форум*, 2021, № 2, с. 22–37.

⁸⁹ Азербайджанский педагогический институт им. В. И. Ленина.

⁹⁰ Азербайджански държавен архив, ф. 1656, оп. 2, а. е. 36, л. 64. Също: **Иванов, М., И. Яльмов.** Турската общност..., с. 581.

⁹¹ Азгосуниверситет им. С. М. Кирова.

⁹² Азербайджански държавен архив, ф. 1640, оп. 1, а. е. 391, л. 11–12.

⁹³ Интервю с Леман Ергенч, 21.08.2020, Алтынолук (Турция). – В: Личен архив на З. Зафер и Н. Муратова. Проф. Ергенч е от последната група на учащите се в Баку турски младежи (1955–1960). Също: **Ергенч, Л.** Толкова езици съм учила – персийски, арабски, азербайджански, руски, турски и... накрая възпитателка. – *Балканистичен форум*, 2021, №2, с. 11–21.

⁹⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 2058, протокол № 79 на ПБ на ЦК на БКП, 11 март 1954 г.

рия и се оказва от изключително значение не само за конструирането на специалността *Турска филология*, но и за научното израстване на преподавателите в Катедрата.



Първият випуск на специалност *Турска филология* с проф. Ширагиев и ас. Риза Моллов (втори ред в средата).⁹⁵

Проф. Ширагиев и доц. Мирзазаде са сред водещите тюрколози в Съветския съюз и са представители на известната руска/съветска тюркологична школа, която има дълга история, а Баку е един от центровете ѝ. Дейността им в Софийския университет осигурява впечатляващ старт на специалността *Турска филология*, тъй като те въвеждат високи научни и преподавателски стандарти. Също така през 1955 г. известният унгарски тюрколог Дюла Немет изнася пред студентите в

⁹⁵ Личен архив на Шефкет Файзуллов.

Университета серия от лекции за турските диалекти във Видин и Адакале.⁹⁶ Неговият асистент Дърд Хазай⁹⁷ е поканен също да чете лекции. Местните членове на Катедрата нямат тюркологична подготовка и на практика са принудени да прохождат в тази област заедно със студентите си.

Провеждат се и редица съвместни експедиции между чуждестранните учени и младите им български колеги и студентите от специалността по различни турски села в България. В тези първи години ентузиазмът на всички преподаватели и студенти е много голям. Перспективите пред специалността изглеждат повече от блестящи, тъй като общността на турците в България е неизследвана⁹⁸ и представлява изключителен интерес за световната тюркология. В спомените си

⁹⁶ Изчезнал остров в река Дунав, населен с турци, част от територията на Румъния до 1970 година.

⁹⁷ Стоянов, В. Дърд Хазай в ранните години на българската университетска тюркология. – В: Тюркологията днес. Предизвикателства и перспективи. София, 2017.

⁹⁸ До този момент разпознавани в изследването на турския език в България са Димитър Гаджанов, който има публикувани две кратки съобщения във Виенската академия на науките през 1911 и 1912 г., както и Стефан Младенов, който публикува теренни материали от турски информатори. Освен тях, Стилиян Чилингиров има статия за турските пословици и поговорки от 1923 г. (Турски пословици, поговорки и характерни изрази – Бюлетин на етнографическия музей в София, т. II, 157–71; т. III, 59–65, 1922–23). Но както при Ст. Младенов, така и при Ст. Чилингиров използването на представения материал е проблематично – за някои от материалите не е ясно откъде са записвани, не са датирани и т.н. За начало на османотурската диалектология се смятат трудовете на полския учен Тадеуш Ковалски, посещавал през 1937 г. румънска Dobруджа и събирал диалектите на татарите. Той е автор и на първия речник на анатолийския диалект. Вж. Németh G. Bulgária Török...

Дърд Хазай⁹⁹ описва разговор между уважавания езиковед проф. Владимир Георгиев, който в този момент е ректор на Софийския университет, и Дюла Немет през есента на 1954 г., в който тогавашният ректор споделя визията си за блестящите перспективи пред тюркологията в България. *В процеса на обмяна на мисли – пише Хазай в спомените си – ние научихме извънредно много за плановете на тюркологията като част от българската наука. Най-важната им част засягаше импозантното разширяване на вече съществуващата в рамките на Университета Катедра по турски език. На фона на това стоеше намерението на българското правителство за създаване на тюркоезични средни училища. И обучението на преподаватели за тях щеше да бъде задача на отдела по тюркология в Университета. По време на разговора Георгиев се обрна към Дюла Немет и мен с въпроса, дали има възможност да бъда гост-преподавател за няколко семестъра в Софийския университет.*¹⁰⁰

Дърд Хазай, млад и надежден аспирант на Дюла Немет, започва да чете лекции в специалността от втория семестър на уч. 1955/1956 г., като междувременно подготвя дисертация на тема, свързана с балканската тюркология. Той остава да преподава в Софийския университет в продължение на три семестъра. В спомените си разказва за своите студенти, които са около сто души, от които само двама не са турци, но знаят турски език от детството си. Самият Дърд Хазай е неподготвен да им преподава на турски и на практика със студентите турци в България е първото му истинско проговаряне на ези-

⁹⁹ Стоянов, В. Дърд Хазай..., с. 176.

¹⁰⁰ Пак там.

ка. Само след няколко години тази картина се преобръща – постепенно студентите в специалност *Турска филология* преобладаващо са българи и не знаят турски език и преподавателите им са принуждавани да четат лекциите по турски език на български. Профилът на специалността целенасочено се подменя и Риза и Мефкуре Моллови стават първите жертви на тази политика.

Експедиции на терен по турските села

Преподавателската и научноизследователската работа на новоизгражданите тюрколози протича паралелно и едновременно със стартирането на специалността започват и теренни тюркологични изследвания. Риза Моллов пише в автобиографията си, че с Мефкуре Моллова още от 1951 г. започват да обикалят турските райони и да събират фолклорен материал.¹⁰¹ Вече като преподаватели, заедно с чуждестранните учени от Азербайджан и от Унгария, Моллови със свои студенти или самостоятелно прекарват по цели лета на терен в различни краища на България. Младите съпрузи участват във всички езикови и фолклорни теренни проучвания, по време на които за малкия им син се грижи майката на Мефкуре Моллова. Тези изследвания се посрещат с голям интерес от световната тюркология, тъй като езикът и културата на турците в България са слабо проучени.¹⁰² Преди това етнографски проучвания

¹⁰¹ Nasrattinoğlu, İ. Ü. Balkanlar..., p. 57.

¹⁰² Най-систематично, аналитично и подробно за развитието на българската тюркология е написала Мефкуре Моллова в обзора си: Тюркское языкознание..., с. 121–126.

на общността са провеждани от Игнач Кунос¹⁰³ в края на XIX век, а през 30-те години на XX век от някои учени, предимно от известната унгарска школа (като Дюла Немет).¹⁰⁴ През 30-те год. на XX век гимназистът от Видин Хасан Ерен,¹⁰⁵ възпитаник на унгарската школа и по-късно станал световноизвестен тюрколог, помага на Д. Немет при научните му изследвания в града, а след това като професор в Анкарския университет редактира всичките му изследвания върху видинския диалект.¹⁰⁶ През 50-те години гостуващите в Университета чуждестранни учени от Унгария и АССР получават възможност да проучват езика и културата на турците в България, като работят съвместно с младите асистенти, преподаватели и студенти от специалност *Турска филология* на Софийския университет. Това позволява да се извърши невиждано до този момент мащабно събиране на езиков, фолклорен и литературен материал сред турската общност в България.

Още през 1954 г. Риза и Мефкуре Молови придружават Дюла Немет¹⁰⁷ на голяма експедиция по турските райони.

¹⁰³ Kúnos, I. Türkische Volksmärchen aus Ada-kale. Leipzig, New York, 1907.

¹⁰⁴ За унгарската тюрокологична школа вж. подробно: Стоянов, В. Унгарски жалони в тюркологията. – Унгаристични четения – 2017, София, 18 октомври 2017.

¹⁰⁵ Вж. Хаджъ, С. Хасан Ерен..., с. 248–261.

¹⁰⁶ Németh, G. Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine, Macarcadan çev. Vural Yıldırım, Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı – Belleten, Cilt 28–29, Sayı 1980–1981, 1981, p. 116.

¹⁰⁷ Дюла Немет започва още през 1927 г. да се занимава с турските диалекти в България. Посещава Шумен, Варна, гагаузки села около Варна, Разград, Омуртаг, Бургас и Видин. Описва видинския диалект, който постепенно изчезва и през 1931 г. вече го говорят само

Тя е организирана заради убеждението на Дюла Немет, че балканотурските диалекти¹⁰⁸ могат да се разделят на две групи, източна и западна, като последната обхваща Видин, Адакале, Босна и Македония. Тук ще си позволим по-дълъг цитат от описанието на тази експедиция от самия Дюла Немет, тъй като той е отбелязал повече подробности. От изложението му съдим за доверието, което той има към Моллови, научаваме за посетените места и за научните проблеми, които заедно изследват: *Няколко дни след лекцията ми Българската академия ми позволи да отида на екскурзия до Кюстендил в Западна България... Там бях много изненадан да открия, че турският диалект на Кюстендил също принадлежи към споменатата област на западния диалект. Веднага реших да се върна в България и да разгледам въпроса по-задълбочено. През октомври и ноември 1954 г. с помощта на Унгарската академия на науките и Комитета по културни връзки в София успях да прекарам шест седмици в България, изучавайки турския народен език.*

Веднага след като пристигнах в София, Риза Моллов, който изнася лекции по турска литература на турски студенти в Софийския университет, ми каза, че някои семейства все още говорят стария турски диалект на София... С

няколкостотин (200–250) семейства, чийто брой непрекъснато намалява поради емиграция. През 1934, 1936, 1937 и 1938 г. се връща отново там и в резултат на тези проучвания подготвя *Türkische Studien aus Vidin* и публикува осем статии в различни списания.

¹⁰⁸ Мефкуре Моллова използва термина *балканотурски диалекти*, предпочитен в изследването. Вж. **Моллова М.** Тюркское языкоzнание..., с. 121.

разказаното от него се потвърди, че и турският диалект на София спада към района на западната езикова област. Няколко дни по-късно посетих Главното мюфтийство в София, за да попитам някои неща за турците в България. Така един от началниците на канцеларията, Мустафа Абдулазис, който дълго време е бил в мюфтийството в различни градове на България и е придобил задълбочени познания по турските диалекти на България, ми каза, че видинският диалект, където той прекарва няколко години като мюфтия, се говори също в София и Враца, на север от София.

Под влияние на тази информация промених плана си. Първоначално мислех да прекарам няколко седмици в Кюстендил. Сега изглеждаше по-подходящо да посетим колкото се може повече точки в турскоговорящата област на България, за да видим в кои части на областта се говори източният диалект и в кои западният диалект. Всъщност, относно западния диалект разполагахме с обемните записи на „Адакале“, осъществени от Кунос и моите видински изследвания, макар и още да не са публикувани. Така че не ми се стори важно да опозная още една, трета точка в района на западните диалекти, Кюстендил.

Така че за пет седмици обиколих двадесет и осем точки в турскоговорящия район на България. За да направя събирането на езиков материал възможно най-сигурно, взех Риза Моллов, а също съпругата му Мефкюре Моллова, която преподава турски език на турски студенти в Софийския университет, и моя аспирант Дъорд Хазай. Ние тримата събрахме материала и обсъждахме проблемите.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Németh, G. Bulgaristan Türk., pp. 117–118.

Дюла Немет изброява подробно местата, които посещават заедно, сред които са: София, Пловдив, Пещера, Асеновград, Кърджали, Стара Загора, Казанлък, Карлово, Сливен, Ямбол, Карнобат, Бургас, Сталин (Варна), Балчик, Търново, Свищов, Плевен, Станке Димитров (Дупница), Кюстендил, Брезник, Мездра, Враца, Михайловград (дн. Монтана), Берковица, Благоевград и др. Опитват се да съберат данни и за диалектите на местата, които не успяват да посетят, като подхождат с необходимата предпазливост.

Трябващо да се справяме с различни трудности. – пише Дюла Немет.

Първо, не беше лесно да се намерят информатори. На много места, където на етнографските карти са посочени турци, сега или изобщо нямаше турци или бяха останали само няколко семейства. Така турци не открихме в Станке Димитров, Брезник и Мездра. Не отдохме в Трън, защото от надеждни източници в Брезник разбрахме, че там вече няма турци. Само няколко турски семейства живеят в София, Бургас, Горна Оряховица, Кюстендил, Михайловград, Берковица, Благоевград (тук има само няколко души).

Към данните от информаторите на такива места трябва да се подхожда много внимателно. Хората в семейството все още говорят турски, но езикът им не разчита на по-голяма турскоговоряща общност, лесно се влияят от други турски диалекти. Извън семейството обикновено говорят български, получават образование само на български и мислят с български езикови форми.

Друга трудност беше краткото време. За пет седмици посетихме почти тридесет места в най-различни части на България, като по-голямата част от времето ни мина в

*пътуване. [...] През 1955 г. отново прекарах в България още четири седмици – месец октомври.*¹¹⁰

Дюла Немет установява, че границата между източните и западните диалекти на турския език почти припокриват границата на източните и западните диалекти на българския език, което според него се дължи на едни и същи географски бариери и исторически условия.

По-късно, ако имаме по-богат материал за турските диалекти на Балканите, можем да разшишим и променим твърденията си. – пише Дюла Немет. *Много е възможно да не съм посетил определени места в България, които не биха били без значение за развитието на темата ми.* Така например най-последното проучване на диалектите около Самоков и Гоце Делчев през 1955 г. се оказва много важно. *Липсата на такова проучване особено се усеща при определянето на турските диалекти в Югославия, Гърция и Албания.*¹¹¹

Мефкуре Моллова публикува пътеписи от експедициите в Добруджа и в Родопите, в които не споменава имената на участниците, но дава сведения за някои турски творци, които по всяка вероятност са сред информаторите им. В духа на времето, което изисква да се славят постиженията на социалистическото строителство, индустриализацията на провинциите и грижата на партията за културното и професионално израстване на турците, тя се съсредоточава върху показаното

¹¹⁰ Пак там, с. 118–119.

¹¹¹ Пак там, с. 128.

им на терена, за което местните партийни организации са се погрижили.¹¹²

Тези експедиции със световноизвестния унгарски тюрколог Дюла Немет са особено важни за началото на научното развитие на младите асистенти и на студентите им, някои от които по-късно се посвещават на науката. Неговият аспирант Дьорд Хазай също е включен в тях, а поради благоприятно стечание на обстоятелствата, които описва в спомените си, той е и технически добре подсигурен с огромен 20-килограмов магнитофон *Орион*, с който записва материали по диалектология.¹¹³

С богат теренен материал се връщат в Баку и професорите Ширалиев и Мирзазаде. Дъщерята на доц. Мирзазаде, Чимнас Мирзазаде, споделя, че когато баща ѝ се връща от България, донася със себе си толкова много материали, че смята, че ще му стигнат до края на живота.¹¹⁴ За проф. Ширалиев пребиваването в България също води до промяна на научните изследвания. В Държавния архив в Баку се съхраняват годишните му планове за времето преди заминаването и след завръщането му от България. Вижда се, че той се отказва от заложена от 1952 г. монография на тема *К вопросу о произхождению и развитию азербайджанского языка в свете трудов учение И. В. Сталина* и три години подред предлага на Катедрата за публикуване напълно завършиен труд под загла-

¹¹² Mollova, M. Rodopları Gezerken (Yol notları). – In: Çakirof, B. Karahüsein, H. Kaynak. Sofya, 1957, pp. 23–25; 77–81 и Mollova, M. Yaz Seyahati Notları. – In: Erdinç, F. Çağlayan. Sofya, 1958, pp. 16–18; 73–77.

¹¹³ Стоянов, В. Дьорд Хазай..., с. 177–178.

¹¹⁴ Интервю с проф. Чимнас Мирзазаде, Баку, 9.07.2019.

вие *Турецкие диалекты Болгарии*, който не е издаден и досега остава неизвестен за науката.¹¹⁵ В тази работа трябва да се осветят въпросите на фонетиката, морфологията, синтаксиса и лексиката на турските диалекти в България. В представянето на труда си пред Катедрата в Бакинския университет Ширалиев посочва неговото научно значение. Той изхожда от убеждението, че съпоставянето на различните диалекти на един и същи език дава възможност да се разбере общото в тези диалекти, но не по-маловажно е съпоставянето на диалектите на родствени езици (каквито са турския и азербайджанския), което способства да се разберат общите им страни. Където е възможно, всички тези материали са съпоставени с диалектологически материали от други родствени езици. Освен това монографията на проф. Ширалиев е планирана да се използва в обучението на студентите от турското отделение в Бакинския държавен университет, изучаващи турски диалекти.¹¹⁶

Не са известни обстоятелствата, поради които не е издадено изследването на проф. Ширалиев за турските диалекти в България, но тази несъстояла се публикация е показателна за новите ветрове, задухали отново в тюркологията и в Съветския съюз. Там тя е наричана *наука на разстреляните*,¹¹⁷ заради репресиите през 30-те години, когато заради обвинения в национализъм и пантюркизъм е разстреляна почти цялата катедра по ориенталистика в Баку. По-късно, в края на 40-те

¹¹⁵ Държавен архив на Азербайджан, ф. 1640, оп. 4, а. е. 605, л. 9.

¹¹⁶ Пак там, л. 27–28.

¹¹⁷ **Васильков Я. В., М. Ю. Сорокина**, съст. Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991). Санкт-Петербург, 2003.

години, учениците на най-именития бакински тюрколог Бекир Чобанзаде¹¹⁸ – Ширагиев, Мирзазаде – са сред създателите на новата съветска тюркологична школа в Баку. През 50-те години обаче тюркологията отново не е безопасно изследователско поле. По свидетелства на близките им, учените винаги са били със стегнат багаж в очакване да ги арестуват.¹¹⁹ Чимназ Мирзазаде разказва как един ден баща ѝ е извикан в Партийния комитет от зловещия местен партиен функционер Мир Джагафер Бакиров. Доц. Мирзазаде отива на тази среща с подготвен багаж, като преди това се сбогува със семейството си. Не след дълго изненадващо се завръща вкъщи жив и здрав с новината, че го изпращат да създаде специалност *Тюркология* в България.¹²⁰

Пребиваването на доц. Мирзазаде в Софийския университет през 1953 – 1954 г. е запомнящо се, но доста кратко. Той се завръща в Баку по неизвестни причини след прекаран един семестър в София. Проучвайки биографията му, става ясно, че той е бил в сложни взаимоотношения с властта в Баку и вероятно е сметнат за ненадежден да остава дълго в чужбина. В България бързото му отзоваване остава мистерия и неофициално е обяснявано със здравословни проблеми, каквито той реално не е имал.¹²¹ И досега в научните среди в

¹¹⁸ Водещ тюрколог в Баку от 30-те години, разстрелян през 1937 г.

¹¹⁹ Филм за Ширагиев, Нәүят boyda hekayə. Məmmədağa Şirəliyev, сценарий и режисура Немия Ширагиев, 2020.

¹²⁰ Интервю с Чимназ Мирзазаде, 9.07.2019.

¹²¹ Михаил Янчев, който е от втория випуск на специалност *Турска филология*, твърди, че си е заминал, защото не му е понесъл софийският климат. Вж. Yançev, M. İzler Kalıyor. – Türkologiya, №3, 2015, Baku, p. 125.

Баку си спомнят, че когато в средата на 50-те години се връщат от България, двамата известни тюрколози са имали неприятности заради оплаквания от българските служби до КГБ за работата им в България.

Да бъдеш тюрколог през XX век е опасно за живота е мотото на филм за проф. Ширалиев, излъчен от азербайджанска телевизия *Култура плюс* през 2020 г.¹²² В него документално е показано противоречивото отношение към тази наука в Съветския съюз и постоянните подозрения, под които се намират учените. Към края на 50-те години в Баку отново се засилват обвиненията в пантюркизъм и това се отразява на изучаването на турски език в Университета, като рязко намалява и приемът на студенти в тази специалност. До такава степен започва стагнация, че от азербайджанските архиви се вижда как ръководството на Бакинския университет се опитва да спаси специалността *Турска филология* чрез студентите турци, които идват от България.¹²³ Това обяснява и изчезването на монографията на Ширалиев за турските диалекти в България, в което би трявало да са намесени българските служби.

Проф. Ширалиев използва престоя си в България и за изследвания на турските диалекти, тъй като теренният материал му е нужен не само за научните му интереси, но и за новосъздадената от него специалност. След отпътуването му от България, Мефкюре и Риза Моллови сами продължават

¹²² Филм за Ширалиев, Нəyat...

¹²³ ДА-Азербайджан, ф. 1656, оп. 2, а. е. 1178, л. 72. Изпращането на студенти е преустановено през уч. 1956/1957 г.

експедициите си. През 1957 г. те пишат в писмо до доц. Мирзазаде в Баку:

През последните години и зимните, и летните ни ваканции протичат в изследване на културната история на българските турци. 280 дни обикаляхме различни райони на България. Във връзка с тези наши изследвания в Полша и в Унгария бяха публикувани две мои изследвания, а на Мефкюре беше публикувано езиковедско изследване за едно турско произведение, написано на кирилица. Наред с това работим върху други различни теми, например Къороглу. Подготвям едно сравнително изследване върху османския вариант и азербайджанския вариант на Къороглу. Заедно с това ще се отпечатат книгата ми, която подгответих – „Къороглу“. Освен това публикувах други 4 народни приказки. Като допълнение имам и един етюд, но може би от хумористична страна засягам всички страни и проблеми на Къороглу. Междувременно се занимаваме с много интересни проблеми на тюркологията. До края на настоящата година ще подгответим и книги. Моята е антология на турската литература от XIX и XX век, а книгата, която ще подгответим заедно с Мефкюре, се нарича „Върху турските диалекти в България“. Те ще бъдат използвани като учебни пособия в Университета. Ето, работим в този стил, уважаеми приятелю, почитаеми другари.¹²⁴ На следващата година отново споделят: Както всяко лято и през всички ваканции, и тази година ходихме от село в село и от град в град, събрахме диалектологически и фолклорни

¹²⁴ Писмо на Риза и Мефкюре Моллови до Мирзазаде, март 1957 г.

*данни... Сега се подготвяме да публикуваме тези материали.*¹²⁵

Както книгата на проф. Ширалиев, и посветената на турските диалекти в България работа на Мефюре Моллова никога не вижда бял свят. Съдбата на събранныте материали в продължение на години от експедициите по турските села също е неизвестна.

Преподавателска работа

Аз преподавам турска литература и фолклор, а Мефюре – съвременен турски език и турска диалектология. Курсовете ни вече са оформлени, можем да кажем, че безсънните ни нощи вече свършиха. Разбира се, че това е само в сравнение с преди, защото научните ни изследвания продължават, пише Риза Моллов през 1957 г. до Мирзазаде. С голям ентузиазъм двамата са положили неимоверни усилия, за да подготвят лекции в новите за тях дисциплини. В автобиографията си Риза Моллов изброява следните курсове, които сам е подготвил: *Естетика и поетика на турската поезия; История на турската литература; Турски фолклор; Фолклор на тюркските народи.* Освен това той е първият, който поставя на научна основа изследването и критиката на турската литература в България и на турския фолклор.¹²⁶ Риза Моллов придобива известност като първият литературен критик на турската литература в комунистическа България, редакторската му

¹²⁵ Писмо на Риза и Мефюре Моллови до Мирзазаде, 1958 г.

¹²⁶ Nasrettinoğlu, İ. Ü. Balkanlar..., p. 57.

дейност се ценят високо от всички творци. Това му помага да подготви дисциплините си на високо ниво.

По спомени на техни студенти, лекциите на Мефкуре Моллова оставят незабравими спомени у тях. Ниязи Бахтияр разказва за своята преподавателка: *Преподаваше ни съвременен турски език и турска диалектология. Беше асистентка. След като завършихме, чух, че към края на 1960 г.¹²⁷ били отстранени от Университета в рамките на изчистване на специалността Турска филология от турците заедно със съпруга ѝ, много ценен човек и учен, доц. д-р Риза Моллов...* Часовете ѝ бяха толкова съдържателни, че в повечето случаи излизаше извън диапазона на темата, в часовете по упражнения понякога предизвикваше дискусии. Говореше много свободно, майсторски представяше пред нас събитията и явленията... Важните и нови неща (в науката) винаги научавахме от нея.¹²⁸

Бахтияр пише още, че тя им разказва за произхода на турците в България, цитирайки изследванията на руски тюркологи, статии на немски на Димитър Гаджанов и изследванията на проф. Стефан Романски. След това – заключава бившият им студент – никога не съм виждал подобно топло семейство, което задружено плува в океана на науката... Между стотици учители и преподаватели, които са допринесли за моето израстване, Мефкуре Моллова се нарежда сред първите, нейното влияние върху мен е най-силно.¹²⁹

¹²⁷ Бахтияр греши за годината на отстраняването им.

¹²⁸ **Bahtiyar, N. H.** Balkanlar'da Türk Ünlüleri (Ansiklopedik Bilgiler), İlkinci Kitap, Bizim Anayurt Yayınları. İstanbul, 2002, p. 195.

¹²⁹ Ibidem, p. 196.

С респект си спомня за преподавателката Мефкуре Моллова и известната тюрколожка Мария Михайлова-Мръвкарова,¹³⁰ която е приятелка и състудентка с Емел Емин, по-малката сестра на Мефкуре Моллова, и общува по-отблизо със семейство Моллови.

На международната научна сцена

Младите преподаватели в специалността *Tурска филология* започват да се формират като учени, да търсят пътища за научното си развитие чрез специализации и контакти с учени от чужбина. Най-благодетелстван в този период се оказва Дьорд Хазай, който преподава в специалността от 1955 г. до есента на 1957 г., получава огромно възнаграждение и разполага с валута,¹³¹ което му позволява да посещава различни конференции и конгреси извън България. През юли 1956 г. Дьорд Хазай е изпратен от Катедрата като неин представител на Конгреса по тюркология в Анкара.¹³²

Логично първите по-устойчиви международни научни контакти, които установяват младите асистенти, са с тюркологите в Баку, които са ги въвели в науката. Още през ноември 1954 г. Риза Моллов пише писмо до Катедрата в Бакинския университет, което за съжаление не е запазено, но вероятно е съдържало сериозни въпроси и предложения, тъй като отго-

¹³⁰ *Мефкуре Моллова е най-голямата българска тюрколожка*, каза доц. Мария Михайлова-Мръвкарова в интервю, 14.12.2019.

¹³¹ Тъй като неговият престой е оформлен не по културна програма, а по линия на промишлено-техническо сътрудничество. Вж. **Стоянов, В.** Дьорд Хазай..., с. 178.

¹³² Так там.

ворът на Катедрата е цели 20 страници.¹³³ За тези контакти Мефкюре Моллова и Риза Моллов споменават в кореспонденцията си с доц. Мирзазаде от 1957 г.: *Като че ли скоро ще се уреди въпросът за моята специализация в Съветите (От три години все се урежда). Ако това не се получи, през лятото за два месеца ще отидем в Полша като гости-научни работници (като в замяна на това едни наши колеги ще бъдат наши гости). Там ще отидем. Дай Бог! Ако имам шанса да отида в Съветите, в плана си съм посочил и посещение в Баку. Не можахме да осъществим добра връзка с центъра по литература, който не ни прие. Между другото, искам да кажа и на Вас, че си разменихме едно-две писма с другаря Ешрефоглу Бабаев. Помолих го за някои материали. И лично аз му изпратих доста ценни научни изследвания. Приблизително една година изтече и не съм получил никакъв отговор. По този въпрос понякога изпитвам колегиална загриженост за неговото здраве. Дали няма нещо нередно с него!*¹³⁴

На 20 декември 1958 г.¹³⁵ излиза разпореждане на Министерски съвет за специализация за една година в Московския държавен университет на Риза Моллов. Разрешението е дадено по доклад на Министерство на просветата и културата с мотиви, че специализация е необходима, тъй като Катедрата по тюркология разполага само с един преподавател (Гъльб Гъльбов) и двама асистенти (Риза и Мефкюре Моллови), като никой от тях не е специалист по турски език. Те са се преква-

¹³³ В Държавния архив на Азербайджан се съхранява само придружителното писмо към тази преписка.

¹³⁴ Писмо на Риза и Мефкюре Моллови до Мирзазаде, март 1957 г.

¹³⁵ ЦДА, ф. 136, оп. 27, а. е. 1369, л. 1–8.

лифицирали за нуждите на специалността, затова е необходимо тяхното усъвършенстване. Такава специализация при изтъкнати световноизвестни специалисти тюрколози може да се направи само в Съветския съюз и в Унгария.

Специализациите в чужбина са от малкото възможности както за срещи с известни учени и за набавяне на научна литература, така и въобще за снабдяване с книги, особено на турски език. В писмото от 1957 г. до Мирзазаде, когото двамата с Риза Моллов молят за редица книги, Мефкуре Моллова пише: *Скъпи мой преподавателю, моля да ме уведомявате за развитието на азербайджанско езикознание. Умолявам Ви да не ме лишавате от библиографските произведения!*¹³⁶

А в следващо писмо Моллови описват огромната липса на научна литература: *За тези четири години имахме много трудности: това, че нямаме достатъчно филологически и научни трудове, че нямаме връзка с научния свят, всичко това през първите години доста ни източи. А тюркологията е като море. След това някои неща дойдоха на мястото си, лично ние установихме контакти с тюркологските центрове в Полша, Унгария, Чехословакия, в Москва, Казан, Ташкент, Алма-Ата. Изпратихме им книги и получихме такива. От ден на ден положението се подобрява и у нас вече тюркологията започва да се формира като наука.*¹³⁷

За липсата на каквато и да е литература от Турция и от другите вражески страни и за османистите от Българската академия на науките пише Вера Мутафчиева в спомените си: *Проблемът с научната литература в областта ми въобще*

¹³⁶ Писмо на Риза и Мефкуре до Мирзазаде, 20 март, 1957 г.

¹³⁷ Писмо на Риза и Мефкуре до Мирзазаде, 1958 г.

*стоеше неразрешимо; нямаше официални отношения с Турция, следователно и с турски библиотеки за взаимен книгообмен. По международни правила не можехме да получим за временно ползване турски съчинения от другаде. У нас не идеше нищичко от коя да е балканска страна – все вражески. Тайно издирвах адреси на непознати колеги от Белград и Сараево. Въпреки политическия риск отправях им жалостиви писма да ми изпратят съчиненията си. Отпосле узнах от самите тях, че не са получили ни едно.*¹³⁸

Мутафчиева отбелязва също значението на контактите с унгарски учени, които идват в София през 50-те год. на ХХ в. Тя разказва анекdotичния случай с Лайош Фекете (палеограф-османист), който набелязал документи за снимане и си заминал, след като му обещали, че ще му пратят снимките. След месеци получил цяла кутия с осветена фотолента. Този случай, според нея, е довел до двусмислени отношения с Унгарската академия на науките. Тя се среща и с Дюла Немет, който тогава е подпредседател на Академията, но и той има трудности: *И него бяха курдисали разни въртели – нали не търпяхме някой да спомене, че в България турци имало.*¹³⁹ След това се запознава и с асистента на Дюла Немет, Дърд Хазай, който ...за разлика от нас Хазай имаше достъп до Турция, където отскачаше за по седмица. През 1957 г. той отива за кратко до Истанбул и ѝ донася щуро богатство – половин педя дебелия сборник от османски документи за Ру-

¹³⁸ Мутафчиева, В. Бивалици, книга 3. София, 2003, с. 66.

¹³⁹ Пак там, с. 86–87.

*мелия от М. Т. Гъокбилгин. О, притежавах истинска турска книга с изводки от истанбулските архиви!*¹⁴⁰

Вера Мутафчиева описва, че единственото място, където учените от България имат възможност да четат съвременна турска литература, е будапещенската Ориенталска библиотека – *строго академичната читалня с високия таван, със стълбичката до най-горния рафт, турска периодика отпреди, че и след двете световни войни и издания, за които бях само чувала.*¹⁴¹

От България официално не търсят контакт с турските библиотеки и не купуват турски издания. *От това, разбира се, загуби не Турция, ами ние, дублирайки с триста зора някои отдавна публикувани там открития – заключава Мутафчиева.*¹⁴²

Проблемът с литература на турски език и от Турция е системен и продължава и през следващите десетилетия.¹⁴³

¹⁴⁰ Пак там, с. 90.

¹⁴¹ Пак там, с. 93.

¹⁴² Пак там, с. 94.

¹⁴³ Дори и да има опити в тази посока, то те са пресичани или от страх от наказания, или от тайните служби. Например през 1971 г. в плана на комсомолското дружество при II курс *Турска филология* е запланувана среща с представител на Турското посолство, с цел да се поиска съдействието на посолството за доставяне на книги от Турция за нуждите на студентите. След намесата на преподавателката Вера Самарджиева тази инициатива е прекратена. Вж. Комисия за досиетата, I-P, 8774 – Работно дело №26397/71, л. 50.

Проблеми в Катедрата по турска филология

Политиката на комунистическия режим към турците в България влияе пряко както върху развитието на специалността *Турска филология* в Софийския университет, така и върху тюркологичните изследвания в българската наука.

До средата на 50-те години образователната и културната инфраструктура на турците в България все още е широко разгърната. Съществуват турски училища във всички степени на образоването (предучилищна, начална, основна и горна степен); педагогически училища за подготовка на детски и начални учители в София, Разград и Кърджали; учителски институти за подготовка на прогимназиални учители в Шумен и Хасково. До 1958 г. децата се обучават в турски училища на турски език, а българският език е един от учебните предмети. Учат турска граматика, турска литература, турска история и фолклор (а до 1951 г. и *Коран*). Във висшето образование вече в СДУ и във филиала му в Шумен се подготвят специалисти по *Турска филология*, *Турска история*, *Математика и физика*. В Стара Загора и Варна в институтите за усъвършенстване на учители има отдели *Турски училища*, а в МНП инспектори и специалисти по проблемите на турските училища и турския език.¹⁴⁴ През февруари 1952 г. е открит и Турски държавен естраден театър в Шумен (тогава Коларовград), а през следващата година – в Русе и Хасково.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Süleymanoğlu E. (Ed.). Prof. Dr. Hayriye Süleymanoğlu..., p. 61.

¹⁴⁵ През 1959 г. са преместени в Разград и Кърджали. **Иванов, М., И. Ялъмов.** Турската общност..., с. 581. За *Турска филология*, турските педагогически училища и тюрколозите в България вж. **Karasu**,

Тази благоприятна среда обаче съществува съвсем кратко време до политическите промени в отношението към турците и другите малцинства през втората половина на 50-те години. Скоро провежданата политика към турците е оценена като грешка, която трябва да бъде поправена. Според Румен Аврамов разбирането от 80-те год. на ХХ в., че *идентичността на българските турци може да бъде заличена*, е копирано от 1957 г.¹⁴⁶ През 1957/1958 г. първо турските гимназии, а през следващата учебна година всички турски училища се сливат с българските.¹⁴⁷ През 1958 г. са приети *Тезиси за работата на партията сред турското население*,¹⁴⁸ чрез които започва постепенно коригиране на грешките от 1951 г., които водят до обособяване на турския буржоазен национализъм.¹⁴⁹ Това решение цели: да прокарва пътя за изграждане на ТКЗС, борба против проявите на турския национализъм и религиозния фанатизъм, против битовата изостаналост, преминаване към единно българско училище, в което турският език се изучава само като учебен предмет или факултативно, ангажиране на върната интелигенция в тези процеси.¹⁵⁰ През 1960 г. започва и постепенно ограничаване и

A. Bulgaristan'da Türkoloji, Avrupa'da Türkoloji. Ankara, 2020, pp. 147-155.

¹⁴⁶ Аврамов, Р. Икономика на “Възродителния процес”. София, 2016, с. 52.

¹⁴⁷ Ялъмов, И. История на турската..., с. 332.

¹⁴⁸ ЦК, Протокол № 35 от 12 март 1988 г., ЦДА, ф. 1Б; оп. 68; а. е. 3388.

¹⁴⁹ Пак там.

¹⁵⁰ Пак там.

спиране на турската преса,¹⁵¹ турските читалища са обединени с български читалища, а турските книги в техните библиотеки са събрани, една част от тях са унищожени, а останалите са включени в *Списъка на забранените книги*. Иззети са дори преводите на турски на произведенията на Йордан Йовков, Елин Пелин и други български класици.¹⁵² Дейността на трите турски театъра е прекратена.¹⁵³ Според Риза Моллов: *През 1957 – 1958 г. централно се поставяше в Университета и в Отдела на ЦК на БКП въпросът за закриване на „Турска филология“.* По-нататък той продължава: *И станаха турски-те и български училища „единни училища“.* Започна масов протест на учители и родители. Имаши арести, учителите бяха изпратени на „преквалификация“ в селата.¹⁵⁴ Натискът и ликвидирането на турското образование и култура, на турския език се засилват в началото на 60-те години и продължават с различна интензивност и през следващото десетилетие.¹⁵⁵

Всички тези процеси пряко се отразяват и на *Катедрата по турска филология* в Софийския университет. В следващите десетилетия специалността *Турска филология* рязко се отклонява от първоначалния си замисъл да осигурява кадри за турските училища, да предоставя висше образование на турс-

¹⁵¹ За печата по-подробно вж. **Иванов М., И. Ялъмов.** Турската общност...

¹⁵² Süleymanoğlu E., ed. Prof. Dr. Hayriye Süleymanoğlu..., p. 794.

¹⁵³ Решение №84 на Политбюро на ЦК на БКП, 25 февруари 1969. Също: **Иванов, М., И. Ялъмов.** Турската общност..., с. 591.

¹⁵⁴ Цит по: Държавна сигурност... Разширен вариант, с. 815–816.

¹⁵⁵ **Хаджъ, С.** От вмешателство в турския книжовен език към пълна забрана (езиковата политика на комунистическа България). – Езиков свят – Orbis Linguarum, №2, 2022, с. 206–215.

ки младежи и да издигне на висота българската наука в областта на тюркологията. Със закриването на турските училища отпада нуждата от преподаватели за тях. Също така свиването и окончательното закриване на културните институции на турците (вестници, списания, театри, читалища и т.н.) намалява и необходимостта от подгответни кадри за културния сектор. Единствената област на реализация на завършващите студенти остават дипломатическият сектор и специалните идеологическо-пропагандни и шпионско-разузнавателни ресори, където турци не се допускат.¹⁵⁶ Това води до промяна на контингента студенти, които се приемат в специалността, променя се образователната ѝ насоченост, спира се научното развитие на преподавателите в Катедрата и се промяна преподавателския състав съобразно тези реалности. Рязко намалява броят на студентите турци и приоритетно са приемани в специалността студенти българи, които нямат предварителни знания по турски език. Това води до снижаване и на нивото на преподаване. Проблемът със студентите особено се изостря с течение на времето и те също са превърнати в средство за натиск върху преподавателите. На студентите турци от първите випуски започва да се гледа като на проводници на турски национализъм. От най-високи властови позиции е поставен въпросът, че специалността възпитава протурски националистически настроени кадри. Проблемът е обсъждан също и в Катедрата, където особено се дискутира един случай, когато по време на експедиция в турско село кметът съобщава на различни инстанции, че студентите общуват с националисти: *Ръководителят на Катедрата Константин Попов прочете*

¹⁵⁶ ДА-София, ф. 1790, оп. 7, а. е. 78, л. 34.

*писмото от селсъвета в село Иваново, Коларовградски окръг, в което се съобщава, че студентите от една група на диалектологска експедиция са се свързали с реакционно настроени хора – учители и ходжата. Емил Боев взе думата и обясни, че при търсене на информатори студентите са потърсили помощта на учителите, които са се оказали реакционери. Хюсеин Махмудов каза, че познава тези учители, които са завършили „Турска филология“ в Университета и са имали реакционни изказвания и тук. Прие се, че свързването е станало при търсенето на подходящи хора за работата. Реши се Боев да отговори на писмото.*¹⁵⁷

Риза Моллов и Мефкуре Моллова са посочени като виновници за турския национализъм, в който са обвинявани студентите турци. През 1958 г. на Риза Моллов му е потърсена сметка на съвещание на отдела *За работа с националните малцинства* към ЦК, където в присъствието на Пенчо Кубадински е поискано от него да обясни защо *студентите от Университета излизат най-големи националисти*. На този въпрос той отговаря, че е клевета и че заради единични случаи не може да се съди за всички студенти турци.¹⁵⁸

Риза Моллов описва провокациите, на които са подложени с Мефкуре Моллова в Университета от организирани студенти: ... *студенти крециха: „Ние сме българи, искахе преподаватели българи“.* Зад тях стоеше Емил Боев и други. *Инсенираха посещение на лекции, когато им четяхме лек-*

¹⁵⁷ Пак там, а. е. 74, л. 1.

¹⁵⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 349, л. 103–104.

*ции, вече посещавани и получавали отлична оценка, започваха други провокации.*¹⁵⁹

През тези трудни за специалността и особено за сем. Моллови години, *Турска филология* учи и сестрата на Мефкуре Моллова, Емел (випуск 1961). Брат им Ибрахим също завършва тази специалност преди Емел.¹⁶⁰

Появяват се и проблеми с преподавателите, които водят лекции на турски език. Мефкуре и Риза Моллови са първите, които са подложени на натиск да не преподават на турски език, както и да занижат изискванията към студентите, които не могат да се справят. Шефкет Фейзуллов, студент от първия випуск, си спомня: *Риза – той изнасяше своите лекции пред студентите от Софийския университет на турски език, за турския фолклор и веднъж от Деканата по сигнал, че този човек не изнася добре своите лекции, идват на проверка. А той беше твърдоглав Риза Моллов, не се подчиняваше. И внезапно идва ревизията, влизат от Деканата хора и той трябва да преподава на български заради ревизорите. И започва той: студентите обаче не са свикнали да го слушат на български и той никога не е превеждал своите примери на български. Тогава Риза Моллов прави каламбур на българотурски и студентите почват да се кискат, да се смеят и да се чудят какво е това. А ревизорите също се чудят какво е това. Това става с втория курс след нас, не в първия випуск.*¹⁶¹

¹⁵⁹ Държавна сигурност... Разширен вариант, с. 818.

¹⁶⁰ Той също идва в София през 1953 или 1954 г. заедно с първия си братовчед Ердоган, който учи математика. Интервю с Ердоган Де-риджиоглу, 28.05.2022.

¹⁶¹ Интервю с Шефкет Фейзуллов, 15.03.2019.

В писмо до ЦК на КПСС, в което описва хронологията на тяхната *семейна трагедия*,¹⁶² Риза Моллов пише, че репресиите към тях започват, когато той като член на малцинствената комисия при ЦК на БКП през 1956 – 1957 г., окачествил като антиленинско масовото изселване и побългаряване на циганите. В резултат на тази негова позиция в Толбухин (дн. Добрич) са арестувани бащата на Мефкюре Моллова в Добрич и самата тя по време на пътуване във влак и всички са предупредени да не се бъркат в *българските работи*. Освен това, роля изиграва и несъгласието на Риза Моллов със закриването на турските училища в страната. Той се изказва публично и срещу спирането през 1958 г. на специалностите по *Математика* и *История* на турски език в Университета, в резултат на което се създават настроения срещу турските студенти там.¹⁶³

Проблемите на Риза и Мефкюре Моллови в Университета реално започват през 1956 г., след Априлския пленум, когато се подема репресивна политика спрямо малцинствата. Персонално всеки, който изразява несъгласие с тази политика, рискува собственото си благополучие. Оттогава започва и кардиналното разминаване на поведението на Риза и Мефкюре Моллова с официалната партийна линия. До този момент те са убедени комунисти и вярват в добронамерената партийна политика към турците. След противопоставянето им, са подложени на постоянни шантажи и критики за работата им. Запазените протоколи от заседанията на *Катедрата по турска филология* показват, че целенасочено е правено докумен-

¹⁶² Писмото е от 1980 г.

¹⁶³ Държавна сигурност – Разширен вариант..., с. 813–814.

тиране на техни пропуски, дори са подчертавани с червен молив имената им в документите. Риза Моллов, който е известен с избухливия си характер и честност, често попада в скандали, тъй като изразява мнението си на всеослушание. Политиката на отстраняване на непокорните по принцип и особено на несъгласните турци в случая, е провеждана така, че да изглежда като личностни пререкания или маскирани като административни наказания за дисциплинарни нарушения. Дори да са били първоначално разпри между колеги, след промяната в партийната политика към турците всъщност се вижда, че се превръщат в саморазправа чрез административни и партийни методи.

От запазените документи се открояват няколко линии на конфронтране в Катедрата през втората половина на 50-те години. Първоначално Гъльб Гъльбов започва *война* срещу Риза Моллов и срещу Мефкуре Моллова. Тази война се води привидно за философията на специалността, за различни учебни дисциплини и за научните постижения на членовете на Катедрата. Но всъщност, както се вижда от личния архив на Гъльб Гъльбов, съхранен в Централния държавен архив в София,¹⁶⁴ битката му с Моллови е израз на неговите принципни убеждения и нагласи към всички турски интелектуалци. На 16 юли 1956 г., след като завършва първият випуск на специалност *Турска филология*, Гъльб Гъльбов прави изложение до заместник-ректора на Университета, в което дава насоки за бъдещото развитие на специалността.¹⁶⁵ Тъй като това се случва непосредствено след Априлския пленум, не би могло

¹⁶⁴ ЦДА, ф. 931К.

¹⁶⁵ Пак там, оп. 1, а. е. 161, л. 1.

да се приеме за случайност. В него той настоява учебният план да се изготви по аналогия на специалност *Българска филология*, като се използва съвременният турски език от СССР, т.е. азербайджански. Предлага също така да се назначи още един преподавател по турска литература, която от самото начало е водена от Риза Моллов, да се намали до минимум *Лексика и Стилистика*, *История на турския език* и *Увод в тюркологията*, които от летния семестър на уч. 1955/1956 г. са водени от асистента от Будапещенския университет Дьорд Хазай. Обявява се и против изучаването на друга, водена от Риза Моллов дисциплина – *Турски фолклор*, а водената от Мефкуре Моллова след заминаването на проф. Ширилиев дисциплина *Турска диалектология* да се запази.

Като изразител на *българизирането* на тюркологията, Гъльбов настоява пред ръководството преподаватели по български език да станат членове на Катедрата по *Турска филология*. Според него това се налага заради *солидарността*, която и те също носят за доброто издигане на тази катедра като *специалност в пелени*. Усилията им ще допринесат и за *нейтрализиране на едностранични гледища, на прибързани решения, на ненужни лутания, докато се намери най-подходящ път за укрепването на Турската филология*.¹⁶⁶ В резултат на искането му, което всъщност е израз на новата политика за специалността, наистина за ръководител на Катедрата е назначен специалист по български език – доц. Константин По-

¹⁶⁶ Пак там, л. 5.

пов.¹⁶⁷ Първоначално, от март 1958 г., той е *временно изпълняващ длъжността ръководител на Катедрата по турска филология*,¹⁶⁸ но остава такъв повече от 10 години! К. Попов е преподавател по нов български език и българска граматика, от 1949 г. е хоноруван преподавател, от 1953 г. – редовен и от 1955 г. доцент и зам.-декан на Филологическия факултет.¹⁶⁹

Гъльб Гъльбов настоява и за цялостно съобразяване на учебния план на *Турска филология* с този на *Българска филология*: *Досегашните програми на Турска филология се изготвяха изолирано и в тесен кръг на млади неопитни неспециалисти. Нека новата програма се изготви и с участието на преподавател от тази катедра (по български език – б.а.), какъвто е доц. К. Попов, който преподава съвременен български език в Турска филология.*¹⁷⁰ Това показва влиянието или поне обвързаността на Гъльб Гъльбов с властовите структури при вземане на решенията за специалност *Турска филология*.

Конфликтът на Гъльб Гъльбов с Моллови се задълбочава и изпада в много ниски морални и поведенчески регистри. През 1956 г. студентите сами размножават лекциите на Мефкуре Моллова по съвременен турски език. По отношение на турската граматика Гъльбов критикува тези лекции с думите: *по много положения аз и Мефкуре Моллова стоим на*

¹⁶⁷ Такова прочистване на турци се прави в изд. *Народна просвета*, а също и в турската преса. Вж. **Хаджъ, С.** От вмешателство..., с. 206–215.

¹⁶⁸ ДА-София, ф. 1790, оп. 12, а. е. 197, л. 9.

¹⁶⁹ Пак там.

¹⁷⁰ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 161, л. 5.

*два полюса.*¹⁷¹ Въпреки това се появяват съмнения, че той използва тези лекции като свои. Взаимните им обвинения стигат до различни инстанции, дори до ЦК на БКП. Например Гъльбов описва следния случай, в който се опитва да се оправдае за обвиненията срещу него, че използва чужд труд:

На държавния изпит, юнската сесия 1957 г., ако не се лъжа, аз си записах граматическите термини, които студентите употребяваха в отговорите си по съвременен турски език на пomenатия проф. Бангуоглу – термини арабски, архаични и никак неподходящи за курс по съвременен турски език, построен по най-новите методи на езикознанието и преподаването... Др. Р. Моллов дръпна бележките ми – среши името на всеки студент – подаде ги на съпругата си. Тя ги прочете, нервно ги задраска и ми повърнаха бележките задраскани. При свършиване на изпита, на въпроса ми защо задраскаха бележките ми, двамата в един глас ми отговориха: „Как да не задраскаме, Вие искате да използвате във Ваш труд наши термини, за които ние положихме толкова труд да установим“. Но термините не са Ваши, им възразих аз, те са на проф. Бангуоглу, чието съчинение аз съм чел и познавам. Но дори да са Ваши термини, др. Мефюре трябва да се радва, че ѝ правя чест да вземам бележки от нейни термини. – „Но Вие нямате право нито да вземате бележка, нито да ги използвате: това е „кражба“ на чужд труд, допълни др. Моллов и започна да се боричка с мене да му дам бележките си. За унижение счетох да се оставя на един съвсем погрешно схванал понятието „литературна кражба“, както те нарекоха моите инцидентни бележки на един държавен из-

¹⁷¹ Пак там, а. е.178, л. 9.

път – и не дадох бележските. По стълбището и на улицата те продължиха да твърдят, че това било „кражба на труд“ (?!) Накрая пак ще подчертая, че др. Р. Моллов окачествява като доноси, сплетни, интриги и какви ли не още тежки епитети, моите и изобицо на колегите от Катедрата нормални, служебни и напълно закономерни в днешната ни социалистическа Родина, критики, които му се правят. На всеки от нас критиките на дейността ни са неприятни. Но той се разгневява до такава степен, че като олимпийския бог Юпитер започва да гърми, да трещи, да заплашва като непогрешим и некритикуем. А кой от научните работници е непогрешим и некритикуем, особено младите?... (София, 12 септември 1959 г.).¹⁷²

В личния фонд на Гъльб Гъльбов са запазени и *Лекции по турска литература от Риза Моллов, четени на 4-ти курс през уч. 1956/1957 г. по записки на студенти (Отлитографирани), София, 1957 г.* Те представляват 86 страници, написани на машина. Гъльб Гъльбов си е поставял бележки в полетата върху тях.¹⁷³ През декември 1958 г. Гъльб Гъльбов прави критика на лекциите, които Риза Моллов чете на студентите на базата на този собствен превод, като го обвинява в идеологическа неточност:¹⁷⁴ *До днес турската литература не е разглеждана от марксистко становище. Само в СССР се правят опити в това отношение. Но те все още остават твърде ограничени по материал. Предполагах, че Р. Моллов е направил първите си крачки. Но като прочетох лекциите му, разб-*

¹⁷² Пак там, л. 10.

¹⁷³ Пак там, а. е. 164, л. 1–3.

¹⁷⁴ Пак там, а. е. 57, л. 69–75.

рах, че не е в състояние да направи това... В ЛЕКЦИИТЕ ЛИПСВА ИДЕОЛОГИЧЕСКА ЦЕЛЕНАСОЧЕНОСТ (главните букви са в оригинала – б.а.). *Ние живеем не в буржоазно, а в социалистическо общество. В социалистическото общество в пълния смисъл на думата всичко се подчинява на построяването на социализма и на борбата за комунизъм. В науката е същото. Науката следва да бъде в пълна услуга на обществено-икономическите закони. Литературата и историята на литературата също са призвани да изпълняват тази служба. В социалистическото общество няма място за индивидуалистична наука.*¹⁷⁵

Още през декември 1957 г. Гъльб Гъльбов отправя до Катедрата критически бележки за научно съобщение на Риза Моллов за узбекското изтокознание, дори иска да го спре от отпечатване.¹⁷⁶ В архивния му фонд се открива и превод на статия, публикувана от Риза Моллов в списание на Полската академия на науките – Rocznik Orientalistyczny, XXII-Zest I, Warszawa, 1957, pp. 73-76. Статията се казва: *Турският народен поет Курдоглу Дели Мехмед в България през XIX век*. Гъльбов си е направил труда да я преведе от турски на български и да я напечата на пишеща машина.¹⁷⁷

Личните му документи показват, че в духа на подетата партийна кампания срещу турския език, образование и преса, Гъльб Гъльбов полага големи усилия, за да разгроми семейство Моллови и особено Риза Моллов, като следи всичко, кое-то публикуват, разпространява клюки и инсинуации срещу

¹⁷⁵ Пак там, л. 69–70.

¹⁷⁶ Пак там, а. е. 55, л. 1–2.

¹⁷⁷ Пак там, а. е. 29, л. 1–5.

тях. Въобще стои на идейна вахта – по израза на Вера Мутафчиева за него¹⁷⁸. Тя се среща с него още като аспирантка в БАН, където Г. Д. Г.¹⁷⁹ ѝ преподава османски, но бързо се отказва от уроците му. После пак той ѝ преподава, по израза ѝ, *къопави уроци по новотурски, с прословутата му педагогическа неспособност.*¹⁸⁰ На нея също Гълъб Гълъбов ѝ остава активен враг докрай, като подкрепя всеки, който може да ѝ навреди. Дори я наклеветява, че е оневинила в дисертацията си османския феодализъм, пропускайки да използва за него задължителните определения *свиреп, хищен, мракобесен*. В спомените си Вера Мутафчиева казва за Гълъб Гълъбов, че той я плаши.¹⁸¹

На 20 март 1959 г. в Президиума на Софийския университет се състои обсъждане за положението в Катедрата по *Турска филология*, на което Моллов се оплаква от доносите на Гълъбов.¹⁸² Това обаче не слага край на конфликта, а само още повече го разгаря.

Повод става дълго подготвяната *Христоматия по нова и съвременна турска литература*, която Риза Моллов издава през 1959 г.¹⁸³ В личния архивен фонд на Гълъб Гълъбов е запазена негова рецензия, подгответа за Катедрата, в която основните забележки са за обема и подбора на авторите в

¹⁷⁸ **Мутафчиева, В.** Бивалици, с. 14.

¹⁷⁹ Тя използва инициали в спомените си, но не оставя съмнения за кого става дума.

¹⁸⁰ **Мутафчиева, В.** Бивалици, с. 39.

¹⁸¹ Пак там, с. 76.

¹⁸² ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 178, л. 1.

¹⁸³ **Моллов, Р.** Христоматия на нова и съвременна турска литература. София, 1959, 446 с.

христоматията. Освен това и Борис Недков пише положителна рецензия и препоръчва да бъде издадена. След като христоматията вече е издадена, Гъльбов се обръща към Бейтулла А. Шишманов (преподавател по турски език в Педагогическия институт в Коларовград¹⁸⁴), който му изпраща през август 1959 г. своите забележки за правописни и преводни грешки на думи от персийски и арабски.¹⁸⁵ Гъльбов прави компилация от своята и на Шишманов рецензия в текст от 20 страници с критики и заключение: *...случаят с този неспособчив университетски учебник в специалността Ориенталистика (специалността вече е преименувана – б.а.) не би трябвало да бъде отминат мълком от надлежните академически колегии на Софийския държавен университет. Те следва да се занимаят с него, като вземат необходимите мерки да не се повтаря вече.*¹⁸⁶

Заедно с Бейтулла А. Шишманов¹⁸⁷ Гъльб Гъльбов започва международна кампания за компрометирането на Риза Моллов като учен. Двамата правят многобройни постъпки до съветски, унгарски и други научни списания, които да публикуват крайно отрицателната рецензия. Първоначално през лятото на 1959 г. те се опитват да я публикуват на турски език във в. *Йени ъшък* и на български във в. *Народна култура*, но

¹⁸⁴ Дн. Шумен.

¹⁸⁵ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 67, л. 1–6.

¹⁸⁶ Пак там, а. е. 57, л. 1–20.

¹⁸⁷ С Бейтулла Шишманов Г. Гъльбов вероятно се познава от времето на преподаването си в *Нювваб*. Шишманов е директор на духовното училище в навечерието на превръщането му в реална гимназия и участва в комисията, която взема решението за това. Вж. **Кълч, О.** Жертва на..., с. 185.

не успяват. В *Отечествен фронт* също им отказват, но двамата автори продължават опитите – по препоръка от Университета – да се публикува в някое списание на Министерство на народната просвета.¹⁸⁸ Гъльб Гъльбов пише и до известния съветски тюрколог акад. Андрей Кононов, изпраща му христоматията с подчертани в нея според него грешки и го моли за съдействие рецензията им с Шишманов да бъде отпечатана в някое списание по ориенталистика. В замяна обещава да напише рецензия за *Граматиката на турския език* на Кононов, излязла през 1956 г.¹⁸⁹ Самият А. Кононов не коментира рецензията, но пише на Г. Гъльбов, че я е изпратил на редакцията на *Проблемы востоковедения*, откъдето обещават да я отпечатат, но така и не го правят. Г. Гъльбов изпраща същата рецензия и на друг известен съветски тюрколог – проф. Н. Баскаков. В писмото си до него нарича Моллов *кариерист... с повърхностни знания* и намеква, че трябва да се провали кандидатската му дисертация.¹⁹⁰ Запазена е подобна кореспонденция и с Лейла Алкаева, съветска специалистка по нова турска литература. След неуспеха да публикува в съветските тюркологични издания, на 6 декември 1960 г. Гъльб Гъльбов се обръща и към Дъйрд Хазай в Будапеща с молба да му съдейства да публикува рецензията на френски език в будапещенското списание *Ориенталия* – също без успех.¹⁹¹ След почти двегодишни усилия на Гъльб Гъльбов да разгроми автора на христоматията на световния тюркологичен научен

¹⁸⁸ Пак там, а. е. 226, л. 1–7.

¹⁸⁹ Пак там, л. 14–17.

¹⁹⁰ Пак там, а. е. 209, л. 2.

¹⁹¹ Пак там, а. е. 225, л. 2.

терен, в крайна сметка в края на 1960 г. рецензията е отпечатана единствено в сп. *Народна просвета*.¹⁹² Целта на цялата акция е Риза Моллов да бъде унищожен като учен, а и да се прекъснат връзките му със съветските тюрколози, за да може да му се попречи да защити дисертацията си в Съветския съюз.

Войната на Гъльб Гъльбов срещу Моллови, започнала през втората половина на 50-те години и особено през 1958 г., засилва натиска в Катедрата срещу преподавателите турци, които не са съгласни с промените в политиката към малцинствата. В свои разработки, запазени в личния му фонд от този период, Гъльб Гъльбов описва в текст, видимо адресиран към властите, какво трябва да е отношението към турската интелигенция. Вижданията си той изпраща до високопоставени партийни среди и разчитайки на това, че е смятан за специалист османист и като роден в Турция се опитва да влияе както на политиката към турците, така и да определя съдбите на колегите си. Според запазените в архива му разсъждения тази интелигенция не може да получи доверие, докато не се построи комунизмът – когато турският и българският народ ще се слеят в едно. Дотогава обаче, според Гъльбов, турската интелигенция ще си остане вярна на турските управляващи среди и на турската култура, която е изостанала и средновековна. Той призовава да не се вярва на никой турчин, колкото и правилно той да постъпва. Също така грешка е, според него, изучаването на турската литература така, както се изучава в турските гимназии, защото това води до шовинистични нагласи.

¹⁹² Народна просвета. Критика и библиография, г. 16, №11, ноември, 1960, с. 107–112.

Като аномалия оценява и създаването на специалността *Турска филология*, в която самият той участва от самото начало и предлага превръщането ѝ в *Ориенталистика*, което наистина не след дълго се случва (през 1959 г.).¹⁹³ Научната работа на преподавателите турци е тълкувана от него като национално предателство. Особено трудно приема теренните проучвания върху турския език и турската култура, които се провеждат още в шестгодишната ѝ неукрепната възраст на специалността, от събирането на фолклорни материали и научната им обработка. *Обаче както това се върши днес КАМПАНИЙСКИ* (главните букви са в оригинала – б.а.) и *БЕЗКОНТРОЛНО* (двама преподаватели през януари ходиха за тази цел в Кърджали, а през август в Силистренско¹⁹⁴), не може да не предизвика впечатление, че всичко се прави най-вече за *ТРУПАНЕ НА ДОКУМЕНТАЛЕН МАТЕРИАЛ* за въпросното народно творчество. *А Родината ни е още в обкръжение от агресивна и империалистическа Турция.*¹⁹⁵

Разсъжденията на Гълъб Гълъбов за турската интелигенция в България от края на 50-те години малко по-късно са преписвани като под индиго от служителите на Държавна сигурност в справките им за преследваните турци, включително за Мефкюре и Риза Моллови.

¹⁹³ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 57, л. 61.

¹⁹⁴ Вероятно визира Моллови – б.а.

¹⁹⁵ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 57, л. 61.

Противопоставяне на властта. Уволнение от Университета

Описаните противоречия между политиката към малцинствата на комунистическия режим и противопоставянето на Мефкуре и Риза Моллови стават причина за безпощадна саморазправа с тях. Риза Моллов я формулира като *тежката съдба на едно семейство заради неговия национален произход*,¹⁹⁶ но това не е съвсем точно. Съдбата на семейство Моллови е определена от тяхната непокорност и нежелание да се откажат от представите и убежденията си за националната си принадлежност, научна истинност, гражданска и човешка честност.

Ще си позволим да разгледаме по-подробно хронологията на уволнението на Мефкуре и Риза Моллови от Софийския университет, тъй като това е тема, обвита от много мълчания, слухове и неясноти. За щастие са запазени архивни документи, които позволяват да се реконструира в подробности този ключов епизод от техния живот, който в продължение на десетилетия е дискутиран в различни среди и най-вече в антологиите на изселниците от България. Изгонването им от Университета оказва огромно влияние върху турската общност и особено върху новоизграждания турски интелектуален елит, който постоянно е заплашван, че ще сподели съдбата на Моллови.

Уволнението им от Софийския университет е организирано като дисциплинарно наказание в опит да се прикрие партийната поръчка. Ангажирани са всички членове на Ка-

¹⁹⁶ Държавна сигурност – Разширен вариант..., с. 813.

тедрата, факултетното и университетско ръководство, както и партийни отговорни фактори. Без да очакват и подозират заговор (Риза Моллов е партиен член и все още вярва в справедливостта на Партията), двамата с Мефкуре Моллова продължават да се занимават с работата си, на която са отдадени напълно и не искат да обръщат внимание *на тази тиня*.¹⁹⁷

От февруари 1959 г. до 30 октомври 1960 г. Риза Моллов е на специализация в Москва, където се надява да защити дисертацията си, която се базира на подготвената, но спряна от Катедрата през 1958 г. монография за старотурска литература. Първите ексцесии започват през 1959 г., няколко месеца след заминаването на Риза Моллов за Москва, когато временният ръководител на Катедрата Константин Попов, Борис Недков и Емил Боев, току-що назначен за асистент в Катедрата и течен бивш студент от първия випуск, влизат в час при Мефкуре Моллова, която тогава води *Теоретическа граматика на турския език* и *Турска диалектология* и заявяват: *От днес нататък вашиите лекции ще ги четат Борис Недков и Емил Боев и я изгонват от аудиторията.*¹⁹⁸

През двадесетте месеца, докато Риза Моллов е в СССР и Мефкуре Моллова е сама, в Катедрата започва атака срещу нея – обвинявана е, че не ръководи кръжока по турски език, наследен също от проф. Ширагиев, че твърде дълго задържа в себе си книга, изпратена до Катедрата за мнение и т.н. Цели протоколи от катедрените заседания през 1959 г. са посветени на критики към Мефкуре Моллова. В един от тях тя е цитирана, че възклика по повод на обвинения от ръководителя на

¹⁹⁷ По израза на Риза: ЦДА, ф. 1790, оп. 7, а. е. 72, л. 21.

¹⁹⁸ Държавна сигурност – Разширен вариант..., с. 817.

Катедрата: *Вие лъжете, винаги лъжете, лъжете!*¹⁹⁹ Въпреки всички съмнения в реалистичното водене на протоколите, вероятно тук е цитирано точно, защото показва характерния ѝ изказ на повторение и наблягане, който тя използва и в поезията си и издава емоционалната ѝ реакция на организирания тормоз върху нея.

Когато Риза Моллов се завръща от Москва *още същия ден започват провокациите в Университета*, според него организирани от Емил Боев.²⁰⁰ Първоначално защитата на дисертацията на Риза Моллов е насрочена за ноември 1960 г., но се отлага заради XXV Международен конгрес по ориенталистика. Според неговия разказ, в навечерието на защитата му го извикват по телефона в Института по ориенталистика в Москва и му заповядват да се върне в България, иначе ще го докарат с милиция. Той се завръща, за да защити от България.²⁰¹

Комплотът срещу Моллови включва сценарии, при които им се отнемат основните дисциплини, които водят – на Мефкюре Моллова *Турската диалектология*, а на Риза Моллов *Новата турска литература*, за да може да се спре научното им развитие и да бъдат обвинени в дисциплинарни нарушения. Импулсивният нрав на Риза Моллов също е използван за различни провокации, за да бъде обвинен в разпространяване на клевети.

¹⁹⁹ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 172, л. 10.

²⁰⁰ Държавна сигурност – Разширен вариант..., с. 818.

²⁰¹ Пак там.

По запазените протоколи от катедрените заседания на *Камедрата по ориенталистика* за 1960 и 1961 г.,²⁰² колкото и да са нагласявани и редактирани, може да се проследят подготвените скальпени обвинения към Моллови. Нечия ръка отново е подчертавала в оригиналните протоколи с червен молив всички събития, свързани с тях. Въпросът за истинността на протоколите изниква неведнъж дори и в донесенията към Държавна сигурност. Дори не е прикривано, че протоколите често се подменят и изготвят по-късно, според нечии нужди. Вижда се, че са правени по-късно и впоследствие подписвани, а някои протоколи в различни варианти дори са останали у Гъльб Гъльбов.²⁰³ За целия период преди уволнението на Моллови катедрените протоколи са преработвани и аранжирани така, че да показват техните системни дисциплинарни нарушения.

На заседание от 26 септември 1960 г., на което е отбелязано, че Моллови отсъстват, се гласува часовете по практически турски да се водят от Моллова до избирането на нов асистент. Тогава е решено и Мефкуре Моллова да чете лекциите по *Диалектология*.²⁰⁴ На следващото заседание на 10 ноември 1960 г. се обсъжда научноизследователската работа за следващата година. Присъстват всички, а Мефкуре Моллова идва с 35 минути закъснение (подчертано в протокола с червен химикал). Тя заявява, че ще представи допълнително своя научноизследователски план и този на Риза Моллов. Три дена по-късно тя предоставя плана и той е приложен към про-

²⁰² ДА-София, ф. 1790, оп. 7, а. е. 72.

²⁰³ ЦДА, ф. 931К.

²⁰⁴ ДА-София, ф. 1790, оп. 7, а. е. 72, л. 2.

токола. Риза Моллов планира за 1961 г. да издаде: 1. Книга *Фолклор и литература* (изследвания върху тюркологически проблеми и върху фолклора и литературата на тюркоезичните народи) – 15 изд. коли, срок за завършване ноември 1961 г. за изд. *Наука и изкуство*; 2. *История старотурецкой литературы* – раздел от книгата *История турецкой литературы*, изд. МВ АНССР, 6 изд. коли, (разделът му е възложен от ИВ АНССР и върху него работи през 1960 г.); 3. Народни песни и приказки на турците в България. Текстове, предговор и коментарии. 25 п.коли; 4. Антология на турската поезия (от 13 век до днес), в съавторство (съставителство, редакция, предговор и анотации), 24 коли.

Мефкуре Моллова залага за 1961 г. 1. Кърджалийският турски диалект, 1 част, Фонетика, 6 коли за изд. *Наука и изкуство*; 2. Учебник-помагало по турски език за студенти, 14 коли за изд. *Наука и изкуство*.²⁰⁵

На същото заседание на Катедрата се решава *Сравнителна граматика на тюркските езици* да не се чете, поради липса на преподавател. Обсъжда се и въпросът за *Tурска диалектология* на III курс. Борис Недков изказва съмнения, че има съставена учебна програма по тази дисциплина. Емил Боев обяснява, че такъв курс е четен през 1954 г. от проф. Шираглиев²⁰⁶ и въз основа на него може да се състави учебна програма. Доц. Попов прави предложение този курс да се чете от Мефкуре Моллова, но това трябва да стане веднага, защото семестърът е по средата си. При нужда по доклад на преподавателя часовете по диалектология ще може да се увеличи-

²⁰⁵ Пак там, л. 4.

²⁰⁶ Като негов студент той трябва да е имал лекциите му.

чат. С химикал е допълнено: *As. M. Моллова даде съгласието си и Катедрата реши да се възложат тези лекции на M. Моллова.*²⁰⁷ Както знаем от писмата на Мефкюре Моллова до Мирзазде още от 1957 г., след отпътуването на проф. Ширалиев тя вече чете курса по турска диалектология, за който е положила огромни усилия в *безсънни нощи*. От този протокол от 1960 г. обаче това не е видно и е създадено впечатление, че Мефкюре Моллова никога не е чела тези лекции.

На заседанието на 5 декември 1960 г. отново се развиват събития, които имат негативни последствия за Моллови. Обект на заседанието е Мефкюре Моллова и всичко, свързано с нея, в протокола е подчертано с червен молив.²⁰⁸ Става ясно, че тя е курсов ръководител на II курс и докладва, че е доволна от подготовката на студентите и от посещаемостта на занятията. По отношение на научноизследователските планове ръководителят на Катедрата доцент Константин Попов определя подреждането на заплануваните работи в следния ред: първо научноизследователски работи, които влизат в държавния план; после теми, възложени от Ректората и трето – учебници. Направени са редица уточнения в плановете и е решено да се напише учебник по турски език за I и II клас от колектив от трима души: преподавател Махмудов, асистент Моллова и асистент Боев.

По отношение на курса по *Турска диалектология*, който Моллова трябвало да чете, ръководителят на Катедрата Попов докладва, че все още дисциплината не е четена, защото Моллова се мотивирала, че трябва да ѝ бъдат дадени предва-

²⁰⁷ Пак там, л. 2.

²⁰⁸ Пак там, л. 6.

рително някакви гаранции, че решението е одобрено поне от Факултетен съвет. Явно тя има предчувствие или информация за някакъв заговор срещу нея и опитва да се подсигури. Предлагат *Турска диалектология* да се чете веднага от някой друг, тъй като асистент Моллова не желае да стори това преди да има решение на Факултетния и Академическия съвет. Временният ръководител на Катедрата доц. Попов предлага тези лекции да бъдат възложени на Емил Боев. Поведението на асистент Моллова е окачествено като крайно неправилно от преподавателя Ленин Димитров, а преподавателят Борис Недков заявява, че с тази си постъпка асистент Моллова е обидила членовете на Катедрата, като не е оправдала гласуваното ѝ доверие. В протокола е записано, че *по време на изказванията асистент Моллова апострофираше говорещите „то се е разбрало“, „това и целехте“ и така нататък... Асистент Боев прие с благодарност предложението да чете лекциите по турска диалектология.*²⁰⁹ От тази сцена от катедреното заседание, разбира се едва ли добросъвестно протоколирана, прозира истинската ситуация, описана и от Риза Моллов в писмото му до ЦК на КПСС.²¹⁰ Дори от видимо фалшифицирания протокол става ясно, че на Мефкуре Моллова просто ѝ е отнета дисциплината *Турска диалектология*, която тя преподава след заминаването на проф. Ширалиев и вече се е оформила като специалистка и е дадена на новопостъпилия Емил Боев, бивш неин студент. Това заседание на Катедрата всъщност узаконява ситуацията от предишната година, описана от Риза Моллов, когато Мефкуре Моллова

²⁰⁹ Пак там, л. 7.

²¹⁰ Държавна сигурност – Разширен вариант..., с. 813–823.

реално е изгонена от час и ѝ е заявено, че тези часове вече ще ги води Емил Боев.

Според протокола Мефкуре Моллова заявява, че се отказва от публикуване на изследването на кърджалийския говор, тъй като нямало да ѝ стигне и цял живот и е решила да смени заплануваната тема *Кърджалийски говор, част 1, фонетика* с учебник по *Турска диалектология*.²¹¹ Ръководителят на Катедрата ѝ отговоря, че може да запланува изследвания върху турските глаголи, но учебник не може да бъде написан от нея поради това, че предметът вече се чете от друг преподавател (Е. Боев). Така реално ѝ отказват публикация на изследванията, които тя е провеждала от няколко години.

Следващото заседание на Катедрата е на 14.01.1961 г. и се провежда в отсъствието на Мефкуре и Риза Моллови.²¹² На него се обсъжда протоколът от предишното заседание и се засилват критиките към Мефкуре Моллова, отправени ѝ на предишното заседание. Гъльб Гъльбов казва, че на предишното заседание се е изказал за лошата дисциплина на асистентката Моллова и според него и по правило както студентите, така и преподавателите трябва да са дисциплинирани. Така протоколът от 6 декември, на който е присъствала Моллова, се редактира в нейно отсъствие.

Обсъжда се годишният научноизследователски отчет на Катедрата. Оказва се, че заплануваните от Гъльб Гъльбов *Лични и местни имена в регистрите на Софийския кадия през XVI век* не е завършена поради болест. Не е готова и заплануваната от Борис Недков тема за някои български думи в

²¹¹ За него се споменава още в писмото до Мирзазаде от 1957 г.

²¹² ДА-София, ф. 1790, оп. 7, а. е. 72, л. 8.

турския език. Затова пък болестта не е попречила на Гъльб Гъльбов да подготви извънпланова продукция: Рецензия на христоматия *Нова и съвременна турска литература* на Риза Моллов, която е публикувана в списание *Народна просвета*. И това е единствената отчетена научна продукция на всички преподаватели от Катедрата за 1960 г. Мефкуре Моллова има три статии, публикувани през 1960 г. в чуждестранни списания, но в отчета не се споменава нищо за тях. Не се споменава и че през август 1960 г. Мефкуре Моллова участва в грандиозния XXV Международен конгрес по ориенталистика в Москва, който за първи път се провежда в страна от социалистическия лагер. Там се срещат учени по ориенталистика от цял свят, от различни школи, заедно със съветски учени (например там е и акад. Ширалиев). От България на конгреса в различни секции изнасят доклади Александър Бурмов, както и младите тогава Вера Мутафчиева, Страшимир Димитров, Николай Тодоров, Мефкуре Моллова, Ленин Христов Димитров, Петър Петров, Живка Въжарова и Бистра Цветкова. Докладът на Мефкуре Моллова е публикуван в издадените томове от конгреса.²¹³

Общата оценка на Катедрата е, че научноизследователската работа не се изпълнява в срок. Има случаи на *свое-волно* заместване на темите с други, не се разработват нови теми. Препоръките са членовете на Катедрата да си направят самокритика и да обещаят, че занапред ще следят изпълнението на плана и всеки ще се отчита пред Катедрата както е според закона. Решава се да се обявяват три аспирантски места:

²¹³ Труды Двадцать пятого Международного конгресса востоковедов. Список делегатов, том V. Москва, 1963, с. 621–632.

един аспирант по тюркология в Съветския съюз, един аспирант по арабистика в Полша, един аспирант по турски език в София.

На следващото заседание на Катедрата на 13.02.1961 г. Риза Моллов пита защо дисциплината *Стара турска литература* е сведена в програмата до три часа и защо *Турски фолклор* липсва в учебния план. Отговорено му е от ръководителя на Катедрата, че всички планове са разгледани и утвърдени от Факултетния съвет. *Турски фолклор* като отделна дисциплина не фигурира в новия учебен план, общи сведения за турския фолклор ще се дадат в лекциите по *Стара турска литература*. Асистент Моллов задава въпрос във връзка с назначаването на преподавател по *Нова турска литература*. Правилно ли е било това, след като той е изпратен на специализация по *Фолклор и Нова турска литература*. Попов отговаря, че Моллов никога не е преподавал нова турска литература и досега часовете са се проваляли. Освен това специализацията на Моллов е била на тема от старата турска литература. Това е във видимо противоречие с *Христоматията по нова турска литература*, която е обсъждана в Катедрата и срещу която Гъльб Гъльбов воюва от години.

Така и Риза Моллов, и Мефкуре Моллова са поставени пред свършен факт с променен учебен план и с отнети дисциплини, за които са се готовили години наред. В този момент двамата съпрузи с филологическа подготовка и добър турски език, който те демонстрират в научните трудове и творчеството си на турски, са най-добрите специалисти по дисциплините, които преподават, а и изобщо в Катедрата.

Не се отчитат и научните им публикации. Ръководителят на Катедрата Попов напомня на членовете, че за научни

работи се смятат тези оригинални съчинения, които са принос за изясняването на даден въпрос и допринасят нещо за развитието на науката. Той предупреждава, че за всички промени в заплануваните работи трябва да бъде уведомяван завеждащият Катедрата и чрез него членовете на Катедрата. Риза Моллов пита защо неговите публикации не са отчетени. Попов отговаря, че за този период Моллов не е бил запланувал нищо и се отчитат само заглавия, които фигурират в плана. И извънплановата продукция също се отчита, но тъй като сведения за нея не са дадени, тя не е намерила място в отчета.

На следващото заседание на Катедрата, което се провежда на 20 март 1961 г., Моллови отсъстват по неясни причини (вероятно просто не са информирани, както твърдят). Обсъждат се идеологически въпроси и Борис Недков обръща специално внимание, че интернационализмът остава основен елемент на марксическата идеология. Призовава се да не се създават шовинистични и националистични настроения, намек за преподавателите турци в Катедрата.

На 17 май 1961 г. ръководството на Факултета и двама представители на Катедрата посещават лекция, изнесена от Мефкюре Моллова, заради *неблагоприятни сведения за работата ѝ*.²¹⁴ Лекцията е по практически турски език при II курс, който, според ръководството, е подал специална колективна молба до Факултетния съвет да се отложи изпитът с още един семестър, тъй като лекциите са им преподавани сложно. Използването на студентите при саморазправа с преподавател не е непознат похват в онези времена.

²¹⁴ ДА-София, ф. 1790, оп. 8, а. е. 3, л. 41.

На заседанието на Катедрата на 18 юни 1961 г. въщност е взето решението за уволнение на Моллови. Тогава се обсъжда откритата лекция по турски език на асистент Мефкуре Моллова. Присъстват всички членове на Катедрата с изключение на Моллови, без да е отбелязано в протокола по какви причини. Като гост на заседанието присъства и *другарят Знеполски* от Министерството на просветата и културата. Временно завеждащият Катедрата доц. Константин Попов изразява своето възмущение от недисциплинираността и неколегиалното отношение на семейство Моллови, които за трети път не идват на насрочените заседания на Катедрата за обсъждане на изнесените открыти лекции. Както става ясно по-късно, те просто не са информирани. Той предлага на колегите да кажат какво мислят по този въпрос и по какъв начин биха се оправили работите в Катедрата *веднъж завинаги*.²¹⁵ Първи взема думата преподавателят Гъльб Гъльбов, който казва, че *това положение продължава от осем години и че никакви съвети и другарски забележки не са в състояние да повлияят на семейство Моллови*. Той смята, че те умишлено спират развитието на специалността и затова въпросът трябва да бъде отнесен в Академическия съвет или в Министерството на просветата и културата.

След това думата е дадена на асистент Емил Боев, който предава отговора на Риза Моллов на поканата да дойде на катедрено заседание: *Не ме интересуват вашите работи. Аз мога и без вас. Няма да дойда в тази тиня*.²¹⁶ Асистент Емил Боев казва, че *е необходимо да бъдат осведомени Ректора*.

²¹⁵ Пак там, оп. 7, а. е. 72, л. 21–22.

²¹⁶ Пак там, л. 21.

*тът и Министерството за нещата в Катедрата по ориенталистика.*²¹⁷

Изказва се и доц. Борис Недков, който се съгласява с горните изказвания и предложения и сам посочва много факти, от които се вижда как семейство Моллови нехаят за работите на Катедрата, създават нервна, обтегната обстановка, обиждат колегите си и така нататък.²¹⁸ Присъстващият представител на Министерството на просветата и културата др. Знеполски казва, че е излишно повече Катедрата да си губи времето с одумвания, тъй като на Министерството били известни всички тези неща и Катедрата трябва да излезе вече с конкретни предложения пред Факултетния съвет.²¹⁹

Избрана е комисия, която да проследи и отрази всички нарушения, които са допуснали Моллови и да изготви доклад по въпроса. За членове на тази комисия единодушно са избрани Ленин Димитров, Емил Боев и Хюсейн Махмудов²²⁰.

На същото заседание е обсъждана и програмата за проучване на турските говори. Асистент Емил Боев разказва накратко как е съставил програмата и как смята чрез нея да започне събиране на материал за съставяне на *Малък атлас на турските говори в България*. Това реално е територията по турска диалектология, отнета насила от Мефкуре Моллова.

²¹⁷ Пак там.

²¹⁸ Пак там.

²¹⁹ Пак там, л. 22.

²²⁰ Риза Моллов по-късно споделя пред Хайрие Мемова, че никога няма да прости на Махмудов: *Yenisoy, H. S. Sofya Üniversitesi ...*, р. 158.

Програмата е приета за отпечатване, но атласът никога не се съставя.²²¹

На 6 юли 1961 г. се провежда заседание на Факултетния съвет, на което е взето решение за уволнението на Мефкуре Моллова и Риза Моллов от Университета.²²² Основната точка в дневния ред е обсъждането на проблемите в Катедрата по ориенталистика. На заседанието присъства цялата катедра, която трябва да изслуша три доклада на различни комисии, на базата на които Факултетният съвет взема решение за уволнението. Първият доклад е на комисията от трима души, избрана от Катедрата (Махмудов,²²³ Димитров, Боев). Той се чете от преподавателя Л.(снин) Димитров,²²⁴ който в този момент е член на Катедрата. Комисията е констатирала нарушения на трудовата дисциплина на Моллови, както и нарушения на колегиалната атмосфера. Обвинени са в *своеволно отклонение от учебната работа и учебните задължения, систематически отсъствия от катедрени заседания, отказ да четат възложени им от Катедрата и декана лекции, нередовности и недобри отношения. Като не посещават катедрени заседания, Риза и Мефкуре Моллови пречат на Ка-*

²²¹ Тази работа на Е. Боев остава само на ниво програма, преиздавана и допълвана в годините. Вж. **Боев, Е.** Програма за събиране на материали за малък атлас на турските диалекти в България. София, 1962, 21 с.

²²² ДА-София, ф. 1790, оп. 8, а. е. 3, л. 38–49.

²²³ В мемоарите си от 2007 г. Хюсейн Махмут Хаджъоглу пише, че само е изслушал изказванията на колегите си и не е подписвал какъвто и да е доклад по въпроса. Запазените документи от архива на Катедрата противоречат на неговото твърдение. Вж. **Nasıcıoğlu, H. M. Anılar...**, pp. 124–126.

²²⁴ Вероятно Ленин Димитров, китаист.

*тедрата да им възлага определена работа и определени задачи.*²²⁵

Вторият доклад е изготвен от ръководителя на Катедрата доц. Константин Попов. Той повтаря същите обвинения, като ги допълва с твърдения за недостатъчна научноизследователска дейност. Посочва, че не водят кръзоци и не изпълняват нареджания на ръководството (отново случаят с нечетени лекции). Мефкуре Моллова е обвинена, че повече от 6 месеца не присъства на катедрени заседания (което не е вярно и се вижда от катедрените протоколи). Изтъква се, че при посещение на лекция, изнесена от нея, комисията е констатирала, че не дава системни знания на студентите, а преподава безсистемно, макар да знае отлично езика. Имала е наказания *мъмрене и строго мъмрене* за нарушение на служебната дисциплина. Аналогични обвинения са отправени и към Риза Моллов – отсъствия от катедрени заседания, отказ да води студентски кръжок, да изпълнява задачи на ръководителя на Катедрата, пише клеветнически изложния срещу своите колеги и ръководителя на Факултета, води война срещу всеки нов член на Катедрата.

Третият доклад е изработен от комисия в състав: доц. Ст. Станчев, доц. К. Попов и доц. Ив. Дуриданов, заместник-декани на Факултета. В него са констатирани същите обвинения към Моллови, като се добавя тяхното нежелание да се поправят. Отново са потвърдени и твърденията за незадоволителна научноизследователска работа. С този доклад е предложено също Моллови да бъдат наказани с уволнение от Университета.

²²⁵ ДА-София, ф. 1790, оп. 8, а. е. 3, л. 40.

Дадена е думата на Риза Моллов, който отрича всички отправени обвинения. Той се защитава, като казва, че всички констатации са преувеличени и са резултат на лоши лични взаимоотношения между него и завеждащия Катедрата. Дава за пример, че до 1957 г. работата му е била хвалена, а внезапно изведенъж ръководителят на Катедрата е излязъл с доклад пред Академическия съвет за несполуки в Катедрата и специалността, които се дължат на Моллов, а след това са отнети и лекциите на Мефкуре Моллова.²²⁶ Риза Моллов изтъква, че двамата с Мефкуре Моллова са направили много за тази Катедра и също така държат на честта си. Подложен е на кръстосан разпит за твърдения, които се съдържат в негови протестни писма, които е писал до ЦК и други институции. Тъй като Риза Моллов е писал до разни инстанции и е обвинявал ръководството в шовинизъм и национализъм, на факултетното заседание публично е заставен да дава обяснения.

Мефкуре Моллова също взема думата и отговаря на обвиненията срещу нея, като изтъква, че *за да бъде човек преподавател в тази Катедра, трябва да бъде лош преподавател. Ако ние сме устояли до сега, то е защото сме обичали специалността си.*²²⁷ За отсъствията от заседания тя отговаря, че датите и часовете на заседанията са укривани умишлено от тях. *Не отивах на заседанията, защото там ме унижаваха. И аз разбрах, че няма смисъл.*²²⁸ Разказва, как студентите са организирани групово да не се явят на изпит при нея, за да се провали изпита и тя да бъде обвинена. Също така не била

²²⁶ Пак там, л. 43.

²²⁷ Пак там, л. 46.

²²⁸ Пак там.

предупредена, че ще се обсъжда нейна лекция. И за прекъснатия кръжок, с който се занимават всички комисии като едно от основните обвинения – тя обяснява, че след като ѝ отнемат лекциите по тази дисциплина, кръжокът би трябвало да се води от другия преподавател по предмета, а не от нея.

Без да се срамува от собствените клевети и доноси срещу двамата съпрузи, Гъльб Гъльбов се изказва, че Моллови са се занимавали с *чудовищни клевети* и че в научната работа на Риза Моллов има много пропуски, които той е написал в рецензия (същата онази рецензия, която се опитва в продължение на две години да публикува в научно списание, но не успява).

Под стой се изказват всички преподаватели от Катедрата, включително и новоназначеният преподавател по *Нова турска литература* Ибрахим Татарлиев,²²⁹ който би трябвало да заеме мястото на Моллов.²³⁰ Вижда се, че изказванията са подгответи, всички са задължени да заклеймят *поведението* на колегите си. Заседанието на Факултетния съвет е изпълнено изцяло в традициите на *другарския съд*, завършил с най-тежка присъда – уволнение и на двамата от Университета.

Това, което не е протоколирано от това заседание, става ясно от обсъждане, което се провежда няколко месеца по-късно в началото на следващата учебна година на 26 септември.

²²⁹ Ибрахим Татарль. Завършил е специалност *Право* в Софийски университет *Св. Климент Охридски*. До този момент е работил в *Ейюлджю чоджук* (*Eylülçü Çocuk*) и *Йени хаят* (*Yeni Hayat*) и е бил хоноруван преподавател по история на турската култура във ВИТИЗ.

²³⁰ Пак там, л. 47.

ри 1961 г., когато Риза и Мефкуре Моллова вече не са част от *Катедрата по ориенталистика*.²³¹ От протокола се вижда, че има проблеми в нормалното функциониране на специалността, след като Моллови вече не са там.

Става ясно, че учебният план е променен без знанието на Катедрата, неясно от кого. Провежда се обсъждане, при което Борис Недков предлага някои хорариуми да се завишат и да се въвеждат няколко нови дисциплини. Махмудов смята, че трябва да се увеличат часовете по практически курс по турски език. Татарлиев обръща внимание върху въпроса за втората специалност. Според него по-целесъобразно е обучението по български език в районите с турско население да се водят от завършилите специалността *Турска филология*. Той предлага студентите да имат за втори предмет българския език, така че да могат да допълват часовете си с часовете по втората специалност, тъй като шансовете да станат учители по български език е по-голям. Затова трябва да има и съответната педагогическа дисциплина. Той е съгласен старата и новата турска литература да се слеят, но броят часове да се запазят. Това са дисциплините, които преди е водил Риза Моллов и сега са наследени в обща дисциплина от Татарлиев. От негово изказване се вижда, че той е наясно, че всъщност в турските училища турският език постепенно е изтласкан и е въведен български език, което поставя под въпрос реализацията на студентите от специалността *Турска филология*. Временният ръководител на Катедрата Константин Попов също се спира на въпроса за основната квалификация и за състоянието на турския език в средните училища и подготовката на студенти-

²³¹ Пак там, оп. 7, а. е. 73, л. 1.

те. По досегашния учебен план те се подготвят за учители. Перспективата за развитието на турския език в средните училища, според него също е неясна. Той отбележва, че вече сегашният състав на Катедрата не може да преподава на студентите турци. С цел да се даде възможност по-обстойно да се проучат тези въпроси, той предлага комисия в състав: Борис Недков, Ибрахим Татарлиев, Хюсейн Махмудов, Емил Боев, които да проучат перспективите пред турските училища и реализацията на студентите им и да докладват на Катедрата.

На заседание на 30 октомври 1961 г. членовете на Катедрата самодоволно се хвалят, че са се отървали от Моллови и предвиждат безпроблемни перспективи без тях. Вижда се, че преподавателите нямат почти никакви научни публикации, но това минава като приемлива самокритика.²³² В начало на това заседание временният ръководител доцент Константин Попов чете доклад за състоянието на Катедрата, в който обещава отсега нататък да се създаде *сърдечна и творческа атмосфера*. Обещават си в бъдеще да обсъждат помежду си интересуващите ги проблеми и да не крият един от друг своите постижения. Последователно се изказват всички присъстващи. Доцент Борис Недков критикува лошата дисциплина и преподавателската работа на бившите вече асистенти Мефкуре и Риза Моллови, които са пречили на развитието на Катедрата. Обвиняват ги, че те са препятствали назначаването на нови хора в специалността. Така две крайно противоречащи си твърдения се дискутират без проблем – от една страна Моллови не са спазвали дисциплината и не са се интересува-

²³² Пак там, л. 4.

ли от катедрения живот, а от друга – те са диктували какво да се случва в специалността и кой да бъде назначен.

Преподавателят Ибрахим Татарлиев също се изказва, че когато дошъл в Катедрата заварил неприятни неща, неспокойна атмосфера, създадена по вина на Моллови, които са се противопоставяли винаги на колектива. Заявява, че е посетил лекция на Мефкуре Моллова и като я сравнява с лекция на Емил Боев (!), намира, че нейните лекции са твърде слаби. Той напълно одобрява решението за освобождаването на асистентите от Университета. Обвиненията към Катедрата в национализъм, отправяни от Риза Моллов, той отхвърля категорично като несъстоятелни.²³³

Хюсейн Махмудов, за когото Риза Моллов твърди, че го е спасявал от уволнение два пъти, също се изказва, че лошите отношения в Катедрата се дължат на Моллови. Като методист съди за работата им по нивото на подготовка на студентите, част от които не са подгответи (без да споменава, че съставът на студентите коренно се е променил и те се приемат в специалността без да знаят езика). Лекцията на Моллова, която той посетил, имала повече теоретичен характер, отколкото практичен. Той отрича, че Моллови не са информирани за катедрените заседания. На въпрос истина ли е, че Мефкуре Моллова е казала *Защо ще предоставям трудовете си в Катедрата за обсъждане, като няма кой да ги разбира,* Махмудов потвърждава, че Моллови изразяват пренебрежително отношение към Катедрата и представят трудовете си за печат, каквито и да са, без да се обсъждат в нея: *При обсъж-*

²³³ След 20 години Ибрахим Татарль ще бъде отстранен от една част от същите тези свои колеги със същите обвинения.

*дането на христоматията на Моллов се посочиха грешки, но той я напечата с грешиките.*²³⁴

В доклада на ръководителя на Катедрата те са обвинени за всички несполуки до този момент и е обявено, че *На тази порочна практика, която няма нищо общо със строителството на социализма и с целеустремеността на нашата социалистическа епоха, е сложен завинаги край.*²³⁵ От това заседание на Катедрата става ясно, че Мефкуре и Риза Моллови са станали напълно неприемливи за по-нататъшното развитие на специалността. За пореден път се изтъкват несъществуващи идеологически и дисциплинарни проблеми, като се прикриват всъщност истинските противоречия – Моллови искат да правят наука, тюркологични изследвания в световните научни стандарти, но това в България вече е станало невъзможно. Така започва краят на онази специалност, създадена от азербайджанските професори.

*...Случаят с Моллови принадлежи на архивата, но той е поучителен в много отношения и не бива никога да се повтаря... Пътят на Катедрата е вече разчистен. В нея могат да работят всички, които са научно подгответи и марксически закалени, ако на обявен от Катедрата научен конкурс спечелят състезанието.*²³⁶ След тези декларации за лоялност и бъдещи общи успехи, Катедрата поема по своя трънлив път, в който за науката тюркология вече има все по-малко място. А семейство Моллови, отстранени от Университета и от научните институции на страната, но получили сво-

²³⁴ ДА-София, ф. 1790, оп. 7, а. е. 73, л. 11.

²³⁵ Пак там, л. 7.

²³⁶ Пак там, л. 8.

бодата си на цената на обречено гладно съществуване, продължават с още по-голяма упоритост по постия научен път.

Моллови са сред най-първите турски интелектуалци, които комунистическият режим първоначално поощрява, а в последствие безпощадно унищожава. Повярвали в добрите перспективи, които дава новата комунистическа власт, в нейната идеология, съвсем млади, те са и сред първите, които преживяват огромното разочарование на турците и заплащат цената за достойното си поведение.²³⁷

Всички разбират, че Моллови стават жертва на политиката на изчистване на турците от специалността *Турска филология*.²³⁸ От друга страна, тяхното уволнение е наказване и назидание за недоволните от новия партиен курс към малцинствата. Особено силен е ефектът на назиданието в дългосрочен план – тяхното неподчинения показва какви са дългосрочните последици за всеки, дръзнал да се противопостави на безпощадната борба срещу литературния турски език и турското образование, на партийната асимилационна политика, която през следващите десетилетия все повече се засилва. И

²³⁷ Самият Моллов през април 1984 г. изтъква следните причини пред И. Ю. Насраттиноглу за изгонването им от Университета: *Д-р Риза Моллов и съпругата му Мефкуре Моллова, докато живеят много добре, биват наказани и отстранени от работа, защото се обявяват против закриването на турските училища.* Nasrattinoğlu, İ. Ü., Balkanlar..., p. 22.

²³⁸ Подобни механизми за разправа с неудобните преподаватели по идеологическа линия са разгледани подробно от Жоржета Назърска в изследването ѝ за катедрата по немска филология. Вж. **Назърска, Ж.** Време на академична несвобода: Катедрата по немска филология в Софийския университет (1946–1956). – Балканскичен форум, №1, 2011, с. 98–111.

други турци от научните среди в една или друга степен ще последват тяхната съдба, но не с всички режимът се разправя толкова жестоко.

ОТЛЪЧЕНА ОТ НАУКАТА

Връзката между двамата съпрузи Мефкуре и Риза Моллови е много силна и те заедно понасят предизвикателствата и взаимно се подкрепят.²³⁹ След уолнението им от Софийския университет и двамата остават без работа. Риза Молов твърди, че получават редица предложения за работа от чужбина – от Китай, Турция, Полша и Германия.²⁴⁰ Но отказват, защото се надяват, че скоро ще бъдат реабилитирани и върнати в Софийския университет. Все още вярват, че проблемите им са резултат от междуличностни противоречия и се надяват, че БКП ще възстанови справедливостта, без да знаят, че през 1961 г. в Държавна сигурност е започнало разследване срещу Риза Молов за антикомунистъм и турска национализъм. Той е обвинен, че *клевети политиката на БКП за класово-партийното и интернационално възпитание на българските турци*²⁴¹, а от ЦК им казват: *Ще работите каквото ви дадем.*²⁴² Няма данни да е предлагана работа на Мефкуре Молова в институции в България, макар в по-късни доку-

²³⁹ Това особено личи от поезията на Мефкуре Молова.

²⁴⁰ Писмо на Риза до ЦК на КПСС от 21–22.10.1980 г. – В: Държавна сигурност... разширен вариант, с. 819.

²⁴¹ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 13

²⁴² Държавна сигурност... разширен вариант, с. 819; Комисия за досиетата, III раз. 35185, л. 191.

менти да има намеци, че тя е отказвала различни предложения. Работата, която Мефкуре Моллова отказва, по сведения на сина ѝ,²⁴³ е за продавачка на обувки!

И двамата се съсредоточават върху научната си дейност. Риза Моллов, който прави опити да защити дисертация в Съветския съюз от няколко години, отново заминава за Москва с тази цел. Никой друг от Катедрата, освен него, не показва такива амбиции. Поради липса на хабилитирани учени в областта на тюркологията (по-точно в езикознанието и литературознанието) кандидатска и докторска научна степен може да се получи само в чужбина. Най-вече това е възможно да се случи в Съветския съюз, предвид тесните контакти с известните азербайджански професори, чиито възпитаници са Мефкуре Моллова и Риза Моллов.

След почти 2-годишния престой в Съветския съюз (от 1958 до 1960 г.), след като е спрян да защити дисертацията си и е принуден да се върне в България през 1960 г., след уволнението от Университета през 1961 г., Риза Моллов вижда спасение само там. Той е подготвил дисертация, която трябва да защити през ноември 1960 г., но с мотив, че предстои XXV Международен конгрес по ориенталистика в Москва, защитата му е отложена за неопределен срок и се провежда чак през 1962 г.

Авторефератът на дисертацията на Риза Моллов е издаден през 1961 г. от *Издателство за източна литература* към Академията на науките на СССР в тираж 150 екземпля-

²⁴³ Разговор с Йълдъз Моллов, 15.10.2022.

ра.²⁴⁴ От него не става ясно кои са научните ръководители и рецензенти на Риза Моллов, нито официалната дата на защитата, но е отбелязано, че предстои защита (без да е уточнена датата) в Института за народите на Азия на Академията на науките на Съветския съюз в Москва. Темата на дисертацията на Риза Моллов е *Очерки по истории старотурецкой литературы*, в основата ѝ е монография, която преди това отказват да издадат в Софийския университет.²⁴⁵ От гранично-контролната справка за излизането на Риза Моллов от България се вижда, че той е бил в СССР от февр. 1959 г. до 30 окт. 1960 г., а после заминава отново в Съветския съюз на 17 февруари 1962 г.²⁴⁶ След защитата, която се състои на 18 юни 1962 г., от оценителната комисия единодушно му е присъдена научната степен *кандидат на филологическите науки*. Научното жури препоръчва издаване на дисертацията в книга.²⁴⁷ Така той се превръща в първия турчин от България, който е с научна степен по тюркология и в тези години е единственият с научна степен от бившата си катедра²⁴⁸.

По време на защитата Риза Моллов вече е започнал работа по докторска дисертация на тема за героичния епос на съветските (*туркски – б. а.*) народи. В автобиографията си пише, че през 1962–1964 г. специализира в областта на тюрк-

²⁴⁴ Един екземпляр от автореферата се съхранява в Националната библиотека „Мирза Фатали Ахундов“ в Баку. **Моллов, Р.** Очерки по истории старотурецкой литературы. Автореферат. Москва, 1961.

²⁴⁵ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 817.

²⁴⁶ Комисия за досиетата, М. Сф, ф. ПП, а. е. ч.8696/80, л. 6.

²⁴⁷ ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 15.

²⁴⁸ С изключение на Борис Недков, който има докторска степен по философия.

ския фолклор на Алтай, Сибир и Централна Азия в Института по световна литература към Съветската академията на науките.²⁴⁹ Той неслучайно се насочва към тази тема, тъй като тя предполага работа в съветските архиви, в ръкописните отдели на различните съюзни републики, което би позволило оставането му в Съветския съюз. Специалистите по новата му тема и самата литература по нея се намират в СССР и това е мотивът му да иска да остане за няколко години заедно със семейството си там, където има научна среда и с Мефкюре Моллова могат спокойно да се занимават с научните си интереси.²⁵⁰ По-специално техните стремежи са към един от тюркологичните центрове на съветската школа – Баку, при професорите Ширалиев, Мирзазаде и други. През август 1962 г. зам.-ректорът на Университета в Баку му предлага работа, но според твърденията на Риза Моллов *консултът Малеев му отказва*.²⁵¹ Иска от него да се завърне в България и след това пак да замине – нещо, което вече се случва при предишната му специализация. Риза Моллов не отстъпва и поставя условие да отидат при него съпругата и синът му, който тогава е 10-годишен. От Българското посолство не разрешават и той отказва да се върне в България, въпреки че паспортът и разрешението му за пребиваване изтичат.²⁵²

През 1963 г. зам.-директорът на Института по ориенталистика в Баку, акад. Ализаде, който е и ректор на Университета, го кани отново на работа. Молбата на Риза Моллов да

²⁴⁹ Nasrattinoğlu, İ. Ü. Balkanlar..., s. 58.

²⁵⁰ ЦДА, ф. 1478, ап. 13, а. е. 261, л. 16.

²⁵¹ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 819.

²⁵² Пак там. Вж. и ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261.

остане в Съветския съюз за по-дълго е насочена от Външно министерство към ЦК на БКП, откъдето разрешават удължаване на срока на паспорта му и предлагат на Риза Моллов, ако желае, да се откаже от българско гражданство и да приеме съветско. Това е практика, която е широко разпространена през 1948–1950 г. По внушение на консул Н. Малеев, Риза Моллов заявява желание за съветско гражданство и се отказва, след като не разрешават семейството му да отиде при него. *Едно само не се разбра, че турците са много привързани към семействата си и държат много на семейната чест, на морала, на добродетелите на поченост, пише той.*²⁵³

В архива на Министерство на външните работи е запазена преписка по случая с пребиваването на Риза Моллов в Съветския съюз от 1962 г. до 1964 г. и отказът му да се върне в България.²⁵⁴ От нея става ясно, че след като Риза Моллов моли да му разрешат да работи 1-2 години в Азербайджанска академия на науките, първоначално се съпротивляват от Министерство на просветата и културата в София.²⁵⁵ Тогава Риза Моллов представя документ, че е болен и на това основание му удължават срока на пребиваване до края на 1962 г. Междувременно през целия период Н. Малеев изпраща информация от Българското посолство в Москва до София, че

²⁵³ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 820.

²⁵⁴ ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 1–33.

²⁵⁵ Когато въпросът е насочен към ЦК, Министерство на народната просвета отказва да се занимава с този въпрос, тъй като Риза Моллов вече не работи в системата на науката и образованието. Това не пречи при първото му заявление, когато също не е част от тази система, Министерството да даде становище за отказ.

здравословното състояние на Риза Моллов не е добро. Чака се окончателно разрешаване на проблема от ЦК на БКП.

На 29 юли 1963 г. от посолството в Москва изпращат до Външно министерство (Консулски отдел) и до Паспортна служба молбата на Риза Моллов за отказ от българско гражданство с външение, че *Случаят е много сериозен...* Посолството счита, че молбата може да бъде уважена, след като се вземе мнението на жена му Мефкуре Моллова и на колегите му от Министерство на просветата и културата. Докладват, че Риза Моллов е внесъл необходимите такси за молбата – 64 рубли, а нужните документи за получаване на съветско гражданство трябва да се внесат направо в България от близките му. *По сведения на съветника Д. Русенов – съветските другари били на мнение Риза Моллов да се посъветства да се завърне в България и там да изчака разрешаване молбата му за освобождаване от българско гражданство.* – пише Н. Малеев, без да посочва кои са *съветските другари*.²⁵⁶ Започва една заплетена игра между Българското посолство в Москва, Външно министерство, Министерство на просветата и културата и Секретариата на ЦК на БКП. В посолството в Москва силният човек, който неофициално диктува всичко, е големият брат на Мара Малеева (съпругата на Тодор Живков), Найден Малеев – *консулът Малеев*. Той дълги години е заместник на посланика Стоян Караджов и неговото мнение е решаващо.

Съпротивата на Риза Моллов да се подчини и да се върне от Съветския съюз, както и откритото му говорене срещу партийната политика към малцинствата в България го правят неудобен. Решителният и открит характер, с който е

²⁵⁶ ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 20.

бил известен, също изиграва роля в последващите събития. Българските власти не могат да се справят с него, той вече е ненадежден, наказан с уволнение, но не се е пречупил. А в Съветския съюз става и по-трудно за българските власти да бъде контролиран. В Държавна сигурност има донесения, че по време на стажуването си в Москва той общува с хора, които споделят неговите възгледи и е в добри отношения с един научен сътрудник, който е изключен от КПСС за антисоциалистическо поведение.²⁵⁷

В крайна сметка Риза Моллов се озовава в психиатрия в Москва – типичната практика за разправа на комунистическия режим с неудобните. От докладна записка от 4 февруари 1964 г. на Васил Ив. Караганев – сътрудник на Посолството в Москва, става ясно, че Риза Моллов е в психиатричната болница *Кащенко*. Караганев се среща с лекари и със самия Риза Моллов и докладва в Посолството, че в рамките на една година Риза Моллов за втори път е в тази болница, тъй като страдал от мания за преследване. *По заключение на лекарите, ка-сае се за шизофрения, която слабо и едва забележимо е започнала да се развива приблизително от 1956 г. (Sic!), а сега вече била ясно изразена.* Лечението му не можело да бъде пълноценно, поради това, че страдал от глаукома (болест на очите), а някои от лекарствата за лечение на шизофренията са били противопоказани за глаукомата. Затруднявало лечението и обстоятелството, че Моллов бил затворен и много малко говорел за неща, които скрито го измъчвали. *По мнение и съвет на лекарите Моллов трябва да се завърне в България при семейството си, където щели да се разсят много*

²⁵⁷ Комисия за досиетата, III раз. 35185, л. 74.

*от съмненията, които го измъчвали и по такъв начин лечението му щяло да бъде по-результатно. Какви са обаче отношенията между него и съпругата му – нито в болницата, нито в Посолството някой знае. Получавал писма на турски, но в болницата никой не знаел турски и не можели да разберат съдържанието.*²⁵⁸

Така на Риза Моллов е поставена неофициално диагноза шизофрения, протичаща невидимо и бавно – известна като *вялопротичаща шизофрения*.²⁵⁹ Според съветската психиатрия това е разновидност на шизофренията, която се развива слабо, без свойствената симптоматика – точно, както е описана диагнозата на Риза Моллов – *слабо и едва забележимо*. Тази болест е измислена и не съществува в съвременния класификатор на болестите. Доказано е, че през 60-те години на XX век тази несъществуваща диагноза е използвана за принудително въдворяване в психиатрия на дисидентите в Съветския съюз. Какво по-красноречиво доказателство може да има за това от факта, че когато Риза Моллов е в психиатричната болница *Кащенко*²⁶⁰ в Москва в края на 1963 и началото на 1964 г., в същата болница се намира и световноизвестният дисидент, поет и писател Йосиф Бродски!²⁶¹ От началото на 60-те години идейните противници на режима систематично са диагностицирани с такава диагноза, особено в мос-

²⁵⁸ ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 31.

²⁵⁹ Още наричана *малопрогредиентная шизофрения*. Вж. повече на: https://ru.wikipedia.org/wiki/Вялотекущая_шизофрения

²⁶⁰ Наричана *Канатчикова дача*.

²⁶¹ Виж: <http://www.npar.ru/journal/2005/4/brodsky.htm>. Йосиф Бродски посреща новата 1964 г. в същата болница. Виж: http://domuchenyh-0620092.narod.ru/likhten/licht_brodsky.pdf

ковските психиатрии, за да бъдат принудително изолирани от обществото, тъй като трудовите лагери по времето на Хрущов са затворени. Според изследванията на тези практики на комунистическия режим, критериите, по които е поставяна тази диагноза, са: прояви на оригиналност, страх и подозрителност, религиозност, депресия, реформаторство и др. Жертви на тези злоупотреби с психиатрията стават хиляди хора, особено през втората половина на 60-те и 70-те години, сред които известни противници на съмненията на Пражката пролет, като напр. Наталия Горбаневска и др. Тази диагноза получават, освен дисиденти, и други *невписващи* се в общество то, като напр. отклоняващи се от армията, скитници и т.н. С отказа си да се подчини Риза Моллов попада в категорията на неконтролируемите елементи и макар да е невъзможно да разберем нещо повече за точните обстоятелства, при които попада в московската психиатрия, това е един от начините в това време да бъде усмирен.

Сътрудникът Караганев се среща с Моллов в болница та и твърди, че пред него той е повторил същото, което е говорил на лекарите: за *преследванията, имащи за цел моралното му унищожаване като научен работник*.²⁶² Това определено не са неоснователни притеснения, нито фантазии на Риза Моллов, като имаме предвид освен опитите за научното им унищожение с Мефкуре Моллова, срещу него има и реално разследване от Държавна сигурност. На Караганев Риза Моллов споделя и че молбата му за съветско гражданство е свързана с това, че в СССР има по-големи възможности да получи работа. Според донесението на *сътрудника*, срещата

²⁶² ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 31а.

му в психиатрията с Риза Моллов свършва с негова настойчива молба Посолството да направи всичко възможно съпругата му Мефкуре Моллова да дойде при него. След посещението в болницата, Караганев препоръчва българските власти да извикат на разпит Мефкуре Моллова в София и да я накарат да напише писмо до Риза Моллов да се завърне, тъй като *при сегашното си състояние, по мнение на лекарите, Моллов може да пътува.*²⁶³ Всичко трябва да се развие бързо, защото администрацията на болницата иска да го изписва, а той е без никакви средства за живот, след като не му позволяват да започне работа. Така българските власти правят всичко възможно да върнат обратно непокорния, който ги злепоставя в Съветския съюз.

Мефкуре Моллова е извикана на разпит в София още на следващия ден след доклада на Караганев. Според информацията първоначално е поискана да замине за Москва и *на място да окаже съдействие за завръщането на съпруга си в София.*²⁶⁴ Но впоследствие се отказва и обещава да му напише писмо, с което да го убеди да се върне. През целия период натискът в София върху Мефкуре Моллова е огромен – опитват се да я принудят да му въздейства да се върне от Съветския съюз и чрез нея да прекратят бунта му. Според Риза Моллов със съпругата му се гаврят на официално място – предлагат ѝ пари, заплашват я; бият сина му, обикалят около дома им и се опитват да ги дискредитират пред съседите.²⁶⁵

²⁶³ Пак там.

²⁶⁴ Пак там, л. 32.

²⁶⁵ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 820.

Също така е наредено да му пише и др. Аронов (вероятно това е Ахмед Арунов – б. а.), който работи в ЦК на БКП и е личен приятел на Риза Моллов. След месец той отива лично в Москва и му дава обещание от името на ЦК, че ще бъдат реабилитирани двамата с Мефкуре Моллова и ще ги назначат отново на работа в Университета. Риза Моллов пише по този повод: *Появях. Върнах се. Появях на Партията.* При тези условия той се съгласява да се приbere в България, а Партията не си спазва обещанието.

Въщност, Секретариатът на ЦК на БКП е съгласен и предлага Риза Моллов да остане в СССР, след като е променил научните си изследвания и ги е насочил към съветска проблематика. Но машината между Външно министерство, Посолството в Москва и Държавна сигурност правят всичко възможно това да не се случи. Така на запитване от председателя на Президиума на НС до Посолството какво е направено с молбата на Риза Моллов, отговорът от Москва съдържа само съмнителни констатации: не са събрани документи за получаване на съветско гражданство, съпругата му не е съгласна членовете на семейството ѝ да бъдат освободени от българско гражданство и затова не е набавила документите. Моллов е болен от шизофрения и от съветска страна не го искат!²⁶⁶

След завръщането му в България Риза Моллов е изпратен при проф. Николай Тодоров от БАН, където той не желае да работи, защото иска да се върне в Университета. От Секретариата на ЦК му казват, че трябва да отиде в БАН и той се съгласява заради семейството си, тъй като има малко дете и Мефкуре Моллова е без работа. И защото очаква покана от

²⁶⁶ ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 34.

Съветския съюз, както му е обещано. В отговор на оплакванията му, Ибрахим Татарлиев му казва: *Да не си се връща!*²⁶⁷



Семейна снимка от сватбата на брата на Мефкуре Моллова, Ибрахим. 1968 г. Риза и Мефкуре Моллови са от двете страни на младоженците.²⁶⁸

През 1964 г., след принудителното завръщане на Риза Моллов от СССР, семейство Моллови са посетени от Елмаз Татарова (тогава кандидат-член на ЦК на БКП), която ги предупреждава, че в дома им има инсталиран апарат за подслушване. Риза Моллов казва, че това са го констатирали много пъти и не са изненадани.²⁶⁹ Разследването срещу него е започнало още преди години, но психологическият натиск про-

²⁶⁷ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 820.

²⁶⁸ Личен архив на Дуйгу Анъл.

²⁶⁹ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 821.

дължава с пълна сила. Непрекъснато получават заплахи за убийство, за наказание и т.н. от *тайнствено минаващи лица*. Под прозорците им викат *Предай се!*, т.е. стани българин, насиливат Мефкуре Моллова в негово отсъствие да си смени името още тогава! Опитват се да разбият семейството им.²⁷⁰

Въпреки това Мефкуре Моллова, вече отдала се изцяло на науката, работи усилено и се опитва да печата научните си статии в издания на турски, за да достигнат до турската общност, която би проявила най-голям интерес към откритията ѝ. В мемоарите си поетът от Разград Шабан Махмудов²⁷¹ описва болката ѝ от несправедливото отстраняване от Университета и как е принудена да се моли на бивши свои студенти. Той се среща с Мефкуре Моллова на 21 ноември 1967 г. в София, след като бившият студент на Моллови, Лютфи Демиров, който вече е журналист и работи във в. *Йени йашък*²⁷² му предлага да го придружи при срещата си с Мефкуре Моллова:

Лютфи Демиров ми каза:

– Махмудов, да отидем заедно в центъра и да обядваме в унгарския ресторант²⁷³, след това ще пием кафе в съседната сладкарница. В 15.00 часа там ще дойде Мефкуре Моллова. Ще ми донесе последната част на доклада си „Турският диалект във Видин“. Ако не я познавате, ще се запознаете.

– Не се познаваме. Да се запознаем.

²⁷⁰ Пак там.

²⁷¹ Шабан Махмудоглу Калкан.

²⁷² *İşik* – 1945–1947 г., *Yeni İşik* – 1947–1969 г.

²⁷³ Ресторант *Будапеща* на ул. Г. С. Раковски.

Излязохме заедно от вестника. По пътя той ми разказа, че Мефкуре Моллова е безработна и че заедно със съпруга ѝ Риза Моллов през 1960 г. са ги отстранили от Университета и ме предупреди:

– Не я питай за Университета!

Не минаха дори 5-10 минути и г-жа Мефкуре се показва на вратата. Станахме да я посрещнем. Средна на ръст, с къса коса, сладко усмихната, с бял шал на врата. Облечена в получерен балтон с вдигната яка, който прилягаше на фигурата ѝ, тя тръгна към нас.²⁷⁴

В науката извън науката

Мефкуре Моллова започва да публикува научните си изследвания в сп. *Балканско езикознание = Linguistique balkanique*, издавано от Института за български език Проф. Любомир Андрейчин при БАН. То е основано през 1959 г. от акад. Владимир Георгиев, който е негов главен редактор. Списанието публикува статии в областта на езикознанието само на чужди езици и има авторитет сред езиковедските издания по света. Младата изследователка получава възможност да представи изследванията си на страниците на списанието, вероятно с подкрепата на акад. Владимир Георгиев. Неговата подкрепа сигурно е имала роля и за публикуване на макар и малкото ѝ статии на български език в другото списание на Института за български език на БАН – Български език.

Отличното владеене на френски език ѝ позволява, въпреки трудностите, да участва в международните научни

²⁷⁴ Kalkan, Şaban Mahmudoğlu. Непубликуван дневник.

дискусии чрез престижни научни издания. След уволнението ѝ от Университета, турската диалектология като университетска дисциплина почти не се развива в България – въпреки големия интерес на световната науката към този регион. С прекъсването на научната кариера на Мефкуре Моллова е сложен умишлен край на тази научна област, което е свързано с политиката на отричане, потискане и унищожаване на турския език в България. За особеностите на турските диалекти в България и мястото им в общата квалификация на балканските турски диалекти тюрколозите по света научават само от изследванията на неуморната изследователка, намерили място в престижни световни издания.

Въпреки усилията да бъде стигматизирана, международните научни успехи на Мефкуре Моллова не остават незабелязани и в България. Бившите ѝ колеги в Катедрата по тюркология започват да се опасяват, че тя може да се върне като доцент в Университета. Докладвайки в Държавна сигурност за заседание на Катедрата от 18 февруари 1971 г., Юлия Кирилова (осведомител Димитрова) съобщава за тези опасения: *открита е процедура за избирането на доцент на Емил Боев. Кандидатурата му в това отношение може да се подкрепи от професорите Попов и Недков, докато останалите членове на Катедрата предимно биха се обявили против. Съществува възможност за издигане кандидатурата и на Мефкуре Моллова, която има доста трудове в областта на диалектологията, публикувани в чужбина – СССР, ГДР, Франция...*²⁷⁵ Съобщава и че Е. Боев няма да публикува диа-

²⁷⁵ Комисия за досиетата, I-P, 8774 – Работно дело №26397/71. Осведомител Димитрова – Юлия Спасова Кирилова л. 42.

лектоложкия атлас, за да не прави услуга на Турция. Докато Мефкюре Моллова излиза на тюркологичната научна сцена, бившите ѝ колеги все по-малко се занимават с наука и все повече са оплетени в идеологически и политически услуги на режима.

Това десетилетие, когато все повече се ограничават и без това привидните граждански права на турците и помаците в България, ясно и обосновано е характеризирано от Румен Аврамов: (...) тъкмо през това десетилетие политиката на партията приема още по-настъпително асимилационен курс във всички направления – идеология, наука, репресия. В идеологически план кристализира и се налага постановката за хомогенизиране на „единната социалистическа българска нация“. Нейно държавноправно изражение са Конституцията от 1971 г., зачеркната (за разлика от тази през 1947 г.) понятието „национално малцинство“; премахването през 1975 г. на народността като идентификатор в документите за самоличност; решенията на Февруарския пленум от 1974 г. и провъзгласяването от Т. Живков към края на десетилетието на „окончателно решаване на националния въпрос“ в България. В науката се канонизират есенциалистките възгледи за етногенеза, започнали да се развиват още през 60-те години.²⁷⁶



²⁷⁶ Аврамов, Р. Икономика на..., с. 66–67.

Междурено Риза Моллов, който работи в Института по балканистика в БАН, продължава да е подложен на натиск. През 1971 г. чрез ДС е спряна от печат негова статия за фолклора на турското население в България, която той е изпратил в Москва.²⁷⁷ През 1973 г. е разследван затова, че пред група от хора е направил националистически изказвания,²⁷⁸ а на следващата година, че по време на специализация в Москва публично е демонстрирал националистическите си възгледи в Института по ориенталистика.



Мефкуре Моллова в Баку, 1973 г.²⁷⁹

²⁷⁷ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 13.

²⁷⁸ Пак там.

²⁷⁹ Азәрбајҹан гадыны, №12, Баку, 1973, р. 15.

В периода 28 август 1973 – 21 април 1974 г. Риза Моллов преподава в Баку един семестър и получава предложение да остане за още един, но отново от ДС не му позволяват.²⁸⁰ Този път той е в Съветския съюз със семейството си, тъй като на Мефкуре Моллова е насрочена защита на дисертацията ѝ.

През януари 1974 г. от Държавния университет в Баку изпращат в Института по балканистика писмо, в което съобщават, че се планира Риза Моллов и Мефкуре Моллова да четат лекции в Университета за летния семестър на уч. 1973/1974 г. пред студенти по *Турска филология*. Риза Моллов моли на основание на това писмо да бъде удължен престоят му в Баку и да получи отпуск от БАН. От Държавна сигурност, обаче, не разрешават, *тъй като е попаднал в среди, близки с неговите националистически възгледи*.²⁸¹ В този момент и Мефкуре Моллова, и синът им са заедно с него. Известният азербайджански писател Анар Расул Раев²⁸² е публикувал покъртителен спомен за престоя им в Баку и надеждите им за оставане там на цялото семейство: *Няколко години след смъртта на Назъм [Хикмет], писателят и учен Риза Моллов, един от турците, живеещи в България, дойде в Баку със съпругата си, при баща ми. Баща ми не беше в Баку, аз ги посрещнах. Безмилостните преследвания срещу турците в България бяха започнали отново и Риза Моллов беше принуден да напусне страната, вземайки със себе си жена си и детето си.*

²⁸⁰ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 821.

²⁸¹ Комисия за досиетата, III раз. 35185, л. 81.

²⁸² Син на известния азербайджански поет Расул Ра (1910–1981).

Риза Моллов беше комунист и не можеши да отиде в Турция. А Съветският съюз посрещна този "свой стар приятел" с пълно недоверие. Светът станал тесен за него, той не можал да намери приют в никака страна и накрая беше намерил подслон в Азербайджан. Но и в Азербайджан нямаше кой да се погрижи за това семейство. Никога няма да забравя как човек като него, който беше посветил целия си живот на науката и литературата, беше принуден да върви с преклонена глава пред съпруга и дете, да достигне до такова жалко и безпомощно състояние, да бъде обхванат от пълно отчаяние.

Помогнах им финансово според възможностите си. Те благодариха. След това никога не съм виждал Риза Моллов. По-късно чух, че е починал. Съпругата му Мефкуре ханъм сега живее във Франция. Тя също е поет. В антологията си „Хиляда и петстотин години огuzка поезия“ включих и много нейни стихотворения. Едно нейно произведение много ме разчуства. Това стихотворение съдържа болката, изпитала точно преди момента, когато трябвало да напусне завинаги страната, в която е родена и живяла:

Изселник²⁸³

*Заповедта ни се прочете,
решението се взе.
Път имам към други земи.
Събудих се призори
и потънах в черни мисли.²⁸⁴*

²⁸³ Публикувано е през 1965 г.

²⁸⁴ **Anar.** Nazım Hikmet: KEREM GİBİ „Nazım Hikmet'in Hayatı ve Sanatı Hakkında Düşünceler“. Baku, 2012, pp. 89–90.

Анар все още се вълнува при спомена за срещата с Риза Моллов и семейството му,²⁸⁵ които е запомнил като хора, преживяващи голямо бедствие. Вероятно описанияят от него момент се отнася до първата половина на 1974 година, когато на Риза Моллов не му позволяват от Външно министерство и от Института по балканистика да остане да преподава още един семестър в Баку и семейството трябва да вземе решение какво да прави, къде да отиде. Мефкуре Моллова знае, че в София не я очаква нищо друго, освен отшелническо съществуване и никаква възможност за работа. За Риза Моллов също нещата не изглеждат добре и това се потвърждава веднага след като се прибират в София.

След завръщането от Баку той представя в БАН монография, която по думите му е *отхвърлена кресливо*. Риза Моллов обвинява Николай Тодоров, с когото се познават отдавна, че прави партиен погром над него и открито заявява, че няма място в БАН за тюркологичните проблеми, с които се занимава.

В резултат на това, през 1977 г. с решение на Секретариата на ЦК е преместен в *глуха линия*²⁸⁶ в Централната библиотека на БАН и за *националистически прояви и несправяне с работата е* *преназначен за библиотекар*.²⁸⁷

²⁸⁵ Интервю на Н. Муратова с Анар, Баку, 26 юли 2019.

²⁸⁶ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 823.

²⁸⁷ Комисия за досиетата, *Сп Еничар*, V-0-78255, л. 12.



Семейството на проф. Ниметуллах Хафъз с Мефкуре и Риза Моллови в центъра на София, ок. 1978 г.²⁸⁸

След второто му уволнение от БАН и пренасочване в библиотеката, Риза Моллов получава инфаркт и здравето му сериозно се разклаща. През всички тези години на недоимък, преследване, семейство Моллови преживява много трудни моменти – здравословни проблеми на Риза Моллов, загуба на дете и катастрофа със сина.²⁸⁹ Според някои сведения в края на 70-те Моллови купуват машина за усукване на гайтан и

²⁸⁸ Личен архив на семейство Хафъз.

²⁸⁹ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 821.

така осигуряват част от прехраната си.²⁹⁰ А самият Риза Молов пише, че още от 1958 г. се препитават като продават книги от домашната си библиотека и имущество.²⁹¹ Продължават да търсят и варианти да се занимават с наука някъде извън България. Югославският проф. Ниметуллах Хафъз споменава в интервю, че е чул от колегите си тюркологи в Скопие, че двамата са търсили начини за уреждане на работа в специалността *Турска филология* в столицата на Съюзна република Македония.²⁹²

Когато през 1982 г. Хайрие Мемова²⁹³ също е отстраниена от Софийския университет, агент на Държавна сигурност при среща със съпруга ѝ в разговор го посъветвал жена му да постъпи на работа на посоченото място, защото може да остане и без работа, ако така упорства. Той му дал за пример M. Моллова, която на времето си също отказала да заеме посочената ѝ работа и до сега стои без работа.²⁹⁴ Както вече беше споменато, на Моллова ѝ е предлагано да продава обувки. На Хайрие Мемова също ѝ е предложена работа като чистачка на половин работен ден в завод за елект-

²⁹⁰ За тази машина разказва и пише югославският проф. д-р Ниметуллах Хафъз от Прищина, чест гост и приятел на семейството. Интервю от 12. 06. 2019 г.; Също: Hafiz, N. ed. Riza Mollov..., p. 4.

²⁹¹ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 819.

²⁹² Интервю Ниметуллах Хафъз, 12. 06. 2019.

²⁹³ Вж. **Муратова, Н., З. Зафер.** Политически и научни репресии – случаят Хайрие Мемова-Сюлейманова. – Балканистичен форум, №3, 2022, с. 9–56.

²⁹⁴ Комисия за досиетата, III РАЗ-35711, Дело № 19865, ДОП *Лисица*, л. 125.

трокари и тя работи там почти 4 години. Отстранен е и Ибрахим Татарлиев. Остава само Хюсейн Махмудов.²⁹⁵

През целия период за Риза Моллов редовно е донасяно в Държавна сигурност. Агенти докладват, че през октомври 1980 г. по време на Панаира на книгата в София Риза Моллов цял ден е стоял на турския щанд за книги.²⁹⁶ Журналисти от турските вестници съобщават, че хули партийната политика по националния въпрос: *Постоянно е говорил за това, че националния въпрос не е решен като в Съветския съюз, че в нас не се прилагали марксистко-ленинските интернационални принципи.*²⁹⁷ Риза Моллов открито говори, че БКП провежда политика на асимилация и дискриминация спрямо турското население заради сливането на турските училища и театри, намалява книгоиздаването на турски език, липсват научни и други квалифицирани кадри сред турците, насилиствено разфереджават жените и т.н. Всичко това, според него, са *извращения*, каквито не са извършени даже от фашистката власт.²⁹⁸ Пред агент на Държавна сигурност заявява: *Тук за нас хляб няма! В края на краишата и аз ще се изселя в Турция както*

²⁹⁵ Макар и да няма научната продуктивност на отстранените си колеги турци (Мефкуре и Риза Моллови, Хайрие Мемова, Ибрахим Татарль) Хюсейн Махмудов се оказва най-подходящият турчин за Катедрата. Той става доцент, успява да се задържи на работа в Университета 35 години и е единственият турчин, който се пенсионира там. Наред с това по повод 100-годишнината на Софийския университет за заслугите му е награден с медал. Вж. **Hacıoğlu, H. M. Anılar...**, pp. 125, 131.

²⁹⁶ Комисия за досиетата, III раз. 35711, л. 68.

²⁹⁷ Так там, III раз. 35185, л. 73.

²⁹⁸ Так там.

*моя народ. И действително, той е поискал декларация от свои близки в Турция за изселване.*²⁹⁹

През 1980 г. Риза Моллов се обръща към съветските другари с молба за помощ, за морално и материално удовлетворение да бъдат реабилитирани двамата с Мефкуре Моллова и да получат възможност да продължат дейността си като учени на щатна длъжност. Той иска подкрепа като комунист, репресиран заради националния си произход, който вярва, че проблемите са резултат на *своеволия на отделни лица и свое-волни тълкувания на нещата*, причиняващи вреда на отношенията между националностите в България.³⁰⁰ Моллови получават съчувствие от учени от страната и от чужбина, които с болка, *съчувствие и желание да им помогнат*³⁰¹ следят положението им, но не и от властите, нито в България, нито в Съветския съюз.

Преследваната домакиня

Въпреки анонимността на Мефкуре Моллова, която не работи в никоя институция и е *домакиня*,³⁰² Държавна сигурност бързо установява, че тя споделя възгледите на съпруга си и също изпраща *вражеска* научна продукция зад граница. Срещу Риза Моллов се води ДОР *Чудак*³⁰³ от Отдел 4 на VI-то управление на ДС за провеждане на националистическа

²⁹⁹ Пак там.

³⁰⁰ Държавна сигурност... разширен вариант, с. 822.

³⁰¹ Пак там.

³⁰² Във всички справки за нея в Държавна сигурност статутът ѝ е определян като *домакиня*.

³⁰³ Дело за оперативна разработка.

дейност и в справка за съпругата му се казва: *В процеса на разработката беше установено, че съпругата му Мефкуре Риза Моллова подпомага активно противодържавната му дейност.*³⁰⁴ Регистрирани са и намерения на Моллови за изселване в Турция. Според справките на ДС Мефкуре Моллова подава документи за пътуване в Турция с цел гостуване през 1972, 1978, 1979, 1980 г. и винаги ѝ е отказано.

На 14 юни 1979 г. Риза Моллов се обръща към ген. Кирил Нешев³⁰⁵ с искане да пътува за Турция – *при своя шурей*.³⁰⁶ Става въпрос за брата на Мефкуре Моллова – Ибрахим, който се изселва в Турция в края на 1978 г. Риза Моллов получава отказ, но на молбата му е поставена резолюция, че се разрешава жена му да пътува. В резултат на това в началото на 1980 г. на Мефкуре Моллова е издаден паспорт за пътуване в Турция, но и тя не заминава, защото паспортът ѝ е отнет. Цели посещение на гроба на брат си, починал от сърдечна криза в Истанбул през април 1979 г. – само шест месеца след пристигането на семейството му там.³⁰⁷ Внесла е такса за паспорта си през август 1980 г. и е отбелязала, че желае да пътува със съпруга си и сина си. Запазен е стенографиран разпитът в милицията между Мефкуре Моллова и полк. Гогов на 11 март 1981 г., след като тя отива да пита, защо ѝ е

³⁰⁴ Комисия за досиетата, III раз. 35185, л. 201.

³⁰⁵ Генерал-майор, началник на Отдел „Задгранични паспорти“ при МВР.

³⁰⁶ Службите не споменават, че братът на Мефкуре вече е починал и искането за посещение е свързано с ранната му смърт.

³⁰⁷ Интервю Дуйгу Анъл, 17.05.2022. Смъртта на брат ѝ, оставил две малки деца, поразява баща им Риза Абдуллах, който умира през лятото на 1980 г. Интервю с Оскун Анъл, 19.05.2022 г.

отнет паспортът. Разговорът в МВР е предаден накратко: *На 11 март 1981. Отнеха ми паспорта за Турция искам да знам защо не ме пускате. Казаха ми ваши хора, че съм изнесла материали от България за Турция. Верно е – но аз винаги изнасям, защото науката се връща назад, за миналото. – Събирайте материали, но защо ги изнасяте в Турция? Пазете си ги тука. Правилно ви е иззет паспорта, няма да пътувате.*³⁰⁸

Паспортът ѝ е отнет по предложение на Веселин Божков, началник отдел 04, у-ние 06 ДС. *Другарю началник, В отдел 04, у-ние 06 ДС се води ДОР „Чудак“ на лицето РИЗА МУСТАФОВ МОЛЛОВ за провеждане на националистическа дейност...*

Моллов и съпругата му продължават да събират материали от подобно естество и търсят начин за пренасянето им в Турция, за да бъдат публикувани, а през м. февруари 1981 година Мефкюре Моллова е получила паспорт и виза за гостуване при близките си в Истанбул.

*С цел предотвратяване изнасянето на материали, представляващи интерес за турските идеологически поддържани служби и установяване на контакт с посочените лица ПРЕДЛАГАМ: Да бъде иззет задграничният паспорт на Мефкюре Риза Моллова и да бъде изпратен на отдел „Задгранични паспорти“ - МВР. 18.02.1981.*³⁰⁹ Научните контакти с турските научни институти са квалифицирани като противоп

³⁰⁸ Комисия за доснетата, Паспортна преписка, М. Сф, ф. ПП, а. е. ч.8696/80 г., л. 3.

³⁰⁹ Пак там, л. 4.

държавна дейност и са преследвани с всички средства на репресивната машина на режима.

Началото на 80-те години е тревожно време за турците в България. На отделни места в страната асимилационният натиск се засилва и постепенно ескалира. Преподавателите турци в Софийския университет, като Хайрие Мемова (Йенисой)³¹⁰ и Ибрахим Татарлъ, също са *изведени*³¹¹ от Университета и отдалечени от досег със студентите.³¹²

Обиск

На 11 август 1983 г. с разрешение на Главна прокуратура на НРБ е извършен обиск в домовете на Риза и Мефкюре Моллови, Хайрие Мемова (в този момент отстранена от Университета и работеща като чистачка), Ибрахим Татарлъ (преместен от Университета в БАН) и Салих Бакладжиев (журналист, писател и фолклорист, също уволняван два пъти от турския отдел в издателство *Народна просвета* и от турския печат, библиограф в Института по балканистика на БАН). Обискът е извършен от оперативна група от отдел 4, VI-то управление на Държавна сигурност.

³¹⁰ Моллов, който е запознат отлично с политиката за изолиране на турците от катедрата, при срещи с Хайрие Мемова в библиотеката често я пита на шега: *Tu все още в катедрата лиси? Не те ли изгониха? Не се тревожи, твоите дни също са преоброяни.* Yenisoy, H. S. Sofya Üniveritesi ..., p. 158.

³¹¹ Тази дума е използвана от ДС. Комисия за досиетата, Шраз-35711, ДОП *Лисица*, л. 49.

³¹² Вж. **Муратова, Н., З. Зафер.** Политически и научни..., с. 25-26.

Той е предшестван от ново разследване срещу Риза Моллов от октомври 1982 г., свързано с получавана от чужбина и притежавана инкриминирана литература, категоризирана като националистическа, както и изпращане на статии в чужбина, насочени против интересите на НРБ.³¹³ Тогава е разследвана и Мефкуре Моллова за противодържавна агитация и пропаганда, за националистически прояви.

Разполагаме с кратък опосредстван разказ на Риза Моллов, направен пред Насраттиноглу: *Една нощ у тях дошли 7 милиционери и един прокурор. Носили заповед за обиск. В продължение на 7 часа преглеждали всички книги. Взели им всички книги, отпечатани в Турция. Същото се случило и на други турци.*³¹⁴

Хайрие Мемова (Йенисой) също описва обиска на 11 август 1983 г. така: *Служителите от ГСУ-София нахлуха в дома ни и цели 6 часа с три „Лади“ изнесоха цялата ни домашна библиотека, включително и мои ръкописи, върху които съм работила повече от 20 години, както и пълен куфар с 28 четирилистови магнитофонни ленти с ценни записи по фолклор и диалектология. Още тогава се обърнах към съответните висшестоящи инстанции, но не получих отговор.*³¹⁵

³¹³ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 13.

³¹⁴ Nasrattinoğlu, İ. Ü. Balkanlar..., с. 22–23.

³¹⁵ Този разказ е от писмо на Хайрие Мемова до министъра на вътрешните работи и до съветника на президента по етническите въпроси Михаил Иванов от 24.01.1993 г., когато тя вече работи в Анкарския университет (Личен архив на Михаил Иванов). Същият разказ на Мемова е докладван от агент на ДС веднага след обира: *Мемова за обиска: Взеха много книги. Включително и ръкописни. Около 6 часа бяхме претърсени. Взеха ми и касетките със записи. Въпреки че им казах, тук Боев може да ни стори беля, като изопа-*

Салих Бакладжиев, който тогава се намира на почивка във Варна, със самолет е доведен в София от служители на ДС, за да се извърши обиск в дома му. От него изземват 500 книги, 60 касети със записи и много ръкописи.³¹⁶

Години по-късно и Ибрахим Татарль си спомня: *На 11 август бе извършено претърсване, обиск и изземване на тяхната научна литература и ръкописи от Главно следствено управление с началник генерал Коцалиев, с намерение да се подготви съдебен процес в навечерието на насилиствената смяна на имената на турците и мюсюлманите в страната. За целта беше проведено предварително дознание в V районно управление на МВР – София. В продължение на повече от пет години тези преподаватели бяха държани в положение на перманентни подследствени.*³¹⁷

В строго секретна справка на Държавна сигурност³¹⁸ е отбелязано, че по време на обиска в домовете на четиримата е намерено голямо количество литература на турски език (около 2000 тома), внесена незаконно от Турция с националистическо, антибългарско, антикомунистическо, антисъветско и религиозно съдържание. В дома на Моллови е намерена също националистическа и религиозна пропагандна литература, издадена в Турция, поредици от турски и югославски списания, в които са публикувани част от 35-те негови идейно

чи записите ни, но хората, които бяха, ни увериха да имаме доверие в тях. Комисия за досиетата, ШРАЗ-35711, Дело № 19865, ДОП Лисица, л. 137.

³¹⁶ ЦДА, ф. 117, оп. 50, а.е 358, л. 6.

³¹⁷ *Права и свободи*, №36, 03.09.1993 и № 37, 10.09.1993, цит. по Süleymanoğlu E., ed. Prof. Dr. Hayriye Süleymanoğlu..., p. 78.

³¹⁸ Комисия за досиетата, ф.1, оп. 12, а. е. 506, л. 124–126.

*неиздържани статии и студии.*³¹⁹ От техния дом са иззети 168 списания, 44 книги (за 10 от книгите се твърди, че са от обществените библиотеки).³²⁰ Голяма част от тази литература имала антисоветски характер и съдържала клевети срещу НРБ, СССР и другите социалистически страни. В част от иззетите списания „Хоризонт“³²¹, издавано в СФРЮ, с турски субтитри са били поместени и статии от семейство Моллови за турските диалекти в България, пряко насочени срещу интересите на нашата страна – пише ст. лейт. Волен Кузов от ДС.³²²

За оценка на *характера* на иззетата литература е създадена експертна група от двама преподаватели в Софийския университет *Кл. Охридски* и един научен сътрудник в Народна библиотека *Кирил и Методий*. В продължение на 28 дни експертите работят по оценката на иззетите книги с *националистическо и вражеско съдържание*. За тази оценка по предложение на началника на VI-то управление на ДС ген.-лейт. П. Стоянов на всеки от оценителите е изплатен хонорар в размер на 560 лева.³²³

След обиска при четиримата (Моллов, Мемова, Татарль и Бакладжиев), които са и партийни членове,³²⁴ въпросът за тяхната *националистическа дейност* е поставен и пред

³¹⁹ Пак там, л. 125.

³²⁰ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 13.

³²¹ Става въпрос за издаваното на турски сп. *Чеврен* (*Çevren*), някои от броевете на което са съставени от тюрколога Ниметуллах Хафъз. Информацията не отговаря на истината за броя и темите на публикуваните материали.

³²² Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 21.

³²³ Комисия за досиетата, ПРАЗ-35711, л. 140.

³²⁴ Мефкуре не е членувала в никоя партия.

Партията. В доклад от 15 октомври 1984 г. на Борис Аврамов до Стоян Михайлов, секретар на ЦК на БКП, се предлагат и партийни наказания.³²⁵ Отчетено е, че досега партийните им групи са се отнасяли нехайно и към тях са прилагани само административни наказания – освобождавани *са и са насочвани към друга работа. Извършен им е обиск, иззета е литература, ръкописи от личните им библиотеки, спирани са техни ръкописи в издателствата по политически съображения, без да е дадена политическа санкция.*³²⁶ На техните възражения също не е обръщано внимание –*изпращани са на Министерството на народната просвета или са оставени към архива без проверка и отговор. Прави впечатление, че жалбите на тези комунисти не се изпращат за разглеждане и отношение в съответните партийни организации, където членуват.*³²⁷ Борис Аврамов предлага да се разгледат по-подробно случаите им и да бъдат поощрени и насочени по подходящ начин, тъй като не осъзнават опасността от своите действия. Това не се отнася само за Риза Моллов, за който Аврамов предлага: *Риза Мустафов Моллов – пенсионер. За проявена дейност, несъвместима с членството в Партията – да се изключи от Партията. Иззетата литература – материали и ръкописи на 11.08.1983 г. – да бъде конфискувана. Органите на МВР да го предупредят, че ако не престане своята вражеска дейност ще бъде лишен от софийско жителство и върнат на местоживееене в родното си място.*³²⁸

³²⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 89, а. е. 197.

³²⁶ Пак там, л. 66.

³²⁷ Пак там, л. 67.

³²⁸ Пак там, л. 68–69.

Моллови са обвинени в национализъм (изобщо), турски национализъм (конкретно), антикомунизъм, антисъветизъм и антибългарско отношение.³²⁹ С изземването на литературата Държавна сигурност се надява, освен че ще ограничи възможностите им за националистическа пропаганда, но и *ще окаже профилактичен ефект върху други нелоялно настроени лица от турски произход.*³³⁰ След обиска с Риза Моллов е проведена *профилактична беседа*³³¹ и е предупреден с протокол. Малко след това, според Държавна сигурност, той изпратил писмо по свои близки в Турция, с молба да го снабдят с виза за изселване, *за да работи за развитието на турската наука.* Молба с искане за изселване изпратил и до министъра на външните работи на НРБ.³³²

Държавното насилие и смъртта на Риза Моллов

На 28 април 1984 г. Насраттиноглу пътува от Пекин за Москва, а оттам слиза на Летище София. След като гледа един узбекистански филм в столично кино, се отбива у Моллови. Посещението си той описва по следния начин: *След филма пеша отидох у Риза Моллов. Йълдъз и г-жа Мефкюре бяха вкъщи. След малко дойде и г-н Риза. Както винаги, се-*

³²⁹ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 13.

³³⁰ Пак там, ф. I, оп. 12, а. е. 506, л. 126.

³³¹ На езика на ДС това означава заплашване.

³³² Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 21. Според ДС, на следващата 1984 г. Моллови се опитват отново безуспешно да се изселят в Турция (Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 12). Не е известно по какъв начин биха могли да се изселят, тъй като спогодбата за събиране на близки семейства приключва още през 1978 г. и легално емигриране не може да се осъществи.

мейството се мобилизира да ме го щава. Всички са запалени по Турция. Подчертаха, че искат поне синът им да се отворе, женейки се за някакво момиче от Турция. Народът е развълнуван от политиката на българското правителство за побългаряването на помациите и турците. Едно село излязло в гората срещу това. Увеличавал се броят на емигрантите, които преминавали нелегално границата и искали убежище в Турция. Но имало доста убити от граничарите. Г-н Риза каза: Тук живеят два милиона турци.³³³ Ако се отвори границата, 99% от тях ще заминат в Турция... Ако продължава така, турците ще бъдат асимилиирани напълно, това е сигурно, за съжаление.³³⁴ Изтъквайки, че в някои райони сменят имената на турците, Моллов споделя пред Насраттиноглу: Затворите в България са пълни с турци... В страната живеят два милиона турци... След смъртта на Назим Хикмет останахме без каквато и да е защита. Назим би отишъл в ЦК на БКП, би ударил по масата и би защитил правата на турците.³³⁵



**Риза Моллов в края
на живота си.³³⁶**

³³³ Тъй като данните от преброяванията в комунистическа България не се публикуват, сред турците се разпространяват различни слухове за истинския им брой.

³³⁴ Nasrattinoğlu, İ. Ü. Balkanlar..., p. 22.

³³⁵ Ibidem, p. 19.

³³⁶ Комисия за досиетата, М. Сф, ф. ПП, а. е. ч.8696/80.

През декември 1984 г. комунистическият режим започва открита масирана насилиствена промяна на имената на турците в България.³³⁷ Имената на Мефкюре Моллова и на Риза Моллов също са сменени, както на всички други.

Според Юмер Е. Лютем, посланик на Турция в София, Риза Моллов не само се обявява против насилиствената асимилация, но и проявява голяма смелост като отказва да подпише декларацията³³⁸ на турските интелигенти, в която се потвърждава псевдотеорията на властите за българския произход на турците, доброволността на смяната на имената и се изразява протест срещу Турция.³³⁹ Така той става все по-уязвим.

Моллови вече имат дълга история на противопоставяне на асимилационната политика. Но дори и някои верни на режима турци не могат да приемат това насилие и се включват в различни форми на съпротива. Много хора попадат в затвора, отново се използва и концентрационният лагер в Белене. Организацията, в която се включва впоследствие и Ахмед Доган (Меди Доганов) – дългогодишен агент на Държавна сигурност – също се съпротивлява на промяната на имената чрез нелегална дейност. Доган се обръща към Риза Моллов като виден филолог да редактира на турски език декларация-

³³⁷ Вж. Груев М., А. Кальонски. „Възродителният процес“: Мюсюлманските общности и комунистическият режим: политики, реакции и последици. София, 2008.

³³⁸ Декларация на група интелектуалци и обществени дейци от средата на българите, възстановили българските си имена (публикувана във в. *Отечествен фронт*, 26.07.1985. Репресираната Хайрие Мемова и Салих Бакладжиев, който тогава е в затвора, също отказват. Ибрахим Татарлиев и много други турски интелигенти я подписват.

³³⁹ Lütem. Ö. E. Türk-Bulgar İlişkileri 1983–1989, Cilt II 1986–1987, ASAM. Ankara, 2006, p. 265.

та, която организацията разпространява. Синът на Мефкюре и Риза Моллови, който е завършил Художествената академия и се занимава с дърворезба и живопис, също се включва в подготовката и разпространението на декларацията, като изработва машина за размножаване на позивите.³⁴⁰ При разпитите А. Доган казва, че се е обърнал към сина на Мефкюре и Риза Моллови заради *историята на неговото семейство*.³⁴¹ От досието на А. Доган става ясно, че при разпитите в средата на 1986 г. той казва за Мефкюре Моллова: *Със съпругата на Риза Моллов съм разговарял само по лични въпроси, но по отношение на организацията не съм разговарял. Възможно е тя да знае нещо в тази насока само от съпруга си. Не зная дали знае нещо за дейността на сина си Алдемир Моллов, но както казах при предишен разпит, веднъж ме помоли да не въвличам в тези работи поне сина ѝ.*³⁴²

Риза Моллов умира на 4 март 1986 г. при *съмнителни обстоятелства*. След три месеца е задържан и синът му. Само смъртта попречва Риза Моллов да бъде арестуван и осъден заедно със сина си, като се има предвид колко уличаващи показания срещу него са дадени по време на следствието. Мефкюре Моллова остава сама, със старата си болна майка, без доходи и с тревожно бъдеще.

На 11 април 1986 г. приятелят на семейство Моллови, професор Н. Хафъз, помества съобщение със снимка за смъртта на Риза Моллов в издавания в Скопие на турски в.

³⁴⁰ **Биков, Т.** Досието на Доган. София, 2009, с. 389.

³⁴¹ **Ангелов, В.** Ахмед Доган – документална биография 1954–1990. София, 2010, с. 176.

³⁴² Пак там, с. 172.

Бирлик (*Birlik*)³⁴³. На 2 май 1986 г. в. *Терджюман* (*Tercüman*) също публикува статия за смъртта на Риза Моллов, която според вестника е настъпила на 4 март след физически изтезания в милицията. По думите на посланика на Турция в София – Юмер Е. Лютем, според постъпващата при тях дипломатическа информация, не е изключено смъртта му да е предизвикана в резултат на насилие. Тези публикации хвърлят в тревога българските власти.

За да опровергаят вестта за насилствената смърт на Риза Моллов във в. *Отечествен фронт* от 16 май 1986 г. публикуват писмо от Мефкюре Моллова (Мира Ризова Моллова) и сина ѝ Йълдъз (Алдемир Ризов Моллов), в което близките му потвърждават смъртта на Моллов на 4 март 1986 г., но изтъкват, че причината за смъртта му е сърдечна криза и че от известно време той се е лекувал от сърце.³⁴⁴ Те обвиняват в. *Терджюман* в злоупотреба със смъртта на Риза Моллов. В мемоарите си Юмер Лютем заявява: *Никой от нас не повярва, че съпругата и синът на г-н Риза са написали това писмо доброволно.*³⁴⁵

³⁴³ Nasrattinoğlu, J. Ü. Balkanlar..., p. 56.

³⁴⁴ През 1999 г. Йълдъз Моллов пише писмо до президента Петър Стоянов, от което става ясно, че смята смъртта на баща си за съмнителна, настъпила при някои неясни обстоятелства, изискващи специално внимание за изясняването им след „лечението“ му от инфаркт в Първа градска болница – София за намирането на правилния отговор на възникналите и блуждаещи подозрения, относно мистерията за неговата кончина, отразена в международната преса, във връзка със зверствата, извършени по време на смяната на имената на турското малцинство в България. Молба за съдействие, 06.12.1999. – Личен архив на Михаил Иванов.

³⁴⁵ Lütem, Ö. E. Türk-Bulgar..., p. 266.

Отворено писмо срещу клеветата

Уважаема редакция,

Въз пръвна със статията, публикувана в турския вестник „Терджуман“ от 2 май т.г., в която се дава клевета информация за обстоятелствата около смъртта на Ризо Мариков. Молим ви да напратите кореспонденцията на българската общественост чрез вашия вестник, истината за нашия сънник и баща.

На 4 март т.г. на 65-годишна възраст почина известният ученик писател и общественик Ризо Мариков. — „... описан е на 20 юни 1929 г. в гр. Пловдив. Като маладеж той се движки в средата на местната прогресивна интелигенция. Не гов духовен учител е видинският културен деятел и книжар Борис Маврович Чакъров, на РИОС във 1949 г. той участва във Демократизирания реформаторски съюз, след което се включва активно в изграждането на народната власт на Отечествения фронт. Непосредствено след 9 септември 1944 г. постъпва в редовете на БКП и е избран в парламента до края на живота си. Работи в Радата, Съюза и издателство „Народна просвета“ и в Министерството по просветата. През 1951 г. завърши Българска филология в СУ „Климент Охридски“ и веднага е привлечен на преподавателска работа в посочената от Училищния потурка филология. През 1954 г. е изпратен за специализация в Москва, където защищава като докторска дисертация. До пенсиониране си през 1980 г. се занимава с научна работа в БАН. Публикува у нас и в чужбина

— „Не лъжете крамана са къси“ —гласи българската поговорка, а оправдатите лъжи не са. „Терджуман“ въобще се базира. Колко лъти вече този реакционен турски всенидженик съобщава името на убити наши граждани, които са живи и здрави, работят или учат, и които са недокументирани и присъеха опровергават своята вестникарска съмрт?

На днес път „Терджуман“ оповестява, че Ризо Мариков е арестуван „българската полиция умъртви със бой научния работник“ — на 24 февруари т.г., когато Моллов беше още жив, и на 5 март т.г., след неговата естествена смърт, причинена от инфаркт. Вестникарската версия е позната до Бананите — „отказал да приеме българското име Ризо Мариков“. Да останат настрадали и убити български граждани, че българската имета система башините и фамилните имена не завършват на „и“. Но как да приемем системото, съзнателно използвани от нашата социалистическа действителност и генерации с чувствата на близките на покойните...

Петното, когато „Терджуман“ се опита да легне върху скелетите на убити български граждани, всъщност е легло върху земята, допълнена политически физиономии на тогава вестник.

Живим около 150 статии и рецензии, събрани с разкази;участвува в международни научни конгреси и конференции. Учен с широк полигон върху литература и фолклора, той беше и сам се счита за възпитаник на съвременния съветски ориентализъм.

През май 1978 г. машнат съпруг и баща премара първия си инфаркт. Към края на 1985 г. получи втори инфаркт и постъпи в Първа градска болница, откъдето беше изписан след извънредното лечение. „Лекарите съмняват във възможността на своя организъм, да бъде способен да поддържа сърдечното съдържание на мозъка“, — пише във възпоменанията си от 1980 г. се занимава с научна работа в БАН. Публикува у нас и в чужбина

се влоши и през ноцата той по почина в къща. В съмртния акт се посочва, че е починал към 2 часа през ноцата от искемична болест на сърцето. Трудно е да изживеем болката си при загубата на национален герой. Усетихме със съబъдноването и съబъднователните писма от страна на близките, пристигащи и неизвестни ученици, високите оценки от страна на колегите му за неговия научен принос, за което сме им дълбоко благодарни. В същото време не може да забъркнем нашата голема издадена и почитана от нас от статии, публикувани в турския вестник „Терджуман“ на 2 май т.г. Задено със високата оценка на научната дейност на Р. Моллов и въпреки пособие

ният източник на новината — югославския в. „Бирлик“, който съобщава за естествената му смърт и резултат на прека рана съдечна криза — и „Терджуман“ дава своя собствена превърната версия за неговата кончини.

Не отговаря на истината и са пълни измислица тълденията на турския вестник, че Р. Моллов демонстративно е скъсал паспорта с новото си име и съдържал във въздуха и „запълчен“ или „запътен“ от „българската полиция“ и „бит дин наред“ и „убий“ вследствие на това. Не е вярно, че извиканият лекар бил „заставен да подпише „фашистки документи“ и чак след това търпял за тях сълпър и да не било направено спасително лечение. Оскверняване на неговата памет като комунист, каквато той беше пред целия си слънчев живот, е измислица, че е бил съден и осъден като „политически престъпник“. Истината е, че от 14 февруари т.г. когато беше изписан от съдницата, до самата си смърт Р. Моллов по здравословни принципи не е напускал дома си освен за кратки разходки и добри покупки.

Може само да съжаляваме, че журналистите от в. „Терджуман“ отново поднасят невърна информация на своите читатели, съврзана с името на Р. Моллов.

София, 12 май 1986 г.

Съмртта МИРА МОЛЛОВА
сии АЛДИМИР МОЛЛОВ

в. Отечествен фронт от 16 май 1986 г.

Борба за физическо оцеляване

През годините на безработица семейство Моллови бедства и се препитава от заплатата на Ризо Моллов, чиято научна кариера също е прекъсната. Той е принуден да работи в Централната библиотека на БАН, а в последните години от живота си е пенсионер. И. Насраттиноглу пише, че единственото им дете, синът им Йълдъз, известен художник и скулптор, се опитва да прехранва семейството, продавайки про-

*изведенияята си.*³⁴⁶ След смъртта на Риза Моллов, Мефкуре Моллова остава и без неговите доходи. От преписка в Държавна сигурност се вижда, че през юли 1987 г. тя предлага за продажба на Народната библиотека *Кирил и Методий* списък с книги от семейната им библиотека, наследена и събирана десетилетия наред. *Комисията за антикварно набавяне на ръкописи, старопечатни книги, документи и снимки* на Отдел *Ориенталски сбирки* към Народната библиотека откупува от Мефкуре Моллова първоначално 35 тома на обща стойност 550 лева,³⁴⁷ а в последствие още 26 броя списания и 12 броя книги.³⁴⁸ Книгите са специализирана литература главно по стара и нова турска литература и балканска история от известни съветски, турски и други специалисти в тези области. От всички предложени от Мефкуре Моллова заглавия Народната библиотека до онзи момент притежава само съчиненията на В. В. Бартолд, но има нужда от още един комплект и ги откупува и тях.

През 1988 г. Мефкуре Моллова отново предлага на Народна библиотека и Софийския университет *изключително богатата библиотека от стара османска литература, ръкописи и др.*, която е наследила от Риза Моллов. Описът на тези книги е 25 страници – изключително ценна тюркологичка литература, от която в България има само 7 книги в Библиотеката на Центъра за източни езици и култури. Агент *Горанов* от 4 отдел на VI-то управление на ДС, който прави оценка, пред-

³⁴⁶ Nasrattinoğlu, İ. Ü. Balkanlar..., p. 23.

³⁴⁷ Комисия за досиетата, *Сп Еничар*, ф. V0, а. е. 78255, л. 32, протокол № 40, 29.04.1987.

³⁴⁸ Пак там, л. 30, протокол № 46, 14.07.1987.

лага да бъдат дадени на библиотеката и оценява колекцията като много търсена в чужбина (Вж. **Документ 6**).



**Мефкуре Моллова през
втората половина на 80-те години.**³⁴⁹

Освен книгите Мефкуре Моллова предлага и два ръкописа, като иска в замяна или 20 000 лева, или апартамент-ателие за сина си, но ѝ е отказано.³⁵⁰ Това веднага е докладвано на Държавна сигурност от агент *Милена* от Народна библиотека и през октомври 1988 г. срещу Мефкуре Моллова е заведена Сигнална проверка *Еничар*³⁵¹ с обвинение, че възна-

³⁴⁹ Личен архив Шефкет Фейзулов.

³⁵⁰ По сведение и на проф. Стоянка Кендерова, която е изпратена в дома на Моллова да оцени библиотеката ѝ. Също вж. Комисия за досиетата, *Cn Еничар*, ф. V0, а. е. 78255, л. 16, 38, 42.

³⁵¹ Комисия за досиетата, *Cn Еничар*, ф. V0, а. е. 78255. За имената на разработките срещу турците в ДС подробно пише: **Воденичаров, П.** „Човек живее за едното име“. Комунистическата държавна си-

мерява да изнесе зад граница и продаде ценни османски ръкописи от XVII и XIX век и друга ценна турска литература. Освен това, макар че при обиска през 1983 г. е иззето голямо количество книги, тя е заподозрена, че е успяла да укрие голяма част от личните си притежания на книги и документи. Останала извън активните разработки на ДС до този момент заради изолирания си начин на живот, изведенъж към нея с пълна сила са насочени ресурсите на репресивната машина. Започва следене, подслушване, тайни влизания в дома ѝ, инсценировки и т.н.³⁵² Този тормоз не е нов за Мефкуре Моллова, тъй като тя споделя неволите заедно със съпруга си Риза Моллов, който е обект на преследване през по-голямата част от живота си, но вече тя е в центъра му.

Държавна сигурност се опитва да внуши, че книгите са откраднати от Моллови още от 50-те години от читалища и библиотеки, които *вземали и после не предали в Националната библиотека* или са от обществени библиотеки.³⁵³ Но от справката става ясно, че много от *откраднатите книги*, посочени в списъка, нямат никакъв печат.

Откъде всъщност е тази богата библиотека, за чието богатство витаят слухове из София и е докладвано в ДС? На първо място и Риза Моллов, и Мефкуре Моллова са от семейства с традиции, в които религиозната литература и други книги са на почит. И двамата родители на Мефкуре Моллова

турност и насилиствената асимилация на мюсюлманите в България (1945 – 1990): език и идеологии. – В: Гласът на премълчаваните. Изследвания в чест на доц. д-р Анастасия Пашова. Благоевград, 2021, с. 30–62.

³⁵² Пак там.

³⁵³ Държавна сигурност... Разширен вариант, с. 962.

са учители, а баща ѝ е и хафъз. Риза Моллов също е от заможен и издигнат род в Провадия, дори самата му фамилия говори за предци-духовници.³⁵⁴ От друга страна, те самите събират ценни книги още преди да се занимават сериозно с наука. Дори по време на експедициите, които организират по цяла България, също получават исламски книги, тъй като хората се опасяват да ги съхраняват и предпочитат да ги дадат на някой, на когото имат доверие. Мефкуре Моллова описва такъв случай в един от пътеписите си от септември 1955 г., свързан с Община Ардино: *По това време децата излизаха от училище. Елмас и Музaffer, първи братовчеди, се връщаха всъщи. Били от село Ефендилер. Попитах ги: Защо се нарича Ефендилер? Отговориха ми: Защото в него са живееели учени хора. Преди няколко години се поминал и последният Ефенди. Имел много книги. Но ги заровили в земята, защото нямало кой да ги чете. Няколко книги на този Ефенди все още се съхранявали в дома на Елмас и Музaffer. Обещаха да изпратят тези книги на каките и батковците от Университета.*³⁵⁵

Научната библиотека на Моллови също е събирана от тях в продължение на десетилетия. От кореспонденцията им с Мирзазаде се вижда, че те са изпращали списъци с литература и са молели за всичко, което се издава в тяхната област (вж.

³⁵⁴ По традиция заминаващите за Турция оставят ценните си книги, ръкописи, религиозна литература на близки, роднини или просветени хора в България, тъй като тук са забранени и не се намират. Съвсем нормално е такива дарения да са правени и на родителите на Мефкуре Моллова или на самите тях.

³⁵⁵ Mollova, M. Rodopları Gezerken (Yol notları). – In: Çakirof, B. Karahüsein, H. Kaynak, p. 79.

Документ 1). Освен от Съветския съюз, Унгария, Полша, Югославия, те са закупували и книги от Турция чрез посредници. Дори на ДС е докладвано как Риза Моллов обикаля Панаира на книгата в София и особено турския щанд. Мефкюре Моллова иска от Института за турски език в Анкара с част от хонорара за изпратените трудове да ѝ бъде закупена литература, издавана от Института.³⁵⁶ Бидейки извън институции, отхвърлени и стигматизирани от научната общност в България, те са използвали всякакви варианти за снабдяване с литература, за да продължат научната си работа. Освен това са имали съчувство на колегите си извън страната, които при гостувания, конференции и т. н. са ги снабдявали с желани книги.

Държавна сигурност на „лов“ за ръкописи

Първоначално Държавна сигурност решава да не върне двата ръкописа на Мефкюре Моллова, оценени от агент *Милена* като произведения с *изключителна историческа и художествена стойност*.³⁵⁷ След отказа на НБКМ да ги откупи, Мефкюре Моллова се опитва да си ги получи обратно и по легален път да ги продаде в чужбина чрез ВТО *Хемус*³⁵⁸, какъвто е законният начин тогава. Но за тази цел тя трябва да получи служебна бележка от Народната библиотека, че тя не

³⁵⁶ Писмо на Юмер Асъм Аксой до нея от 5 януари 1976 г., съхраняващо се в библиотеката на Института за турски език в Анкара като прикрепено към ръкописа ѝ за неврокопския турски диалект (*Nevrokop Türk Ağızı*).

³⁵⁷ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 16.

³⁵⁸ Външнотърговска организация *Хемус*.

се нуждае от тези ръкописи. Не получава необходимата бележка, но пък задържаните два ръкописа в библиотеката са микрофилирани тайно от агент *Милена* и микрофилмите са предадени в ДС, а оригиналите вероятно са върнати на Мефкуре Моллова. Те не могат да бъдат обявени и публикувани от друг, освен от притежателя им, затова цялата машина се задейства да бъдат отнети от законния им собственик. ДС започва акция по отнемането им от Мефкуре Моллова под предлог, че тя не съхранява достатъчно надеждно ценните си притежания и според доноса на *Милена държала ги в кашони на тавана*. Освен това имало опасност да ги изнесе нелегално през граница. На агент *Милена* е възложено при водене на преговорите с Мефкуре Моллова да се опита да разбере къде тя наистина съхранява старинните ръкописи, за да бъдат иззети по друг начин (чрез кражба).³⁵⁹

От ДС възлагат специални задачи на агент *Милена* от Народната библиотека, свързани с предложените от Моллова за откупуване два османски ръкописа от XVII и XIX в. В доноса си агентката ги описва като *целите в злато... изключително произведение на изкуството. Кориците и всички листа били инкрустирани с художествена позлата.*³⁶⁰ Държавна сигурност започва да издирва местата, където Мефкуре Моллова и синът ѝ крият документите и да търси начин за конфискуването им. След като *Милена* предава микрофилмите в Държавна сигурност, компетентни агенти на 4-ти Отдел при VI-то управление на ДС изготвят професионална оценка: *Справка за два ръкописа: 1. Сборник с поезия на османотурс-*

³⁵⁹ Комисия за досиетата, *Сп Еничар*, V-0-78255, л. 1.

³⁶⁰ Пак там, л. 35.

ки език. Съчинението включва текст във вид на стихове и във вид на проза. Съставителите на сборника са известни дервиши алиди – бекташи и членове на други ордени. Към текста има следната приписка с интересно съдържание – „Трактатът е вакфиран от Паша оглу Хюсейн ефенди от Варна, член на Бекташийската секта, за Бекташийската секта на Дели Орман (Лудогорието). Препис от 19 век. (84 листа)

Поради всички тези положения ръкописът е с особена стойност.

По всяка вероятност съчинението отговаря на № 266 от Каталога на турските ръкописи във ФРГ, подготвен от Зорвайде. Висбаден, 1974.

2. Съчинение на арабски език с текст и на персийски език, с религиозно съдържание – изрази, възхваляващи Аллах като създател на всичко живо. Текстът на персийски език съдържа молитви.

Ръкописът е ценен с художествената си изработка – калиграфско писмо, цветни мастила, орнаменти, орнаментна подвързия. Стойността на ръкописа се повишава и от следните приписки: „Преписан от Сюлейман син на ел-хаджи Халил, от учениците на Шюокрзаде“. Приписка с жълто мастило: „Собственик и притежател на ръкописа – ес-сейийид Ахмед Хамди син на Осман Ходжса син на Молла Мустафа син на Хасан от Бахче Сараи (Крим)“. Вероятно ръкописът е бил притежание на мюсюлманин – татарин от Крим (кримските татари). Препис вер. от 18 в. (52 листа)³⁶¹

³⁶¹ Пак там, л. 46.

Така, в края на 1988 г. се разиграва криминална постановка с притежанията на Моллови, които ДС се опитва да изземе или открадне.³⁶² От самото начало проверката по СП Еничар започва Волен Кузов към VI-то управление, 1-ви Отдел, отделение 4 на ДС³⁶³. В същия ден е наредена проверка и на починалия преди повече от две години Риза Моллов в *картоптеката за вражеските елементи*. Там от десетилетия са заведени негови *вражески* прояви, разследвани от 4-ти Отдел³⁶⁴ на VI-то управление (от Веселин Божков и Георги Чапкънов³⁶⁵). Установено е също, че Мефкуре Моллова фигурира в *картоптеката за оперативно интересни лица* и още през 1982 г. е регистрирана за *противодържавна агитация и пропаганда*, вероятно след опитите ѝ да отиде в Турция след смъртта на брат си.³⁶⁶ Държавна сигурност бързо стига до

³⁶² Пак там, л. 43. В ДС вече съществува практика на *изземване чрез образуване на следствено дело по чл. 319 от НК, както това беше направено с архива на Пасков – деец на ВМОРО.*

³⁶³ Това управление се занимава с борба с идеологическата диверсия и противодържавните прояви, 1 отдел е за борба с идеологическата диверсия по линия на художествената и научната интелигенция, Отделение 4 – активни мероприятия и разработки.

³⁶⁴ От 1974 г. е създаден 1 отдел към VI-то управление: *За борба с турския национализъм, вражеските прояви сред българомохамеданите, промакедонски и румънски национализъм*. През 1981 г. този отдел е под номер 4 и се нарича: *За борба с турския, циганския и румънския национализъм, вражеските прояви сред българомохамеданите и провежданата идеологическа диверсия на СФРЮ срещу НРБ*.

³⁶⁵ Завършил *Турска филология* и в началото на 80-те години е аспирант на Емил Боев. Той активно участва и в акциите срещу Хайрие Мемова и Салих Бакладжиев, и в извършения обикс през 1983 г.

³⁶⁶ Комисия за досиетата, Сп Еничар, V-0-78255, л. 14.

заключението, че *през целия си живот Мира Моллова* (така е сменено името ѝ – б.а.) *е отстоявала и поддържала националистическите възгледи на съпруга си, подпомагала е всячески неговата дейност*.³⁶⁷ Освен притежание на опасна литература, през 1983 г. в Държавна сигурност са констатирани и многообийни националистически прояви – публикувани над 30 материала на Риза и Мефкуре Моллова в Института за изследване на турската култура в Анкара и Института за историко-географски проучвания в Югоизточна Европа в Одрин. Установени са връзки с датски гражданин за получаване на литература с инкриминирано съдържание (вероятно тюркологически изследвания) и предаване на ръкописи на Риза и Мефкуре Моллова за публикуване зад граница. Такива връзки са забелязани също с граждани на Турция, Югославия, ФРГ, Дания, Франция. Държавна сигурност възприема научните институти от Турция като вражески центрове, а научната комуникация за антидържавна дейност!

Въпреки отнетите материали и литература и заплахите към Риза Моллов, Мефкуре Моллова не е прекъснала научните си занимания и в Държавна сигурност констатират, че *независимо от извършения обиск и проведените профилактични беседи със съпруга ѝ, Моллова продължавала да събира и твори „научни“ трудове за турците в България*.³⁶⁸

Позицията ѝ на съпруга на отдавна преследвания Риза Моллов и майка на разработван за участие в нелегална контрапреволюционна организация я прави особено опасна и събрраната информация за нея е насочена и към ЦК на БКП. За-

³⁶⁷ Пак там, л. 22.

³⁶⁸ Пак там, л. 25.

почнало като разследване за ценни ръкописи, то е прехвърлено към 4-ти Отдел на VI-то управление *За борба срещу турска и циганския национализъм*. Въпросът за нелегално притежание на ценни книги е съчетан с националистическа и противодържавна дейност и машината на ДС се задвижва. Започва координиране между 1-ви Отдел (Кузов) и 4-ти Отдел (Божков)³⁶⁹ на VI-то управление на ДС. Развихрят се фантазиите на анализаторите от ДС за *опасния* Риза Моллов, за което трябва да бъде наказана съпругата му.³⁷⁰ Две години след смъртта му в справка за него, наред с редица неверни факти, той е характеризиран като *привърженик на идеята за турска федерация и културна автономия в границите на НРБ*,³⁷¹ в работите си се стремял да докаже *анадолския произход на турците и твърдял, че Българското възраждане е плод на турската толерантност по време на турското робство*. Произведенията на Моллови, изнесени зад граница, според ДС, утвърждавали *турските претенции за част от българските земи*. Лейт. Кузов изготвя различни справки, съдържащи неистини – че Моллови са били стипендианти на

³⁶⁹ Веселин Божков води и разработките срещу Риза до смъртта му.

³⁷⁰ В преследването на Риза и Мефкуре Моллови от Държавна сигурност са включени оперативни работници и офицери от различни отдели и нива като: Веселин Божков (от VI-то упр., 4 отдел), Георги Чапкънов (VI-то упр., 4 отдел, 2 отд.), Славчо Славов (VI-то упр., 4 отдел, 1 отд.), Тенчо Тенев (VI-то управление, 4 отдел, 1 отд.), Иван Янкулов, Волен Кузов (отдел 1, VI-то у-ние на ДС).

³⁷¹ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 19–20. Това измислено обвинение е едно от най-често използваните от тоталитарната репресивна машина срещу всички опозиционери турци или помаци. То умишлено широко се разпространява сред обществеността, за да се оправдаят престъпленията срещу тях.

Мюфтийството (че Риза Моллов е завършил *История*, че Мефкюре Моллова е завършила *Турска филология*, като стипендиантка на Мюфтийството), без да споменава, че всъщност са били комунисти, а дори Риза Моллов е бил партиен член; че бащата на Мефкюре Моллова е бил ходжа³⁷² и т.н. Припомнено е, че през 1961 г. *той и съпругата му са освободени от Университета за националистическа дейност*³⁷³ и отново за *националистически прояви и несправяне с работата* през 1976 г. е преназначен за библиотекар в Централната библиотека на БАН. Целенасочено е изграден образ на опасни за държавата и комунистическата идеология врагове. Всички действия към Мефкюре Моллова са насочени вече не само за незаконно притежаване на книги, а и за борба с *турския национализъм*.

С цел установяване наличието на ценни ръкописи, литература и националистически материали, освен Отдел 1, са включени Отдел 2 за оценка на закупената досега литература и, Отдел 4 на VI-то управление на ДС, който да организира изземването на материалите. Възложено е да се проучи *обстановка по местоживееще с цел провеждане на M „Г“ за уточняване местонахождението на архивните документи и ръкописи*. Поставена е резолюция: *Да се провери в ГСУ дали не може да се направи официален обиск, под предлог, че на времето са укрили важни документи и такива с националистично съдържание!* За установяване на връзките на обекта и изясняване техния характер, да му се провежда *M „Пирин“* и

³⁷² Комисия за досиетата, *Cп Еничар*, ф. V0, а. е. 78255, л. 22.

³⁷³ Пак там, л. 19.

*M „Вихрен“.*³⁷⁴ Зад тези професионални шифровки се крият проследяване, подслушване, обиск и явно или тайно изземване. Главно следствено управление препоръчва да се поиска правна оценка за начините за реализация и изземане на архивните материали и ръкописи.³⁷⁵

Мефкуре Моллова не прави никакви опити за нелегално изнасяне, а иска по всички законни пътища да получи никакви средства за притежанията си. Опитите на Държавна сигурност да ѝ отнемат наследени или подарени книги и ръкописи в крайна сметка се увенчават с успех, когато тя е принудена да последва сина си, който е екстрадиран от България в средата на 1989 г. След обнародването на Закона за новия паспортен режим,³⁷⁶ през юни Мефкуре Моллова подава документи за гостуване за три месеца във Франция и заминава при сина си в Париж.

Н. Хафъз си спомня, че през 1989 г., когато масово са гонени турците от България, Мефкуре Моллова му звъни по домашния телефон в Прищина. Разказва му, че трябва спешно да заминат за Франция и го моли да ѝ изпрати назаем по пощата до *поискване* 1000 западногермански марки. Той обаче

³⁷⁴ Комисия за досиетата, *Cn Еничар*, ф. V0, а. е. 78255, л. 37.

³⁷⁵ Пак там, л. 3.

³⁷⁶ Чрез този привидно законов ред в средата на 1989 г. са изгонени над 350 хил. турци от България, евфемистично наричани *екскурзианти*. Вж. *Декларация, осъждяща опита за насилиствена асимилация на българските мюсюлмани*, приета от Народното събрание на 11 януари 2012 г. – <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>

бил сигурен, че по този начин парите няма да стигнат до нея и въпреки че разполага с такава валута, не ѝ изпраща.³⁷⁷

Със секретна телеграма на 27 юли 1989 г. полк. Ив. Янкулов от VI-то управление на ДС нарежда на всички гранични пунктове Мефкуре Моллова да бъде щателно претърсена: *В периода 27.07.–5.08.1989 год. през ГКПП Аерогара София, Драгоман или Калотина от страната за Франция или ФРГ ще отпътува българската гражданска Мира Ризова Моллова (с възстановено име)... Моля, нареждането Ви на същата да се извърши Щ.М.П.*³⁷⁸ при която да се търсят ценни старинни ръкописи на османотурски, арабски и персийски езици, както и други архивни документи и предмети, представляващи паметници на културата. При откриване на посочените материали, същите да се изземат, а лицето пропусне да замине.³⁷⁹

Предупредени са всички гранични и митнически пунктове да внимават за появата на Мефкуре Моллова, когато напуска страната. И на 3 август 1989 г., отново със секретна телеграма е съобщено в ДС от един от пунктовете: *Донасяме ви, че на 3.8.1989 г. с влак 376 се яви за излизане лицето по телеграмата. При извършената проверка бяха открити недекларириани материали на османско-турски, арабски, ръкописи и 4 броя монети от жълт неизследван метал, 2 броя джобни часовници с капаци от жълт неизследван метал, 2 броя пръстени от жълт неизследван материал, 1 брой броши*

³⁷⁷ Не може да се установи дали този разговор се провежда в навечерието на изгонването на сина ѝ или преди собственото ѝ заминаване. Интервю с Ниметуллах Хафъз, 12.06.2019.

³⁷⁸ Щателна митническа проверка.

³⁷⁹ Комисия за досиетата, ф. V0, а. е. 78255, л. 48.

ка от жълт неизследван метал във формата на детелина с бял камък, 1 брой брошка от жълт неизследван метал с арабски надпис, 3 броя корони за зъби от жълт неизследван метал, 1 бр. малка плочка от жълт неизследван метал, 1 бр. правоъгълно парченце от жълт неизследван метал, 1 брой перлен наниз и 200 ДМ.³⁸⁰

Монетите, брошките, коронките, часовниците, пръстените и перлания наниз бяха намерени, увити в носни кърпички на дъното в една чанта (сак), за които ѝ е направен митнически акт, 200 ДМ са ѝ пропуснати, а материалите – ръкописи са иззети и предадени на служителя от под. 72400 Валери Спасов. Моллова е пропусната да замине за СФРЮ.³⁸¹

Така в крайна сметка Мефкуре Моллова се разделя с всичките си притежания, с ръкописите си, богатата тюркологична библиотека, събирана в продължение на много години от цял свят и с всичко, което изобщо притежава.

Тя е претърсена обстойно и са иззети от багажа ѝ всички ръкописи и увитите в носни кърпички лични бижута и така най-сетне, на 62-годишна възраст, е освободена от преследвалата я репресивна машина.

Преди заминаването си Мефкуре Моллова официално депозира в митницата 19 кашона с книги и материали. Сред тях, освен двата така желани от ДС ръкописа, се намират и нейните научни разработки, ръкописи, фишове и материали, върху които работи, речници, граматики на различни езици, карти, както и три книги на Билял Шимшир на английски език за турското малцинство в България. Още същия ден в Сто-

³⁸⁰ ДМ – германски марки.

³⁸¹ Комисия за досиетата, ф. V0, а. е. 78255, л. 49.

лична митница е извикан завеждащият направление *Ориенталски сбирки* при Народната библиотека *Кирил и Методий*, който да извърши проверка на старопечатните и ръкописните материали.

Сред иззетите ръкописи и книги, с които Моллова тръгва към новия си живот на Запад, са и четири кашона с фишове с необработен суров материал върху турските диалекти в България, 29 (двадесет и девет) броя микрофилми на печатна литература на различни западни и турски език, авторски ръкопис на френски език *Топонимите на един район на Източните Родопи*, София, 1981 год. от 353 машинописни листа, 9 лично изработени карти на България или на части от България с означени селища и зони на разпространение на турските диалекти.³⁸² Също така има и две кутии с работни фишове, върху които са отбелязани фамилни имена, носени от българи днес, които фамилни имена имат турски (респективно, някои от тях – тюркски) произход. Върху някои от фишовете е даден превод на фамилните имена, както и в кой район на България се срещат. Експертът заключава, че това е все още суров и необработен материал, който се отнася до етническата характеристика на българския народ.³⁸³

И до днес съдбата на този необятен и изземван неколкократно архив на семейство Моллови е неизвестна. Лишена от материалите си, Мефкуре Моллова продължава до края на живота си във Франция да работи и до смъртта си публикува още около 30 статии по тюркология.

³⁸² Пак там, л. 57–58.

³⁸³ Пак там, л. 52. Част от тези материали, сред които и карти на турските диалекти, вече са публикувани в научните ѝ изследвания.

След като приятелите и познатите ѝ в Турция разбират за нейното емигриране във Франция и за желанието ѝ да се установи в Турция, започват да търсят подходяща работа за нея. Понеже, ако е хабилитирана, в университет може да работи само до 67-годишна възраст, най-подходящото място е Институтът за турски език в Анкара. Както И. Н. Хафъз,³⁸⁴ така и И. Насраттиноглу споменават в интервютата си, че са ѝ писали до Париж, но не са получили отговор, въпреки че Шюокрю Елчин³⁸⁵ щял да съдейства за уреждането ѝ на работа в Института. В интервю И. Насраттиноглу споделя: *Мефкюре ханъм по едно време поиска да дойде в Турция. И аз, и Хафъзоглу посредством Шукрю Елчин бяхме ѝ намерили място в Института по турски език, но тя не дойде. Там веднага ищаха да я вземат на работа, но не дойде. Дори не ми отговори.*³⁸⁶ Не отговаря и на писмата по този повод на Н. Хафъз.

На въпроса ни за причините, поради които Мефкюре Моллова отказва да отиде от Париж в Турция, сестра ѝ Емел Емин в електронно писмо от 25 юни 2019 г. споделя следното: *Турция осигури възможност за работа на кака ми. Въпреки че предложиха работа и на сина ѝ, завършил с отличие Института по изящни изкуства, те предпочетоха да останат във Франция. Мисля че след време разбраха грешката си, но*

³⁸⁴ Интервю с Ниметуллах Хафъз, 12.06.2019.

³⁸⁵ Научните интереси на проф. д-р Шюокрю Елчин са в областта на турския фолклор и литература. В периода 1983 – 1993 г. той е член на Висшия управителен съвет на Висшия изследователски институт за култура, език и история *Ататюрк*, към който принадлежи и Институтът за турски език.

³⁸⁶ Интервю с Ирфан Юнвер Насраттиноглу, 01.12.2019.

никога не признаха това в писмата, които пишеха много рядко.

Племенницата ѝ от Истанбул, Дуйгу, е последният човек от близките ѝ в Турция, който се среща с нея. Като студентка по английски език през лятото на 1997 г. тя отива на студентска бригада в Белгия. Тогава посещава Париж и се вижда с леля си за няколко часа. Била както винаги елегантно облечена, с шал и слънчеви очила. Разказала ѝ за изземването на границата през 1989 г. За впечатленията си от срещата Дуйгу споделя следното: *Беше оstarяла, но не спираше да работи и да бъде общителна. Продължаваше да се облича добре, помня че обичаше да обува широки панталони. Както винаги беше с такъв панталон, с шапче, с шапка, косата ѝ беше събрана на кок. Говореше много гладко, тонът на гласа ѝ беше мек, такава беше. И аз тогава си помислих, че като учителка бих искала да приличам на нея.*³⁸⁷



**Мефкуре Моллова
с племенницата си
Дуйгу Анъл в Па-
риж, 1997 г.³⁸⁸**

³⁸⁷ Интервю с племенницата на Мефкуре Моллова Дуйгу Анъл (по мъж Алтай) от Истанбул, учителка по английски език, 17.05.2022.

³⁸⁸ Личен архив Дуйгу Анъл.



НАУЧНА ДЕЙНОСТ



В сравнение с творческата,³⁸⁹ научната дейност на Мефкуре Моллова започва по-късно, но тя се превръща в истинско призвание, в смисъл на живота ѝ и продължава до самия му край. Тя е първата туркиня в България, преподавателка в университет, получила международна известност с изследванията си и защитила кандидатска дисертация в областта на тюркологията в Москва (1974 г.). Единствената езиковедка тюрколожка в България с международно признание, авторка на най-голям брой и досега цитирани публикации в най-престижни световни списания. Освен това тя е единствената жена учен в България, която продължава да се развива и да твори като безработна и преследвана,³⁹⁰ да търси и намира пътища за публикации върху неизследвани проблеми на турската диалектология, свързани с турските диалекти и други въпроси на езикознанието. Принудена да остане въкъщи като домакиня, тя не губи никакво време и продължава да работи върху материалите, събириани по време на теренни проучвания

³⁸⁹ Мефкуре Моллова започва да пише стихове много рано (1947), още като ученичка във Френския колеж във Варна.

³⁹⁰ Друг подобен случай, при който могат да се намерят аналогии, е описан от Жоржета Назърска. Вж. **Назърска, Ж.** Жана Николова-Гъльбова (1908 – 2009): един живот. – В: Жана Николова-Гъльбова. Студии. Автономност на вдъхновението. София, 2021, с. 439–484.

само за 8 години,³⁹¹ които при нужда сравнява в интервюта с живеещи и учещи в София турски младежи.³⁹² Като *домакиня* тя няма условията на своите бивши колеги и със собствени средства успява да защити кандидатската си дисертация.

След реформите в областта на образованието на турско-кото малцинство, комунистическото правителство възлага на Риза Моллов³⁹³ да организира изготвянето на нови учебници и помагала. В тази дейност се включват много турци, работещи в печата и Издателство *Народна просвета*. Сред тях е и Мефкуре Абдуллах. Името ѝ в областта на образованието по турски език се появява за първи път през 1950 г. като съавтор на второто издание на една читанка за прогимназийте.³⁹⁴ В читанка от следващата година тя заедно с Риза Моллов,³⁹⁵ който по това време е началник на Отдел за турските училища, участва в съставителския петчленен екип, начело на който е Ибрахим Татарлиев.³⁹⁶ През 1951 г. Мефкуре Моллова оглавява авторски колектив на *Кратка граматика по турски език за общо ползване*³⁹⁷ и *Народна читанка за ограмотяване*

³⁹¹ Nasrattinoğlu, İ. Ü. Balkanlar..., p. 57.

³⁹² Mollova, M. R. Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü = Dictionnaire dialectologique du Turc du Rhodope de l'Est-Turc-Français. Ankara, 2003, p. V.

³⁹³ Nasrattinoğlu, İ. Balkanlar..., p. 57.

³⁹⁴ Bilyalov, S., Kocanov, İ. Mollova, M. A. Okuma kitabı: I sınıf. Sofya, 1950.

³⁹⁵ Държавна сигурност ... Разширен вариант, с. 816.

³⁹⁶ Tatarliev, İ., Gamzov, N., Mollov, R., Hafuzov, S., Söğütlü, Y., Yamaç, Z. Mollova, M. A. Okuma kitabı: II sınıf. Sofya, 1951.

³⁹⁷ Mollova, M. A., Gamzov, N., Mollov, R., Yamaç, Z. Dilbilgisi: III. Sofya, 1951.

*на хора, които имат минимална подготовка.*³⁹⁸ В последното помагало за пръв път на мястото на бацината ѝ фамилия фигурира само тази на съпруга ѝ – Моллова. През 1952 г. се издават две читанки, в които тя участва, а след една година и предназначената за народа *Читанка за ограмотяване*. През 1953 г. като самостоятелен автор тя подготвя и издава *Христоматия по литература*.³⁹⁹ Отпечатвана ежегодно, през 1960 г. тази христоматия претърпява 8-мо издание.⁴⁰⁰

По данни на нейни съвременници, преди да започне работа в Университета, Мефкюре Моллова най-напред е държавен служител, след това работи във вестника за деца и юноши *Пионер (Eylülcü Çocuk)*.⁴⁰¹ По същото време тя усилено се занимава с поезия, подготовката на помагала и учебници за турските училища и курсове за ограмотяване. Този период би трябвало да се възприема като начало на нейната подготовка в областта на образоването по турски език и литература. Именно в условията на тази работа тя, вече авторка на много вълнуващи и силни стихотворения, би трябвало да е почувствала, че истинското ѝ призвание е езикознанието. Известният лингвист-теоретик, основоположник на азербайджанска диалектология, авторитетен специалист в областта на азербайджанското и турско езикознание – проф. д-р Мамедага Ширалиев, също трябва да е забелязал таланта на начинаещата асистентка.⁴⁰²

³⁹⁸ Mollova, M., Staneva, N. Halk okuma kitabı: Az okuyanlar için: II sınıf. Sofya, 1951.

³⁹⁹ Mollova, M. A. Edebi okuma kitabı: V sınıf. Sofya, 1953.

⁴⁰⁰ Mollova, M. A. Edebi okuma kitabı : V sınıf. Sofya, 1960.

⁴⁰¹ Yenisoy, H. Türkiye..., p. 264.

⁴⁰² Ширалиев Мемедага Ширали Оглу (1909–1991).

Проф. Ширалиев – учителят

Когато през декември 1953 г. започва работа в специалност *Турска филология*, Мефкуре Моллова става асистентка на проф. д-р Мамедага Ширалиев. Той е един от студентите и първите аспиранти на кримския поет и световноизвестен учен-турколог Бекир Вахабоглу Чобанзаде (1893–1937), задържан и разстрелян през 1937 г. по време на *Сталинските чистки*.⁴⁰³

Завършил езикознание във Факултета по ориенталистика на Азербайджанския държавен университет през 1931 г., М. Ширалиев работи известно време извън Баку като учител. През 1933–1936 г. е аспирант по азербайджанско езикознание в Азербайджанския държавен педагогически университет и по

⁴⁰³ Възпитаник на гимназията *Галата сарай*, Истанбулския университет и Будапещенския университет *Петер Пазман*, през 1920 г. Б. Чобанзаде защитава докторската си дисертация, след което преподава турски в Източната академия, в Будапещенския и Лозански университет. На 26 години той е професор в двата университета. През 1922 г. е професор в Кримския университет, а през 1924 г. заминава за Баку по покана на азербайджанското ръководство, където постъпва като професор в Бакинския университет. Ръководи комитета за прехода на страната от арабица към латиница. Между 1924–1929 г. е завеждащ катедра и декан на Факултета по изтокознание в Азербайджанския държавен университет. В 1926 взема активно участие в организирането и провеждането на Първата всесъюзна конференция по тюркология в Баку. През 1928 г. в кримския и бакински печат започва кампания срещу проф. д-р Б. Чобанзаде, обвиняван в пантюркизъм и буржоазен национализъм за периода 1920–1937. Задържан е през януари 1937 г. а на 13 октомври 1937 г. е разстрелян. Виж: *Filologiya Fakültəsi*. Выдающиеся ученые и выпускники, Электронен ресурс. Също: https://ru.wikipedia.org/wiki/Чобан-заде,_Бекир_Ваапович

чудо остава незасегнат от чистката, която Сталин провежда сред тюрколозите и интелигенцията в Азербайджан. В периода 1942–1946 г. той завежда Катедрата по общо езикознание, през 1942–1945 г. е заместник-декан на Филологическия факултет, а през 1945–1949 г. е Заместник-ректор по научната дейност на Бакинския държавен университет. През 1949–1951 г. и 1967–1987 г. проф. д-р М. Ширалиев е директор на Института за език и литература към Националната академия на науките на Азербайджанска съветска социалистическа република, а през 1968–1969 г. е академичен секретар на Обществения отдел при Националната академия на науките и главен редактор на списание *Советская тюркология*.⁴⁰⁴



Акад. М. Ширалиев.

⁴⁰⁴ Рагимов, М. Научная деятельность академика М. Ш. Ширалиева. – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М. Ш. Ширалиева. Баку, 1971, с. 4.

През 1943 г. му е присъдена научната степен *доктор на филологическите науки*. През 1949 г. М. Ширагиев е член-кореспондент, а през 1962 г. – действителен член на Академията на науките. Същата година му е присъдено званието *заслужил деятел на науката*.⁴⁰⁵ През учебната 1953/1954 г. той е поканен в Софийския университет, за да съдейства за поставяне основите на новосъздадената специалност *Турска филология*.⁴⁰⁶ В края на пребиваването му в България за заслугите му в Университета той е удостоен със званието *почетен доктор на СУ*.⁴⁰⁷ През 1963 г. преподава турски език във Варшавския и в Краковския университет. Под негово ръководство е създаден *Диалектоложки атлас на азербайджанска език*, възложен му е също подробен атлас на всички тюркски езици и диалекти, което той не успява да реализира.⁴⁰⁸ Автор е на първия учебник по азербайджанска диалектология, която излиза в две части (1942 и 1943 г.), а също така прави първата класификация на азербайджанските диалекти и говори. По идеята на своя преподавател проф. д-р Б. Чобанзаде,⁴⁰⁹ автор на 10 монографии и повече от 100 научни изследвания, той основава лингвистичната география в Азербайджан и в тюркологията. Изключително ценен е трудът му *Основи на*

⁴⁰⁵ **Filologiya Fakültəsi.** Выдающиеся ученые и выпускники.

⁴⁰⁶ **Рагимов, М.** Научная деятельность..., с. 12–13; **Filologiya Fakültəsi.** Выдающиеся ученые и выпускники.

⁴⁰⁷ **Моллова, М.** *Akademisyen M. Siraliev'in Bulgaristan'da İlmi Faaliyeti.* – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М. Ширагиева. Баку, 1971, с. 15–16.

⁴⁰⁸ **Filologiya Fakültəsi.** Выдающиеся ученые и выпускники; **Рагимов, М.** Научная деятельность..., с. 8.

⁴⁰⁹ https://crh.wikipedia.org/wiki/Bekir_Coban-zade

азербайджанската диалектология (1962).⁴¹⁰ Постепенно М. Ширагиев преминава към сравнителното изучаване на азербайджанските диалекти с други тюркски езици и диалекти. Неговата научна дейност има важно значение за сравнително-историческото изучаване на граматиката на тюркските езици. Той се занимава също с проблеми на етимологията, морфологията и синтаксиса.⁴¹¹

В цитирания вече документален филм за проф. д-р М. Ширагиев от 2020 г. проф. Газанфар Пашаев подчертава, че той става доктор на филологическите науки на 32 г. и професор на 34 г. Същевременно е първият доктор на филологическите науки, първият член-кореспондент на Академията на науките, първият академик и заслужил деец на науката на Азербайджан в областта на езикознанието. Проф. Мехеррем Мехмедали пък изтъква, че под негово ръководство в Азербайджан израстват 10 професори, а в Узбекистан – 9 и над 50 кандидати на филологическите науки,⁴¹² сред които е и Мефкюре Моллова, изявила се като талантлива негова последователка с изключително ценни постижения в областта на балканската диалектология и други области на турското езикознание.

Когато идва в България, за да помогне за поставяне на основите и научното развитие на българската тюркология, проф. д-р М. Ширагиев едва ли е имал никаква представа за нивото на новосъздадената катедра без квалифицирани пре-

⁴¹⁰ Рагимов, М. Научная деятельность..., с. 4–6.

⁴¹¹ Пак там, с. 8–11.

⁴¹² Филм Нәyat boyda hekayə; Рагимов, М. Научная деятельность..., с. 13.

подаватели. Като завеждащ Катедрата той поема най-голямата отговорност върху себе си. След спешното и неочеквано заминаване на доц. Хади Мирзазаде⁴¹³ (1908–1965), преподава и неговите дисциплини. Както подчертава неговата асистентка и аспирантка Мефкуре Моллова в статията си за работата на проф. д-р М. Ширалиев в България, намерила място в сборника по повод 60-годишнината на професора, към края на научната си мисия той споделя: *Никога през живота си не съм работил и не съм се изморявал толкова много.*⁴¹⁴ Според най-близкия му помощник Мефкуре Моллова, проф. д-р М. Ширалиев въвежда четири нови дисциплини: 1. Увод в общото езикознание (основава се на материали от тюркологията и турското езикознание); 2. Турска фонетика; 3. Турска морфология; 4. Турска диалектология (преподава се един семестър, като засяга и говорите на турците в България). Докато за първите три дисциплини има известна литература, за турската диалектология в България не съществуват никакви източници, освен статията на Тадеуш Ковалски в *Исламската енциклопедия*. До този момент и за турската диалектология на Балканите не е публикувано нищо друго, освен кратки статии на Димитър Гаджанов, Т. Ковалски и Янош Екман, а сериозните изследвания на Дюла Немет все още не са отпечатани.⁴¹⁵

⁴¹³ За завръщането на Мирзазаде по средата на учебната година се изтъква неговото здравословно състояние. Има вероятност да е бил отзован преждевременно по нареждане на съветските власти. Защото той продължава научната си дейност в Азербайджан, като преподава и на студентите от България в Баку. Вж. **Ергенч, Л.** Толкова езици...

⁴¹⁴ Mollova, M. *Akademisyen M. Şiraliyev'in...*, p. 15.

⁴¹⁵ Ibidem.

Проф. д-р М. Ширалиев е принуден да се заеме с трудната задача сам да изследва диалектите на турското малцинство в България. Заедно със своята асистентка и студентите си той събира диалектологки материал в Източните Родопи, южните части на Тракия, Герлово, Тузлук, Делиorman и Добруджа. В дисертацията си М. Моллова описва тези първи теренни изследвания: *От 1954 г. насам посетихме няколко пъти градовете Хасково, Кърджали, Ардино, Момчилград, Крумовград, Харманли и повече от 100 села и махали в Източните Родопи.*⁴¹⁶ Събраният материал има голямо значение не само за лекциите на професора, но и за изследването на балканотурските диалекти. Тези експедиции са много важни за проходящата в областта на диалектологията млада асистентка, която има щастието да асистира на такъв авторитет в областта на турската диалектология и турското езикознание. По въпроса за изследването и идентифицирането на диалектите на турци в България през 1954 г. Мефкуре Моллова работи и с известния унгарски тюрколог Дюла Немет, когото през октомври и ноември придружават пет седмици в експедиция заедно с Риза Моллов и Дьорд Хазай. Заедно посещават 28 места.⁴¹⁷ Към края на 1955 г. Дюла Немет отново е на експедиция в България за около 4 седмици, но не бяха открити данни за участието на семейство Моллови в тази негова експедиция.⁴¹⁸

⁴¹⁶ **Кючюков, Х.** Юбилейно за д-р Мефкуре Моллова. Берлин, 2016, с. 32. Тюркологката Хайрие Мемова, студентка на Ширалиев и сем. Моллови, дава и конкретни села, в които Ширалиев проучва диалектите – с. Опака, Търговищко и с. Комунига, Кърджалийско.

Yenisoy, H. S. Bulgaristan..., p. 15.

⁴¹⁷ **Németh G.**, Bulgaristan Türk..., p. 118.

⁴¹⁸ Ibidem, p. 119.

Съвместната изследователска работа с проф. М. Шириалиев има огромно значение за израстването на Мефкуре Моллова като учен. Затова още през 1959 г. тя му посвещава едно стихотворение:

На моя професор

Колко много съм Ви задължена, професоре!
От Вас научих какво е наука,
пред мен не останаха прегради,
научих се да поздравявам с поклон,
да приемам усмихнато поздрави.
Човек се нуждае от почит, нали?
Помогнахте ми да обикна езика,
литературата научих от Вас,
успях да ги докосна с ръка.
Но, професоре,
на народа си също съм задължена.
Той ме научи да живея енергично,
хората да обичам,
на полемиките да се радвам.
Затова, с Ваше позволение, професоре,
най-напред да коленича пред него,
след това пред Вас.⁴¹⁹

Дейността на проф. д-р М. Шириалиев в България и неговата изключителна роля в основаването и развитието на специалността е намерила място в писмо на акад. Владимир Георгиев от 1959 г. до президента на АССР, което съдържа интересни подробности за дейността на азербайджанския професор. Затова привеждаме целия цитат от писмото му,

⁴¹⁹ Mollova, M. Profesörüm. Yeni Hayat, 5.05.1959.

което дава и оценка на Катедрата, когато в нея все още работят Моллови: *Професор Ширалиев беше наши гост през учебната 1953/1954 г. и чете лекции по три дисциплини: Увод в езикознанието, Съвременен турски език, Турска диалектология. Лекциите му бяха оригинално построени предимно на материал, събран лично от професор Ширалиев по време на научни експедиции в райони, населени с турски етнически елементи. Часовете му се посещаваха с голям интерес... По време на консултациите на професор Ширалиев оживено се обсъждаха различни въпроси на езикознанието. Професор М. Ш. Ширалиев отговаряше на въпросите с дълбока компетентност и убедителност... Научният кръжок по съвременен турски език и турска диалектология, открит и ръководен от професор Ширалиев, обедини най-добрите сред студентите и дълго след това продължи да функционира по съставления от него тематичен план. Днес той продължава дейността си на базата на същата програма...*

И така професор Ширалиев не само поставя основите на турското езикознание и Турска филология в Софийския държавен университет, но с научния си авторитет стабилизира специалността въобще. Благодарение на него нашата млада тюркология вече значително укрепна.⁴²⁰ Въщност проф. д-р М. Ширалиев е основател както на азербайджанска диалектология, така и на диалектологията на турците в България.⁴²¹ Същевременно поставя основите на сравнителната диалектология на тюркските езици.

⁴²⁰ Рагимов, М. Научная деятельность..., с. 12–13.

⁴²¹ На преподавателската дейност на М. Ширалиев в СДУ Михаил Янчев посвещава статията си на турски *Izler Kalyor* (Следите остан-

Мирза Рагимов в уводната си статия за проф. д-р М. Ширадиев пише, че на базата на събранныте диалектоложки материали в България азербайджанският учен написва книгите *Турска диалектология* и *Увод в езикознанието (по материали от турски език)*. Според него ръкописите на тези трудове, по които всъщност професорът води лекционните си курсове, се съхраняват в библиотеката на Софийския университет.⁴²² За изгубените или по всяка вероятност унищожени лекции на проф. д-р М. Ширадиев, които според Мефкуре Моллова той чете на чист турски език, тя също споменава: *За съжаление тези ценни лекции и днес не са отпечатани.*⁴²³ Във времето, когато всичко на турски се изземва и унищожава, когато от печатницата в БАН е откраднат трудът на Салих Бакладжиев⁴²⁴ и в складовете на Софийския университет е заключен отпечатаният речник на Хайрие Мемова,⁴²⁵ тези лекции също може да са унищожени или откраднати. С копие от тях може да е разполагала и Мефкуре Моллова, но има вероятност да е

vam), в която никъде не споменава за теренните му проучвания в турските райони и приноса му в областта на турската диалектология в България. Той не отделя никакво място и на ролята му за формирането и израстването на най-добрата диалектоложка на българската тюркология, Мефкуре Моллова. Вж. **Yançev, M. İzler Kalıyog...**, pp. 125–128.

⁴²² **Рагимов, М.** Научная деятельность..., с. 12.

⁴²³ **Mollova, M.** Akademisyen M. Şiraliyev'in..., p. 16.

⁴²⁴ Свидетелски показания на Салих Бакладжиев пред Временната анкетна комисия за разследване дейността на БКП, прокуратурата и органите на съдебната и изпълнителната власт по време на „възродителния процес“ при 36 Народно събрание. ЦДА, ф. 117, оп. 50, а. е. 358, л. 4–5.

⁴²⁵ **Муратова, Н., З. Зафер.** Политически и научни..., с. 32-36.

било иззето по време на обиска през 1983 г. или на границата през 1989 г.

Мефкуре Моллова публикува изследванията си на четири езика – френски, турски, български и руски. Пише свободно на три езика – френски, турски и български, но най-много – на френски. Това е езикът, който тя знае най-добре и на който получава гимназиално и висше образование. След него се нарежда турският език, усвоен добре от родителите учители, който тя самостоятелно доразвива по време на изследователската си работа. Когато постъпва във Френския колеж във Варна, тя не знае добре български. Освен майчиния си език, говори румънски и френски. Френският изучава в училище, усоява го лесно, защото е близък до официалния език на страната, в която живее тогава – румънския. В колежа за нея общуването на френски не само в часовете, а и извън часовете, трябва да е било по-лесно, отколкото на български. Това предимство след години, когато вече научава много добре и български, ѝ осигурява прекрасната възможност да устоява на репресиите и да публикува научните си изследвания в недостижими за бившите си колеги най-renomирани списания, както в страната, така и по света. Разбира се, че за този успех единствено владеенето на френски и турски литературен език не е достатъчно. Притежаваща талант на изследовател, Мефкуре Моллова работи денонощно и засяга неразработени и неизвестни теми на турската диалектология и турско-езикознание, които предизвикват огромен интерес сред ориенталисти и тюрколози по света и в Турция.⁴²⁶ Тя се изя-

⁴²⁶ Когато през 1992 г. започна работата във Факултета за език, история и география на Анкарския университет, първият въпрос, който

вява като най-талантливата наследничка на проф. д-р М. Шириалиев, който след завръщането си в Азербайджан продължава научната си дейност преди всичко върху азербайджанското езикознание. В България не се издава научно списание на турски език. Публикуването в Турция само по себе си представлява голяма опасност, следи се и се използва от ДС за обвинение в протурски национализъм и шпионаж в полза на капиталистическа държава, принадлежаща към Западния блок. Единственото място, където по-свободно може да публикува научните си изследвания на турски, е АССР, но и там руският език е доминиращ в науката. От съдържанието на сборника със статии от конференцията, проведена по повод 60-годишнината от рождениято на акад. М. Шириалиев, на който изнасят доклади видни тюрколози, се вижда, че от 38-те участници само Дюла Немет, Дърд Хазай, Мефкюре Моллова и Риза Моллов са предпочели да публикуват статиите си на турски език.⁴²⁷

За да провеждат научноизследователска работа и за курсовете си, както всички преподаватели от Катедрата, Моллови също имат нужда от научна литература. Те се обръщат за помощ към няколко азербайджански преподаватели, сред които е и Ишрефоглу Бабаев. Запазени са някои от писмата им до доц. Мирзазаде от 1957 г. и 1958 г., в които разказват за научната си работа и плановете си за бъдещето. Както вече

ми беше зададен от тюрколозите, беше свързан с Моллова, за която тогава, за съжаление, нищо не бях чувала. Всички езиковеди познаваха нейните изследвания и бяха възхитени от научните ѝ постижения. (З. Зафер)

⁴²⁷ Вж. **Вопросы тюркологии.** К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М.Ш. Шириалиева, Баку, 1971, с. 15–16, 18–26, 76–93.

беше споменато, в едното си писмо Риза Моллов прилага и списък с литературата, която срещу заплащане молят да им бъде изпратена.⁴²⁸ От кореспонденцията им с Мирзазаде разбираме, че с тази цел се свързват с катедри и в други страни: *Лично ние установихме контакти с тюркологските центрове в Полша, Унгария, Чехословакия, в Москва, Казан, Ташкент, Алма-Ата. Изпратихме им книги и получихме такива. От ден на ден положението се подобрява и у нас вече тюркологията започва да се формира като наука.*⁴²⁹ Благодарение на тези контакти, по-късно статиите на Моллови намират място на страниците на престижни тюркологки списания извън страната.

Според свидетелствата на проф. Чимназ Мирзазаде, дъщеря на доц. Мирзазаде, баща ѝ до смъртта си през 1965 г. се е срещал с учениците си от България и конкретно с Мефкуре Моллова. Тя си спомня, как майка ѝ е посрещала вървящи гости от България. Баща ѝ им е помагал както може, включително и финансово. Според нея Моллова е идвали в Баку и е гостувала на Ширалиев. *Общуването между учените беше нещо голямо, свещено,* споделя Чимназ Мирзазаде и споменава колко са си помогали взаимно и как след смъртта на баща ѝ семейството получава най-голяма помощ от световноизвестния тюрколог акад. Баскаков.⁴³⁰

⁴²⁸ Писмо на Риза и Мефкуре Моллови до Мирзазаде, март 1957; Писмо на Риза и Мефкуре Моллови до Мирзазаде, 1958.

⁴²⁹ Пак там.

⁴³⁰ Интервю с Чимназ Мирзазаде, 9.07.2019.

Теренни проучвания

В кратката си автобиография, написана саморъчно и предадена на турския фолклорист проф. Ирфан Юнвер Насреттиноглу, Риза Моллов пише, че съвместните теренни проучвания на двамата съпрузи започват през 1951 г. и продължават до 1958 г., когато проблемите им в Катедрата се задълбочават и фолклорните им и диалектни проучвания вече се окачествяват като националистическа и подривна дейност. Подчертава, че за този период двамата с Мефкуре Моллова посещават повече от 300 села и градове. Така създават личен архив на диалектологки и фолклорни материали, възлизаш на 7000 страници.⁴³¹

През 1957 г. Мефкуре Моллова публикува в сборника за поезия и проза *Кайнак* пет кратки пътни бележки под общото заглавие *Пътувайки из Родопите* (*Rodoplari Gezerken* (*Yol notları*)), предмет на които са някои впечатления от експедициите ѝ в района.⁴³² Година след това в *Чагlayan* (*Çağlayan*) публикува три пътеписа от Североизточна България, по-точно от Добруджа и Делиормана, обединени под общото заглавие *Летни пътни бележки* (*Yaz Seyahati Notları*).⁴³³ Вероятно поради литературната насоченост на пътеписите, в тях никъде не споменава за членовете на екипа.⁴³⁴ В пътните ѝ бележки

⁴³¹ Nasrattinoğlu, İ. Ü.. Balkanlar..., p. 57.

⁴³² Mollova, M. Rodoplari Gezerken (*Yol notları*). – In: Çakirof, B. Karahüsein, H. Kaynak..., pp. 77–81.

⁴³³ Mollova, M. Yaz Seyahati Notları. – In: Erdinç, F. Çağlayan..., pp. 16–18, 73–77.

⁴³⁴ В последната си пътна бележка от Родопите тя разказва за 78-годишния народен драматург от Хасково, Мустафа Супхи, който

за Родопите, свързани с експедиция от 1955 г., може да се открие не само интересът на младата асистентка към турския език, но и нейното добро познаване на турското устно народно творчество. Река Арда ѝ напомня песента за Халиме, намерила смъртта си в буйните ѝ води след самоубийството на любимия Реджеп, за когото не ѝ позволяват да се омъжи.⁴³⁵

Вторите пътни бележки на Мефкуре Молова, които не се датирани и са отпечатани година след първите, се отнасят преди всичко за Добруджа и черноморското крайбрежие, много близки и познати на авторката.⁴³⁶ В град Балчик тя научава за народния певец и поет (ашик) Сюлейман Акмамбет и го посещава с намерението да получи текстовете на песните, които знае и на които той е автор. Според авторката известният в цяла Добруджа ашик претворява всяко трагично събитие. Автор е както на текста, така и на музиката на песни, свидетелстващи за съвременни събития. Мефкуре Молова дава биографични данни за поета, който е роден през 1882 г. и имал основно образование. Сред учителите му е и Осман ефенди от Истанбул, който искал талантливият му ученик да продължи образоването си, но бащата не се съгласил да изпрати сина си далеч. Работел на различни места, а по това време правел метли и кошници. Мефкуре Молова му обещава да публикува в печата негови стихове.⁴³⁷

първоначално е бил актьор и режисьор. Çakirof, B. Karahüsein, H. Kaynak..., pp. 80–81.

⁴³⁵ Ibidem, p. 78. Песента се нарича *Arda Boylarında* (*Край Арда*).

⁴³⁶ Само последната част от пътните ѝ бележки за свързани с Делиорман и по-точно с Нови пазар.

⁴³⁷ Erdinç, F. Çağlayan..., pp. 74–75.

Пътните ѝ бележки от тези теренни проучвания показват нейното дълбоко преживяване по време на срещите с историята и хората от тези места, които се превръщат и в неин научен интерес.

Основата, която Мефкуре Моллова получава от проф. Ширалиев и проф. Диула Немет, талантът и любовта към науката скоро я превръщат в учен с международна известност. Тюркологът от Прищина, югославският диалектолог проф. д-р Ниметуллах Хафъз, специалист по диалектите на територията на бивша Югославия, споделя: *Тя е най-добрият познавач на балканотурските диалекти.*⁴³⁸ Владееща отлично френски, книжовен турски и български език, Мефкуре Моллова се справя прекрасно и с източниците на османотурски. Когато проф. д-р М. Ширалиев се завръща в Азербайджан, младата асистентка продължава да изследва турските диалекти в България, водейки студентите си по райони, които чакат своите изследователи. Наред с това не пропуска да регистрира произведения от устното народно творчество, които същевременно са материал за диалектоложките ѝ изследвания. Така тя паралелно работи и в областта на езикознанието, и в областта на фолклора – първата специалност на Риза Моллов. Двамата си помагат, взаимно се допълват. Млада майка, Мефкуре Моллова често е на теренни проучвания и дълго отсъства от вкъщи. В писмото си до Мирзазаде от 1957 г. Моллов пише, че до този момент заедно с Мефкуре Моллова са били на теренни проучвания общо 280 дни,⁴³⁹ което съвсем не е мал-

⁴³⁸ Интервюто с Ниметуллах Хафъз, 12.06.2019.

⁴³⁹ Писмо на Риза и Мефкуре Моллови до Мирзазаде, март 1957.

ко. Затова раздялата ѝ с дом и дете, завръщането са тема на някои от стихотворенията ѝ от този период.

Идвам си, чедо мое!
От края на родината
в прегръдките си
ти нося
П и р и н –
епопея на юнаците.⁴⁴⁰

Посвещаване на науката (60-те години)

Първата научна публикация на Мефкуре Моллова представлява отпечатани тезиси от регионално съвещание по диалектология на тюркските езици, проведено през 1958 г. в Казан.⁴⁴¹ Година след това тя публикува малка книга с турски гатанки, някои от които научава като дете или събира по време на теренните проучвания⁴⁴². Сериозната ѝ научна работа започва в най-трудния период от живота ѝ, в условия на тормоз и грозни интриги в Катедрата, режисирани по всяка вероятност от ДС и целящи подготовката на мними обвинения за отстраняването на двамата съпрузи от Университета.

Както вече беше описано подробно, ползвайки и подкрепата на Бейтулла А. Шишманов, Гъльб Гъльбов прави мно-

⁴⁴⁰ **Mollova, M.** Şiirler. Sofya: Narodna prosveta, 1964, p. 55.

⁴⁴¹ **Моллова, М.** Турецкий языковый памятник, написанный кирилловском шрифтом. – Второе региональное совещание по диалектологии тюркских языков, ноябрь 1958 г. (Тезисы докладов). Казан, 1958, с. 47.

⁴⁴² **Mollova, M. R.**, Bilmeceler. Sofya, 1959.

гобойни постъпки до български, съветски, унгарски и други научни списания, които да публикуват крайно отрицателната му рецензия срещу христоматия на Риза Моллов. Целта е той да бъде научно разгромен като учен, да се прекъснат връзките му със съветските учени и да се предотврати защитата на дисертацията му в Съветския съюз. Цялата тази разправа не успява да принуди двамата учени и творци да спрат да работят, въпреки че реално се отказва публикуване на изследванията им в Университета.⁴⁴³

В края на 1950 години Гъльб Гъльбов изразява отрицателно мнение срещу специалността *Турска филология* и в духа на партийната политика се дразни от прилагателното *турска*, въпреки че академик Владимир Георгиев вижда *туркологията като част от българската наука*. Не одобрява експедициите по турските села, без които диалектолози и фолклористи не биха могли да създадат своите курсове и да проведат научни изследвания. Обезпокоен е от теренните проучвания на колегите си (а в такива изследвания участват преди всичко Мефкюре и Риза Моллови) и събирането на турски народни песни, приказки, обичаи, откриването на творчеството на народните поети-ашици, защото за всичко това не трябвало да се знае по света.⁴⁴⁴ Открито подкрепя първите опити на комунистическите власти да се изтрият всички турски следи и да се прокара пътят към последвалата насилиствена асимилация.

60-те год. на XX в., които започват с уволнението на Моллови от Университета и са изключително тежки за млада-

⁴⁴³ Протокол от 05.12.1960. – ДА-София, ф. 1790, оп. 7, а. е. 72, л. 6.

⁴⁴⁴ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 57, л. 61.

та тюркологка,⁴⁴⁵ същевременно са невероятно плодотворни за научните ѝ занимания. Защото още в началото на своята научна кариера, в условия на несигурност и безработица, за едно десетилетие тя успява да публикува 27 научни изследвания. През 1960 г.,⁴⁴⁶ когато Мефкуре Моллова е обвинявана в некадърност и в недостатъчна научна подготовка, тя публикува две статии, едната от които е отпечатана във Варшава на френски език⁴⁴⁷ и има едно участие в конгрес. През август същата година Моллова е единствената участничка от Катедрата на Международния конгрес по ориенталистика в Москва.⁴⁴⁸ Три нови научни изследвания в обстановка на разправа и интриги само за една година, за които в отчета на Катедрата съзнателно не се споменава нищо! От протокола от заседание от 14 януари 1961 г. се вижда, че през 1960 г. колегите ѝ нямат нито една публикация.⁴⁴⁹ Конгресът в Москва е много важен за бъдещето на младата изследователка, защото тя се среща с известни ориенталисти, сред които и с любимия си

⁴⁴⁵ Решението за уволнение на Моллови е взето на заседанието на Катедрата на 18.07.1961 г. и е потвърдено на заседание на Факултетния съвет, проведено на 06.07.1961 г.

⁴⁴⁶ Същата година за осми път се преиздава и Христоматията ѝ за V клас.

⁴⁴⁷ Mollova, M. Contribution aux études de tabous linguistiques. – Rocznik orientalistyczny, T. 24, Z. 1. Warszawa, 1960, 27–41; Моллова, М. Р. А. Аганин. Повторы и однородные парные сочетания в современном турецком языке. – Проблемы востоковедения, 1960, № 3, с. 272–275.

⁴⁴⁸ Докладът е публикуван три години по-късно. Моллова, М. Турецкие „га“ – диалекты на Балканах. Труды Международного конгресса востоковедов, 9–16 август 1960, Т. 3. Москва, 1963, с. 389–393.

⁴⁴⁹ ДА-София, ф. 1790, оп. 8, а. е. 3, л. 46.

учител проф. д-р М. Ширалиев, на когото не може да не е разказала за проблемите в Катедрата и политиката на режима срещу турското образование, език и печат.

От списъка с публикациите ѝ се вижда, че през бурната за семейството 1961 г., когато са отстранени от работа, Мефкуре Моллова не отпечатва нищо. Но, дори като домакиня, малко след като комунистическият режим е започнал политика на деформиране, омаловажаване и забрана на турския език в страната, тя не може да се откаже от голямата си любов – науката. Тя и силният дух ѝ помагат бързо да се изправи на крака и да се спаси от душевна и творческа криза.

Само година след като пред нея се затварят вратите за преподавателска и научна кариера – 1962 г. – Мефкуре Моллова публикува две статии на френски в *Балканско езикознание*: едната за турските диалекти, а другата за бъдещето на турския език в България.⁴⁵⁰ През 1963 г. е отпечатан докладът ѝ от 1960 г., който изнася на конгреса в Москва.⁴⁵¹ През 1964 г. има още три научни публикации на френски, български и руски.⁴⁵² През същата година е издадена и първата и единствена нейна стихосбирка.⁴⁵³ През следващата, 1965 г., тя пуб-

⁴⁵⁰ **Mollova, M.** Les Ga-Dialectes Trucs dans Les Balkans et leur rapport avec les autres langues Turkes. – Балканско езикознание, 1962, IV, с. 107–130; **Mollova, M.** Le futur dans un parler turc de Bulgarie. – Балканско езикознание, V, fasc. 2, 1962, pp. 87–104.

⁴⁵¹ **Моллова, М.** Турецкие „га“-диалекты...

⁴⁵² **Mollova, M.** Une catégorie grammaticale turke inconnue en turkologie. – Балканско езикознание, VIII, 1964, pp. 87–97; **Моллова, М.** Относно ориенталските заемки в „Български тълковен речник“. – Български език, 1964, №6, с. 534–539; **Моллова, М.** Тюркское языкоzнание..., с. 121–125.

⁴⁵³ **Mollova, M.** Şiirler. Sofya: Narodna prosveta, 1964, 80 p.

ликува една статия.⁴⁵⁴ 1966 г. е сред най-плодотворните за нея, когато успява да отпечата пет свои изследвания,⁴⁵⁵ от които три на френски. Едното от тях е в съавторство със съпруга ѝ Риза Моллов, който е първи автор.⁴⁵⁶ От статиите ѝ на френски две са намерили място в *Балканско езикознание*, а една – в *Materialia Turcica*, издавано в гр. Бохум, Германия. Другите две са на български и на руски език. Поместената ѝ статия във *Вопросы языкоznания* е в превод от френски. През 1967 г. Мефкюре Моллова успява да публикува пет свои научни изследвания, четири от които на френски и едно на руски език.⁴⁵⁷ Престижното списание *Балканско езикознание*

⁴⁵⁴ **Mollova, M.** Une serieuse etude sur les lexemes turcs dans la langue Roumaine. – Балканско езикознание, IX, №2, 1965, pp. 101–114.

⁴⁵⁵ **Mollov, R., M. Mollova.** Parlers turcs des Rhodopes de l'Ouest au point de vue slavistique. – Балканско езикознание, 1966, XI, pp. 121–136; **Моллова, М.** К истории тюркского вокализма. – Вопросы языкоznания, 1966, №2, с. 56–65; **Mollova, M.** Quelques anthroponymes bulgares d'origine turke orientale-asiatique et septentrionale. – Materialia Turcica. Bochum, 1966, №17, pp. 15–27; **Моллова, М.** Българският възрожденец Пеньо Радов и неговият „Краткий турско-български речник и разговорник“. – Български език, №16, 1966, с. 379–384; **Mollova, M.** Quelques reflexions sur la grammaire de la langue gagavuze de L. A. Pokrovskaja. – Балканско езикознание, XI, 1966, pp. 139–144.

⁴⁵⁶ **Mollov, R., M. Mollova.** Parlers turcs des Rhodopes de l'Ouest au point de vue slavistique. – Балканско езикознание, 1966, XI, pp. 121–136.

⁴⁵⁷ **Mollova, M.** Coincidence des zones linguistiques bulgares et turques dans les Balkans. – Actes du Xe Congres International des Linguistes, Bucarest, 1967, II, pp. 217–221; **Mollova, M.** Les noms des jours chez les turcs des Balkans. – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, v. 20, №1, 1967, pp. 101–109; **Mollova, M.** Études phonétiques sur les turcismes en bulgare. – Балканско езикознание,

продължава да отделя място на научните изследвания на отълчената от науката млада изследователка. През 1968 г. има четири публикации,⁴⁵⁸ от които три на френски и един превод на руски от френски, а през 1969 г. – две на френски, едната от които в Унгария, а другата отново в сп. *Балканско езикознание*.⁴⁵⁹

60-те години са много трудни за Мефкуре Моллова. Макар и най-добър специалист в областта на турската диалектология в България, тя е отстранена от Катедрата и мястото ѝ е заето от нейния бивш студент, Емил Боев. Налага ѝ се да свиква с новото си положение и да не мечтае за участие в научни форуми в Турция.⁴⁶⁰ Единственото, което ѝ е позволено

1967, XII, pp. 115–154; **Mollova, M.** Quelques lexèmes turcs septentrionaux en bulgare. – Балканско езикознание, XII, 1967, №2, pp. 79–86; **Моллова, М.** О геминации согласных в турецком языке. – Народы Азии и Африки, 1967, №4, с. 132–138.

⁴⁵⁸ **Mollova, M.** Un monument turc en cyrillique, Rocznik Or., 1968. XXXII, №1, pp. 31–59; **Mollova, M.** Quelques lexemes turks septentrionaux en ǵ-~č-~j dans les langues slaves meridionales. – Изв. на Института за български език, кн. XVI, 1968, с. 193–201; **Моллова, М.** Опыт фонетической (консонантической) классификации тюркских языков и диалектов огузской группы – Вопросы языкоznания, №3, 1968, с. 82–93. **Mollova, M.** Les gutturales initiales dans le dialecte turk des Rhodopes de l'Est. – Folia Orientalia, №9, 1968, pp. 69–84.

⁴⁵⁹ **Mollova, M.** Croyances que les Turcs des Balkans attachent aux jours de la semaine, – Acta Orient. Hung., t. XXII, fasc. 3, 1969, pp. 361–376; **Mollova, M.** Parler turc de Florina. – Балканско езикознание, XIII, 1969, №1, pp. 95–127.

⁴⁶⁰ За пътуване в социалистически страни е било възможно да се намери *вратичка*. Вера Мутафчиева описва как през 1965 г. успява да се спаси от контрола на БАН за пътуване в чужбина и подава молба за гостуване в Югославия като *домакиня*. Така избягвайки контрола на ведомствата, защото е неработеща – подава документи-

но, е да наблюдава постепенното спадане на нивото на обучение, в това число и на дисциплините, които тя разработва и преподава, пълното замиране, политизиране и идеологизиране на изследователска дейност в Катедрата. Не може да не е изпитвала силна болка от забраната да участва в конгреси и конференции в Турция, на които обикновено присъства нейният учител в диалектоложката наука – М. Ширалиев, с когото има какво да сподели и на когото би задала хиляди въпроси. Тя е лишена от възможността да участва в XI Конгрес по турски език в Анкара, да изслуша докладите, да се посъветва по неизяснени въпроси на изследователската си работа и да чуе там мнението на други световноизвестни тюрколози като А. Зайончковски, А. Н. Канонов, М. Ширалиев, Н. А. Басаков, Хасан Ерен, Дърд Хазай и др.

Само можем да гадаем какво е изпитала, когато е научила, че на този конгрес България е представена от бившия ѝ студент Емил Боев, който изнася доклад на тема *Изследванията върху турската диалектология в България*. В доклада си той само с две кратки изречения споменава за ролята на М. Ширалиев, който също присъства на конгреса и за когото акад. Владимир Георгиев в писмото си от 1959 г. говори така възторжено. Накратко е представена и дейността на Мефкуре

те си в милицията на ъгъла на ул. Ив. Шишман и Народното събрание. (**Мутафчиева, В.** Бивалици, с. 165). Мефкуре Моллова вероятно също използва подобен трик и като *домакиня* пътува през 1968 г. в Румъния, през 1970 г. в Унгария, през 1970–1971 г. в Полша, през 1973–1974 г. в СССР. Данните за датите на пътуванията ѝ в чужбина са от Комисия за досиетата, М. Сф, ф. ПП, а. е. ч. 8696/80 г.

Моллова,⁴⁶¹ за репресиите срещу нея, на които лично е свидетел и чието място е заел, няма нито дума... На собствените си научни занимания и планове младият и доста самонадеян Емил Боев отделя повече място. За *Атласа на турските диалекти в България*, материалът за който вече почти е бил събран и който планирали да издадат в Катедрата, също споменава. Но само седем години след това (през 1971 г.) той споделя нещо, което съвсем противоречи на доклада му: *Боев се изказал, че не възнамерява да публикува в близко време Диалектологическият атлас, тъй като това би било в услуга на Турция.*⁴⁶² Дали наистина мисли така, или не успява да изготви атласа, не е известно. Но през 1971 г., когато в Катедрата се разглежда въпросът за доцентурата му, се изказва мнението, че неговите публикации, с които кандидатства за доцент, са с *ниска научна стойност*.⁴⁶³ Както вече беше споменато, в Катедрата дори се говори за връщане на Мефкуре Моллова, тъй като имала публикации в престижни списания в страната и чужбина.

Постижения в науката (70-те години)

Положението на Мефкуре Моллова през 70-те години с нищо не се променя. Надмогвайки стреса от случващото се наоколо, тя успява да се съсредоточи върху научните си занимания и продължава да работи усилено. Това десетилетие

⁴⁶¹ **Boev, E.** *Bulgaristanda Türk Diyalektolojisile ilgili Çalışmalar*, XI. *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1966, 1968, p. 172.

⁴⁶² Комисия за досиетата, I-P, 8774 – Работно дело №26397/71. Осведомител Димитрова – Юлия Спасова Кирилова, л. 49.

⁴⁶³ Пак там, л. 67.

също е изпълнено с много разочарования и пречки от репресивните органи. През 1971 г. ДС възпрепятства издаването в Москва на статия на Риза Моллов за турския фолклор в България,⁴⁶⁴ през 1973 г. и 1974 г. той е разследван в БАН. Въпреки че като домакиня е в сянка, Мефкуре Моллова също е наблюдавана внимателно. Освен проблемите с ДС, с най-близките ѝ се случват трагични събития. След преназначаването му за библиотекар в БАН, през 1977 г. Риза Моллов получава инфаркт.⁴⁶⁵ Случва се и нещастието с внезапната смърт на брат ѝ в Турция и последвалата забрана от ДС да посети гроба и семейството му.⁴⁶⁶

Въпреки напрежението и разочарованието, през това десетилетие тя успява да публикува общо 42 изследвания. 70-те год. на ХХ в. са най-плодотворният период в научната ѝ дейност. През това десетилетие Мефкуре Моллова приключва труда си за неврокопския диалект (1971 г.), завършва и защитава кандидатската си дисертация (1974 г.), написва речник на родопските диалекти (1975 г.). Само през 1970 г. шест нейни статии⁴⁶⁷ са намерили място в престижни издания, пет

⁴⁶⁴ Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 13.

⁴⁶⁵ Държавна сигурност... Разширен вариант, с. 823.

⁴⁶⁶ Брат ѝ семайно се изселва в Турция в края на 1978 г. и само след 6 месеца умира в Истанбул, оставяйки сама съпругата си с две малки деца. Опитите на Риза и Мефкуре Моллови да получат паспорт за Турция отново са осуетени от ДС.

⁴⁶⁷ **Mollova, M.** Coïncidences des zones linguistiques bulgares et turques dans les Balkans. – Actes du 10e congrès international des linguistes, 1970, №2, pp. 17–221; **Моллова, М.** E. Tryjarski. Dictionnaire armeno-kiptchak d'après trois manuscrits des collections viennoises. I. – Вопросы языкоznания, 1970, №6, с. 118–120; **Mollova, M.** Sur la structure syllabo-segmentaire du vers des Šiñ. – Acta Orientalia, XXXII,

от които на френски и в чужбина, а едно в сп. *Български език*. През 1971 г. са поместени общо четири нейни изследвания – две на турски в Баку, една на френски в сп. *Балканско езикознание* и една на сърбохърватски в издание на Рудолф Трофеник в Мюнхен.⁴⁶⁸

Единствената ѝ статия от 1972 г.,⁴⁶⁹ когато е заета с кандидатската си дисертация, е отпечатана в Турция. През 1973 г. година тя има четири свои изследвания,⁴⁷⁰ които на-

1970, pp. 191–208; **Mollova, M.** Traits de fusion dans le dialecte turc du Rhodope de l'Est. – Балканско езикознание, XIV, №2, 1970, pp. 57–81; **Mollova, M.** Sur l'histoire du vocalisme turk, Ural-Altaische Jahrbucher, vol. 42, Heft 1–4, 1970, 58–68; **Моллова, М.** Относно ориенталските заемки в „Български етимологичен речник“. – Български език, 1970, № 4, с. 390–392.

⁴⁶⁸ **Mollova, M.** Structure lexicale du dialecte turc du Rhodope de l'Est. – Балканско езикознание, XIV, 1971, pp. 49–72; **Моллова, М.** Akademisyen M. Siraliev'in..., pp. 15–16; **Моллова, М.** Kiril Hurufatıyla Bir Türk Dili Abidesinin Bazı Sentaktik Hususiyetleri. – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М.Ш. Ширалиева, Баку, 1971, с. 76–83.

⁴⁶⁹ **Mollova, M.** KTBRR ve Yunan-Kiril Harfli Türkçe Anıtların İlişkileri. – Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1972, pp. 173–182; **Mollova, M.** Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku – Zeitschrift für Balkanologie Jahrgang VIII, Heft 1 und 2, München: Rudolf Trofenik, 1971, pp. 142–148.

⁴⁷⁰ **Mollova, M.** Etude phonétique sur les mots transcrits dans le dictionnaire Turc-Français de Samy-Bey – Zeitschrift für Balkanologie, Jahrgang IX, Heft 1 und 2, 128–173, München: Rudolf Trofenik, 1973; **Mollova, M.** Quelques lexèmes turks septentrionaux en ğ~č~j. Dans les langues slaves méridionales – Zeitschrift für Balkanologie, №9, 1973, pp. 89–127; **Mollova, M.** Sur l'euphonie des šiñ chez les Tatares des Balkans – Rocz. Or. XXXV, №2, 1973, pp. 95–122; **Моллова, М.** Турцизмы в болгарском с начальным ч и их турецкие соответствия на ѿ. – Восточная филология, 1973, № 3, с. 126–133.

мирят място на страниците на чужди списания – три са на френски и едно на руски. Публикуваните ѝ статии през 1974 г. година са пет⁴⁷¹ – две на руски език и по една на френски, български (в сп. *Български език*) и турски език. Това е годината, в която става кандидат на филологическите науки и се отпечатва авторефератът на дисертацията ѝ на руски.⁴⁷² Мефкюре Мollova става автор на първата дисертация по турска диалектология в България.

Трите ѝ статии от 1975 г. са отпечатани на български и на турски език. Тези на турски излизат в Турция, една от които е в съавторство със сестра ѝ Емел Емин – поетеса и преподавателка по турски език в Румъния.⁴⁷³ През 1976 г. Мефкюре

⁴⁷¹ **Mollova, M.** Sur la création, la poétique, le reflet des formations sociales, des institutions religieuses, le language des šin chez les Tartares des Balkans. – Archív Orientální. 42, Praha, 1974, pp. 120–138, 225–231; **Мolloва, М.** Ономастические исследования о „базар“, и „басар“. – Советская тюркология, 1974, № 6, с. 68–74; **Мolloва, М.** Относно етимологията на някои български лични и фамилни имена. – Български език, 1974, № 1, с. 57–65; **Mollova, M.** Balkanlarda Türk e- Ağızları. – Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 2–3, 1974, pp. 357–414; **Мolloва, М.** Тюркологический сборник 1971. – Вопросы языкоznания, 1974, №2, с. 134–138.

⁴⁷² **Мolloва, М.** Восточнородопский турецкий диалект (фонология) и его отношение к другим тюркским языка и диалектам огузской группы. Автореферат на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.06 – Тюркские языки. Москва, 1974.

⁴⁷³ **Мolloва, М.** Ономастически изследвания върху Varamez, Kapar, Sapar, Tabut, Šapardan, Šarap. – Български език, XXVI, 1975, №5. с. 430–435. **Mollova, M.** Orta Türkçenin Bazi Fonetik Çizgileri. – Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildirler, 1972'den Ayribasım, TDK Yay. Ankara, 1975, p. 431; **Mollova, M.** E. Emin. Romanya ve Bulgaristan Tatarlarından Derlenen Bilmeceler. Ankara: Türk Kültürü

Моллова публикува шест свои изследвания, от които пет са намерили място в чужда периодика, а едно е отпечатано в сп. *Български език*. Три от тях са отпечатани в косовското сп. *Чеврен* (*Çevren*) на турски.⁴⁷⁴ През 1977 г. публикува общо три статии, но само в България, от които две в *Балканско езикознание*, а една в *Български език*.⁴⁷⁵ На турски език е и единствената ѝ публикация от 1978 г.⁴⁷⁶ Затова пък през 1979 г. тя отново възвръща активността си – има седем изследвания,⁴⁷⁷ от които пет на френски и две на български.

Arastirma Enstitusu, 1973–1975, Yıl 11–14, 1973–1975, 1975, pp. 123–130.

⁴⁷⁴ **Mollova, M.** Book Review: Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles. – Folklore Studies: 22, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, v. 68, 1976, pp. 266–274; **Моллова, М.** Ономастични бележки върху имена от ориенталски произход. – Български език, 1976, №6, с. 481–488; **Mollova, M.** Türkiye Türklerinde İran Asıllı Adları (I) – Çevren, Y. 4, nr. 9, Mart 1976, pp. 63–68; **Mollova, M.** Türkiye Türklerinde İran Asıllı Adam Adları (II) – Çevren, Y. 4, nr. 10, Haziran 1976, pp. 91–112; **Mollova, M.** Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi – Çevren, Y. 4, nr. 11, Eylül 1976, pp. 47–55; **Mollova, Mefküre.** Sur le livre de H. Zärinäzadä Fars dilindä azärbajdan sözläri. – Archív Orientální, 1976, №44, pp. 73–77.

⁴⁷⁵ **Моллова, М.** Върху някои тюркски думи в българския език. – Български език, XXVII, 1977, №2, с. 143–147; **Моллова, М.** Относно турцизмите в „Местните имена в Смолянско“. – Български език, XXIX, 1977, №5, с. 437–440; **Mollova, M.** Sur la rime terminale des Sin chez les Tatares des Balkans, – Балканско езикознание, XX, №4, 1977, pp. 15–36.

⁴⁷⁶ **Mollova, M.** Balkanlarda Merkez Bölgede Gakçı Ağızlar. – Guney-Dogu Avrupa Arastirmalari Dergisi. İstanbul, 1978, pp. 239–306.

⁴⁷⁷ **Mollova, M.** Sur la leçon du manuscrit turc d'Illeshazy. – Asian and African Studies, vol. XV, 1979, pp. 119–133.; **Mollova, M.** G. Németh, J. Nemeth, Die Türken von Vidin. Budapest 1965: [compte rendu] – Балканско езикознание, XX, 1979, №4, pp. 85–87; **Моллова, М.** По

Науката срещу житейския и политическия драматизъм (80-те години)

80-те год. на ХХ в. за Мефкуре Моллова също не са по-леки от предходните. През 1980 г. умира баща ѝ и тя трябва да се грижи за майка си, през 1983 г. в дома им се извършва обиск и са конфискувани книгите и периодичните списания, архивът и незавършените им научни разработки. През зимата на 1984–1985 г. със силата на оръжието са сменени имената на турците. През 1986 г. тя загубва съпруга си, а синът ѝ е арестуван и разследван. След тези трагични събития Мефкуре Моллова, която се грижи и за болната си майка, остава без средства за препитание. Затова се принуждава да предложи на НБКМ ръкописи и книги за изкупуване от семейната си библиотека. Това привлича вниманието на ДС и започват да я обвиняват в укриване и кражба на ценна литература. През 1989 г. екстрадират сина ѝ от страната, след него тя също заминава за Франция, пътувайки с влак. На границата е проведена специална операция, по време на която ѝ отнемат не само предлаганата на НБКМ литература, но и всичко останало от архива на двамата учени и изследователи на турския език и фолклор. Тя е ограбена най-брутално – взето ѝ е най-ценното

етимологията на някои турцизми в българския език. – Южнословенски филолог, 1979, №35, с. 113–134; **Mollova, M.** Sur les "Colloquia familiaria turcico-latina". – Балканско езикознание, XX, 1979, №4, pp. 53–83; **Mollova, M.** Noms d'origine Turke en Europe Orientale. – Revue etudes sud-est europ. XVII, 1979, pp. 61–91; **Mollova, M.** Noms orientaux en Europeorientale. – POF XXVII, 1979, pp. 1–59; **Моллова, М.** Будистки имена у българите. – Български език, XXIX, 1979, №6, с. 503–506.

от семейната библиотека, дори Корана, а също всички златни накити, които притежава.

През това десетилетие, може би най-тежкото от всички предишни, Мефкуре Моллова успява да отпечата общо 28 свои изследвания, но на турски само едно, което не е свързано с диалектите. През 1980 г. тя публикува 6 свои работи – всички на френски,⁴⁷⁸ а през следващата година още 5 статии,⁴⁷⁹ от които една е на български. През 1982 г. има само една публикувана работа.⁴⁸⁰ Обискът у Моллови през 1983 г. и изземва-

⁴⁷⁸ **Mollova, M.** Sur le terme "Karaman" et les recherches sur les Karamans de J.Eckmann – Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, №8–9, 1980, pp. 201–257; **Mollova, M.** Sur quelques devinettes du Codex Cumanicus. – Studia et acta orientalia, 1980, №10, pp. 103–116; **Mollova, M.** Sur les "Colloquia familiaria turcico-latina" – Балканско езикознание, XXIII, 1980, №1, pp. 43–73; **Mollova, M.** Vocabulaire supplémentaire des "Colloquia familiaria turcico-latina". – Балканско езикознание, XXIII, 1980, №3, pp. 55–74; **Mollova, M.** Vocabulaire supplémentaire des "Colloquia familiaria turcico-latina". – Балканско езикознание, XXIII, 1980, №4, pp. 71–91; **Mollova, M.** Parallel syntaxique entre la langue turque des colloquia et celle des textes turcs transcrits et les parlers turcs balkaniques occidentaux. – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, v. 72, 1980, pp. 123–145.

⁴⁷⁹ **Mollova, M.** Nouvelle interpretation de 25 devinettes du Codex Cumanicus. – Балканско езикознание, XXIV, 1981, №4, pp. 47–78; **Mollova, M.** Šíň des Tatares balkaniques: recueillis et traduits en français. – Oriens, Vol. 27/28, 1981, pp. 405–489; **Mollova, M.** Vocabulaire supplémentaire des "Colloquia familiaria turcico-latina". – Балканско езикознание, XXIV, 1981, №1, pp. 63–81; **Моллова, М.** Някои редки имена от арабски произход у българите. – Български език, 1981, № 6, с. 514–518; **Mollova M.** Nouvelle interpretation de 25 devinettes du Codex Cumanicus. – Балканско езикознание, XXIV, 1981, №4, pp. 47–78.

⁴⁸⁰ **Mollova M.** Quelques turcismes en A-dans les langues serbocroate et bulgare. – Балканско езикознание, XXV, 1982, №2, pp. 37–66.

нето на намиращите се по това време у дома им материали, литература на турски, картотеки и записи от теренни проучвания на двамата учени, са причина за прекъсване на научната дейност на изследователката.⁴⁸¹ Цели две години след този удар тя не публикува нищо. Защото следващата 1984 г. също протича в тревога от слуховете за смяна на имената на турци-те в Родопите и в болезнено очакване на все повече приближаващата се към тях опасност. През зимата на 1984–1985 г. са сменени имената на всички турци и други мюсюлмани, останали с турски имена. Този труден период не може да не се отрази на нейната научна работа. Не само че архивът ѝ е унищожен, тя не желае да публикува с наложеното ѝ чуждо име. Единствената ѝ статия, отпечатана в Унгария през 1985 г., която може да е била изпратена в предните години, излиза с турските ѝ имена.⁴⁸²

За отпечатаната през 1986 г. нейна статия в Белград, която трябва да е писана по-рано, подробности разказва в интервюто си проф. д-р Ниметуллах Хафъз от Прищина, който по време на ежегодните си пътувания с кола до Истанбул, сам или със семейството си, на връщане за Югославия минава през София и винаги гостува на семейство Молло-

⁴⁸¹ Разбира се това не е нито първият, нито последният обиск в домове на турски писатели и научни работници както в страната, така и в София. На 22 юли 1975 г. е извършен обиск в дома на журналиста, поета и писателя А. Ш. Шерифли, хвърлен в затвора само за това, че отказва да пише на български в турския периодичен печат. Иззет му е целият архив. На 29 октомври 1985 г. е извършен втори обиск. Вж. *Şerefli, A. Ş. Türk Doğduk Türk Öldük.* Ankara, 2002, p. 281.

⁴⁸² **Mollova, Mefküre.** Traces des querelles religieuses dans le codex cumanicus. – *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 39, №2/3, Budapest, 1985, pp. 339–351.

ви.⁴⁸³ Последната среща на проф. д-р Ниметуллах Хафъз със семейството е през зимата на 1986 г., около месец преди смъртта на Риза Моллов, когото заварва в окаяно състояние. Тогава Мефкуре Моллова му дава своя статия за публикуване в Югославия. Пред него тя разкрива и причината, поради която нейните статии след смяната на имената са отпечатани само с първия инициал на личното ѝ име: *Да не я публикуваши с името Мефкуре, защото ни смениха имената. Дадоха ни именник, за да си изберем имена, аз видях в него Мира, което на арабски има смисъл. Ако напишеш Мефкуре, ще ме хвърлят в затвора, Мира също не искаам, ще напишеш M. Моллова.*

Той изпълнява молбата ѝ и една нощ към 23 часа, през есента на 1986 г., отново се отбива на ул. *Розова долина* 7, паркирайки колата си както винаги далеч от блока, близо до хотел *Хемус*. Целта му е да ѝ остави отпечатък на нейната статия от сп. *Южнословенски филолог*.⁴⁸⁴ Съпругът ѝ вече не е жив, а синът ѝ вероятно по това време е задържан. Уплашената Мефкуре Моллова не му отваря вратата, въпреки че професорът чува приближаващи се стъпки. Няколко пъти чука и тихичко я вика по име: – *Г-жо Мефкуре, г-жо Мефкуре, аз съм Ниметуллах, не се плаши... – Не знам дали ме чу, дали се уплаши?*, допълва той.⁴⁸⁵ Оставя

⁴⁸³ През 1999 г. издава книга за живота и творчеството на Риза Моллов, предоставил му всичките си публикации преди обиска през 1983 г. Тя съдържа най-добрите му научни изследвания, фолклорни сбирки и литературно творчество: **Hafiz, N. Riza Mollov...**

⁴⁸⁴ **Mollova M.** Sur quelques turcismes à d-, e-, ž- en bulgare. – Южнословенски филолог, Beograd, 1986, №42, pp. 147–164.

⁴⁸⁵ Интервю с Ниметуллах Хафъз, 12. 06. 2019.

отпечатъка под изтривалката и си тръгва, без никога да научи дали е стигнал до нея.

САДРЖАЈ

Расправе и чланци

Maciej Grochowski: Parenteza i metarečenica	1
Предраг Пипер: Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима	9
Радмило Маројевић: Типолошко диференцирање руског и српскохрватског језика	21
Богољуб Станковић: Апозиција у српскохрватском и руском језику	43
Блаже Конески: О Маријинском јеванђелу	67
Ирена Грицкат: Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику	71
Stanimir Rakić: Definicija nekih osnovnih transformacija srpsko-hrvatskog jezika	95
Лилија Лашкова: О неким специфичним карактеристикама категорије рода у српскохрватском књижевном језику	107
Јелка Матијашевић: Из проблематике именница типа <i>nominus agentis</i>	115
Šefik Bešlagić: Ktitorski cirilički natpis u Humcu kod Ljubuškog ..	129
Nikola Rodić: Rudarska terminologija u starim srpskim tekstovima	137
M. Mollova: Sur quelques turcsismes à <i>d</i> , <i>e</i> , <i>ž</i> - en bulgare	147
Wiesław Boryś: Srpsko-hrvatsko kajkavsko <i>skolek</i> 'daska, daščica' i praslovensko * <i>skoliti</i> 'cepati'	165
Гордана Јовановић: Јан Кохановски и польски књижевни језик XVI века	173

Прикази и критике

Dušan Jović: Lingua in diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden	181
Никола Родић: Два значајна издања јеванђељског текста: 1. Баничко еванђелие, 2. Апракос Мстислава Великого	185
Миллица Радовић-Тешин: Л. Лашкова, Кратка сръбскохрватска граматика	199
Димитрије Стефановић: László Hadrovics, Ungarische Elemente im Serbokroatischen	203
Живојин Стојојчић: Dr Ivan Sović, Jezik Ksavera Šandora Gjalskoga	209
Милан Драгичевић: Драган Павлича, О говору околине Удбине	211
Првослав Радић—Рудолф Мајер: Vera Bojić, Wolf Oschlies, Lehrbuch der mazedonischen Sprache	217
Ирена Грицкат: Vlastimir Peričić, Višejezični rečnik muzičkih termina	223

Съдържанието на сп. *Juzhnoslovenski filolog* от 1986, бр. 42, където се вижда как от всички автори само на Мефюре
Молрова първото име е написано с инициал.

Речник на редки, оstarели, диалектни, чужди думи и изрази,⁴⁸⁶ който двамата съпрузи подготвят за първи том на съчиненията на Цани Гинчев, вероятно още преди смяната на имената, през 1986 г. също излиза със съкратени лични имена на двамата като *M. Моллова* и *P. Моллов*.⁴⁸⁷ Не е ясно как са успели да организират съкратеното изписване на имената си и в България, когато задължително се изисква посочването на пълните три насила дадени имена.

Ако не се имат предвид статията, която излиза в Югославия, и речникът, може да се говори за 4-годишен период на мълчание. Постепенно надмогвайки болката и шока, през 1987 г. Мефкуре Моллова успява да се върне към работата си и публикува пет свои изследвания на френски, едното от което е намерило място в *Балканско езикознание*.⁴⁸⁸ Всички

⁴⁸⁶ Списъкът е наречен така, въпреки че всъщност съдържа само турцизмите, които авторът използва.

⁴⁸⁷ **Моллова, М., Р. Моллов.** Речник на редки, оstarели, диалектни, чужди думи и изрази. – В: Гичев, Ц. Повести. Том I. София, 1986, с. 485–515. Речникът от турски думи за втори том е подготвен само от Риза Моллов и неговото първо име тук също е в съкратен вид. Вж. **Р. Моллов.** Речник на редки, оstarели, диалектни, чужди думи и изрази. – В: Гинчев, Ц. Повести. Том II. София, 1986, с. 419–427.

⁴⁸⁸ **Mollova, M.** Sur un hymne du Codex Cumanicus. – Rocznik orientalistyczny, 45, №2, 1987, pp. 25–33; **Mollova, M.** Le calendrier coman du Codex Cumanicus est juste. – Балканско езикознание, XXX, 1987, №3, pp. 163–173; **Mollova, M.** Book Review: Syntaxe Comane. – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, vol. 77, 1987, pp. 288–293; **Mollova, M.** Book Review: Syntaxe Comane. Vladimir Drimba. – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, vol. 77, 1987, pp. 288–293; **Mollova, M.** Book Review: Синтаксис гагаузского языка в сравнительном освещении. Л. А Покровская. – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, vol. 77, 1987, pp. 293–296.

са подписани като *M. Моллова*. През 1988 г. тя отпечатва общо шест статии в чужбина на френски,⁴⁸⁹ като в двете, публикувани в Сараево, тя е посочена с целите ѝ истински имена – *Мефкуре Моллова*. В редакционната колегия на броевете фигурира името на тюрколога от Прищина, проф. др. Ниметуллах Хафъз, който знае за чувствителността на Моллова и вероятно е изиграл роля за това. Изписането на цялото ѝ лично име през 1988 г. вече е възможно, тъй като польхът на Перестройката се чувства и в България. В някои нейни статии от 1987 и от 1988 г., освен *M. Моллова* или *Мефкуре Моллова* в скоби е прибавено и *София*, за да бъде идентифицирана авторката. През бурната 1989 г., когато екстрадират сина ѝ, а след това и Мефкуре Моллова заминава за Париж, две нейни изследвания са отпечатани в Прага и в Съветския съюз на френски и руски⁴⁹⁰, които по всяка вероятност са изпратени предишните години. Статията ѝ в *Советская тюркология*

⁴⁸⁹ **Mollova, M.** Codex Cumanicus un Türkice Kısmı Etrafında Bazı Problemler. – Prilozi za orijentalnu filologiju, vol. 37, 1988, pp. 9–72; **Mollova, M.** Sur quelques turcismes en Bulgare. – Южнословенски филолог, 1988, №44, с. 29–44; **Mollova, M.** Le Persan des Comans et la valeur de certaines lettres dans le "Codex Cumanicus". – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, vol. 78, 1988, pp. 87–119; **Mollova M.** Codex Cumanicus. de Geza Kuun. – Prilozi za Orientainu Filologiju. Sarajevo, 1988, №37, pp. 313–316; **Mollova, M.** Syntaxe de l'ancien Turc en Bosnie – Prilozi Za Orijentalnu Filologiju, Sarajevo, №38, 1988, pp. 9–71.; **Mollova, M.** Book Review: D. Monchi-Zadeh. Das Persische im Codex Cumanicus, 1969. – POF, №37, 1988, pp. 316–319.

⁴⁹⁰ **Mollova M.** Essai de precision de quelques mots comans du Codex Cumanicus. – Archiv orientalni, 1, volume 57, Praha 1989, pp. 35–46; **Моллова М.** Тюркские слова Tulum, Tobalaq, Yez, Qapsa в «Codex Cumanicus». – Советская тюркология, 1989, №2, с. 34–39.

също е отпечатана с автор *M. Моллова*. От това ясно се вижда, че известната тюркологка особено държи статиите ѝ да не се публикуват с наложеното ѝ лично име – открит протест и достойно за уважение поведение на учен срещу насилиствено-то побългаряване на турците в България.

Наука в изгнание (90-те години)

През 90-те год. на ХХ в., въпреки тежките условия на живот, пребиваване в квартири и пансиони в Париж, Мефкуре Моллова продължава да работи. Без да разполага с архива си, успява да отпечата 27 свои изследвания. Прави впечатление, че с изключение на една статия, всичките са на френски език и нито една не намира място в български списания. Три нейни изследвания са отпечатани в Турция, но само едно на турски език. В България за последен път нейно изследване излиза през 1987 г. и до края на 2000 г., цели тридесет години обидената Мефкуре Моллова не изпраща статиите си в родината. Това вероятно е резултат от репресиите, които изживява до 1989 г. и отнемането на ценни книги и архив, ограбването ѝ на митницата в София и на границата преди напускането на страната. Въпреки всичко, което преживява, и в чужбина Мефкуре Моллова е вярна на своята единствена любов – науката. Затова говорят двете ѝ публикации от 1990 г. на френски.⁴⁹¹ Разбира се, завръщането към изследователс-

⁴⁹¹ **Mollova, M.** Les problemes de constitution d'un dictionnaire etymologique d'une langue particulière. – Archiv orientalni, 2, vol. 58, 1990, pp. 158–164; **Mollova, M.** Codex Cumanicus, le bouddhisme et le turc oriental. – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Wien, 1990, vol. 80, pp. 141–165.

ката дейност не е така лесно без архив и литература. Тя вече не пише върху диалектологията. Броят на статиите ѝ също е показателен за кризата, която преживява. Следващата година има само едно изследване на френски,⁴⁹² а за три години (1989 – 1991) – общо 4. Едва през 1992 г. Мефкуре Моллова като че ли се връща към старото си темпо на работа с 4 статии на френски.⁴⁹³ Следващата година има 5 публикации – 4 на френски и едно на турски.⁴⁹⁴ През 1994 г. и 1995 г. има по една статия на френски, първата от които е включена в сборник със статии, посветен на световноизвестната турска лингвистка проф. д-р Зейнеп Коркмаз,⁴⁹⁵ възпитаничка на немска-

⁴⁹² **Mollova, M.** Termes turks Baz, Èub. – Arch. Or., vol. 59, 1991, pp. 20–25.

⁴⁹³ **Mollova, M.** La roche erratique gravée de Küdergi en Altaï. – Contacts between cultures, Lewiston: The Edwin Mellen Press, 1992, pp. 245–250; **Mollova, M.** Sur certains mots comans et persans dans le "Codex Cumanicus". – Rocznik orientalistyczny, vol. 48, pp. 1, 1992, pp. 83–127. **Mollova, M.** Book review: Русские фамилии тюркского происхождения Н. А. Баскакова – Folia onomastica Croatica, №1, 1992. **Mollova, M.** Interprétation linguistique et astrologique des deux devinettes du Codex Cumanicus. – Orientalia Suecana, vol. XLI–XLII (1992–1993), pp. 181–214.

⁴⁹⁴ **Mollova, M.** Nouveaux côtés dévoilés du "Codex Cumanicus". – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, vol. 83, 1993, pp. 117–148; **Mollova, M.** Les petits textes turks du „Codex Cumanicus“, Paris: Mefküre Mollova, 1993; **Mollova, M.** Sur certain mots comans et persans dans le 'Codex Cumanicus'. – RO, vol. 48, №1, 1993, pp. 83–127; **Mollova, M.** Traces des querelles religieuses dans le "Codex Cumanicus". – Archív orientální, vol. 61, 1993, pp. 419–432; **Mollova, M.** Bir Şathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültürü. Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara, 1993, pp. 264–271.

⁴⁹⁵ **Mollova, M.** Nouvelle interprétation linguistique d'une devinette turc du „Codex Cumanicus“. – Türk Kültürü Araştırmaları, vol. 32, №1–2,

та тюркологка школа. Едно от четирите ѝ научни изследвания⁴⁹⁶ през 1996 г. е отпечатано на турски в издание на Института за турски език в Анкара. През следващата година има 2 публикации на френски,⁴⁹⁷ а през 1998 г. са отпечатани 2 нейни статии⁴⁹⁸ – също на френски. През 1999 г. тя публикува 5 свои изследвания,⁴⁹⁹ от които само едно е на турски, 4 са на френски.

1994, pp. 283–287; **Mollova, M.** Termes Turks "Caura. caura yur-/yuru—" dans le "Codex Cumanicus", Rocznik Orientalistyczny, vol. 49, №2, 1995, pp. 159–163.

⁴⁹⁶ **Mollova, M.** Nouvelle interpretation linguistique des devinettes esotériques du codex cumanicus, Oriens, Vol. 35, 1996, pp. 193–258; **Mollova, M.** Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi. – TDAY Belleten, 1996, Ankara, pp. 167–176; **Mollova, M.** Quelques anthroponymes bulgares d'origine turke orientale-asiatique et septentrionale, Materialia Turcica, vol. 17, 1996, pp. 15–27; **Mollova, M.** Aspect adiutif de certains verbes Turks à -š. – Orientalia Suecana, 1996–1997, vol. 45/46, pp. 101–114.

⁴⁹⁷ **Mollova, M.** Terme turk aşkine, Archív Orientální, Praha, 1997, vol. 65, №3, pp. 260–270.; **Mollova, M.** Le manuscrit turc d'Illésházy et ses problèmes textologico-linguistiques, Zeitschrift für Balkanologie, vol. 33, 1997, pp. 39–75.

⁴⁹⁸ **Mollova, M.** Les derniers problèmes graphico-phonétiques turks du "Codex Cumanicus", Orientalia Suecana, 1998, vol. 47, pp. 111–130; **Mollova, M.** Einige Probleme des Codex Cumanicus, Materialia Turcica, vol. 19, 1998, pp. 127–152.

⁴⁹⁹ **Mollova, M.** Book Reviews. Central Asian Turkic Place-Names – Lop Nor and Tarim Area – An Attempt at Classification and Explanation Based on Sven Hedin's Diaries and Published Works. – Türk Dilleri Araştırmaları, №9, 1999, pp. 213–222; **Mollova, M.** Kaz ile Sinek Şathiyelerinin Yeni Varyantları, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 437, 1999, pp. 535–543; **Mollova, M.** Terme turk xuun et la famille des chèvres dans le Codex Cumanicu. – Orientalia Suecana, 1999, vol. 48, pp. 87–104; **Mollova, M.** Sur les Constellations dites modernes et sur

През 2000-те години Мефкуре Моллова, вече над 70-годишна, продължава да работи и има общо 8 научни изследвания. През 2000 г. отпечатва една своя статия на турски.⁵⁰⁰ Това е десетилетието, в което тя отново се завръща в списание *Балканско езикознание* – през 2001 г. публикува 4 статии на френски, от които 2 в него.⁵⁰¹ През същата година приключва работата си върху подготовката за печат на единствения си голям труд, издаден по-късно (2003 г.) в Анкара със заглавие *Rечник на източнородопските турски диалекти*.⁵⁰²

През 2005 г. и 2008 г. са отпечатани по едно изследване на Мефкуре Моллова, отново на френски.⁵⁰³ Само една година след последната ѝ публикация в любимия Баку, през 2009 г. Мефкуре Моллова умира в Париж.

les Doublets constellaires, *Türk Dilleri Araştırmaları*, №9, 1999, pp. 49–58; **Mollova, M.** Codex Cumanicus'un Türkçe Kısımları Etrafında Bazı Problemler, Prilozi za Orientalnu filologiju, vol. 47–48 (1997–98), 1999, pp. 29–52.

⁵⁰⁰ **Mollova, M.** Kaygusuz Abdal'ın Kaz Şathiyesi-Bir Mitolojik Tetkik Denemesi. – Prilozi za orientalnu filologiju, 2000, vol. 49, pp. 81–110.

⁵⁰¹ **Mollova, M.** Sur certains orientalismes en bulgare et serbocroate. – Zeitschrift fur balkanologie, vol. 37, №2, 2001, pp. 168–188; **Mollova, M.** La veracité graphique turque du Codex Cumanicus prouvée par les turkismes en bulgare. – *Балканско езикознание*, 2001, vol. 41, №3, pp. 175–222; **Mollova, M.** La véracité graphique turque du Codex Cumanicus prouvée par les turkismes en bulgare. – *Балканско езикознание*, vol. 41, 2001, №3, pp. 175–222.

⁵⁰² **Mollova, M. R.** Doğu Rodop Türk...

⁵⁰³ **Mollova, M.** Sur certains orientalismes dans les langues balkaniques et slaves orientales. – Zeitschrift für Balkanologie, vol. 41, №1, 2005, pp. 44–54; **Mollova, M.** Codex Cumanicus un Türkice Kısımları Etrafında Bazı Problemler. – *Türkologiya*, № 3–4, 2008, pp. 8–29.

В престижни научни списания

От списъка на публикациите на Мефкуре Моллова могат да се изведат списанията, в които тя по-често публикува научните си изследвания. След уволнението ѝ от Университета до края на 60-те години за 7 години Мефкуре Моллова има 9 публикации на френски език в списание *Балканско езикознание*.⁵⁰⁴ Фактът, че акад. Вл. Георгиев, който подкрепя идеята за откриване на специалност *Турска филология* в началото на 50-те години, подава ръка на отстранената от преподаването и науката Мефкуре Моллова и публикува нейните изследвания в *Балканско езикознание* = *Linguistique balkanique*, издавано от Института за български език *Проф. Любомир Андрейчин* при БАН, е показателен за отношението му към нейната научна работа. Също така Мефкуре Моллова, която пише на френски език, получава възможност да представи изследванията си пред световната научна общност, въпреки игнорирането и непризнаването ѝ в България. За поддръжката на акад. Владимир Георгиев може да се съди и от другото списание на Института за български език на БАН – *Български език*, в което отпечатва статии на български език. Публикациите на Мефкуре Моллова в това списание значително се увеличават през втората половина на 70-те години, когато акад. Вл. Георгиев става негов главен редактор.

⁵⁰⁴ В това списание Мефкуре има поне 24 публикации, като последната е от 2001 г. Акад. Владимир Георгиев е негов главен редактор до 1987 г., а след това в периода 1987 – 2004 г. главен редактор е акад. Иван Дуриданов. По-подробно вж. **Списък с публикациите на Мефкуре Моллова** в тази книга.

Тя пише на френски език, което предимство ѝ дава известна свобода и същевременно достъп до световните научни среди в областта, тъй като френският е един от световните езици на тюркологията, на езикознанието. Това ограничава влиянието ѝ в България, но от друга страна вероятно е фактор да бъде оставена да пише. Някои от публикациите ѝ обаче са превеждани от френски на руски език и са публикувани във водещите съветски научни издания.

Първата международна публикация на Мефкуре Моллова, след като вече не работи в научна институция, е през 1967 г. в *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, авторитетно списание на Унгарската академия на науките. Вероятно Дюла Немет, който е в редакционната колегия на списанието, познава и оценява изследванията ѝ по диалектология, е посрещнал със задоволство научните ѝ изследвания. Контактите, които е създала при работата си в Университета и при участието си на конгреси и конференции по ориенталистика имат значение, но те не са достатъчни за публикуването на статиите на Мефкуре Моллова. Нивото на научните ѝ изследвания отговаря на стандартите на международните списания в областта на ориенталистиката. През 1968 г. са публикувани две нейни статии в известни списания, издавани от Полската академия на науките: в едно от най-старите списания по ориенталистика в света *Rocznik Orientalistyczny* и във *Folia Orientalia*. През 1969 г. Мефкуре Моллова отново публикува в *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. През 1970 г. излизат три статии на Мефкуре Моллова в чуждестранни издания – публикувани са докладите ѝ от два международни форума (от 10-ия Международен конгрес на лингвистите, състоял се от 28 август до 2 септември 1967 г. в Букурещ и от

XI-та Среща на Постоянната международна алтайска конференция, проведена в Хьорсхолм, Дания, 2–6 юни 1968 г.) и статия в *Уралско-алтайски годишници*, издавани във Висбаден, Германия. През 1972 г. се появява и първата ѝ публикация в Турция в списанието на Института за турски език в Анкара – *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*. После продължават публикации през 1973 г. в Мюнхен, Анкара, Варшава, Москва, през 1974 г. – в Прага и др.

Около 30 от публикациите на Мефкуре Моллова са свързани с дискусията за *Codex Cumanicus*.⁵⁰⁵ Тя се намесва в световната дискусия по този въпрос и има своя уникален принос в тълкуването на определени думи от ръкописа. Потвърждение на значимата ѝ роля в тази тема е, че това са едни от най-цитираните ѝ изследвания и до днес.⁵⁰⁶ Мефкуре Моллова вече има богат опит, необходимата научна база, за да каже своята дума по тема, привлякла най-известните специалисти в областта. Но нейното пренасочване към дискусията за *Codex Cumanicus*, несъмнено е свързано и с репресиите и ограниченията върху научните изследвания по въпросите на турския език и турската култура, които все повече се засилват. Монографиите, кандидатската ѝ дисертация и много статии на Мефкуре Моллова от 70-те години са свързани преди всичко с диалектологията и в тази област тя има големи постижения. Въпреки че забраняват теренните проучвания, тя разполага с материал за работа. През това десетилетие публикува 10 ста-

⁵⁰⁵ Ръкопис от XIV век, изучаван от поколения учени.

⁵⁰⁶ За приноса на Мефкуре Моллова в куманологията и изучаването на *Codex Cumanicus* по-подробно пише Стоянов, В. Куманология. Исторически ескизи, Т. 2. София, 2009, с. 343–352.

тии на турски език в чужбина, включително и в Турция. Изследванията ѝ, намерили място в сп. *Български език*, тематично се отнасят до турцизмите в българския език и тяхната етимология.

За да се подчертава невъзможността да се работи върху турския език и турското народно творчество е достатъчно да се припомнят думите на Гъльб Гъльбов (около 1958 г.), който окачествява като *аномалия създаването на специалността Турска филология в Софийския университет*, въпреки че работи в Катедрата: *Загрижиха се по трескав начин, който не може да не буди недоумение, да издирват и събират чрез турските учители в страната, турски народни песни, приказки, обичаи, да изкальпват народни турски поети в миналото и пр. за пребързото им издаване и представяне на научния свят...* Кой може да ни увери, че този **ДОКУМЕНТАЛЕН МАТЕРИАЛ** не ще бъде използван някога от арогантните ѹдържавници против малката ни, но свята за нас Родина и дали тази **КАМПАНИЯ** не се върши по знак на невидимо ръководство.⁵⁰⁷

Публикациите ѝ през 80-те год. на XX в., изключително трудни за турците в България, в това число и за семейство Моллови, ясно очертават тематичното пренасочване в научните ѹ занимания. Обискът, смяната на имената, забраната да се произнасят думите *турчин* и *турски език* – всичко това не може да не се отчете при оценката на научната ѹ продукция за десетилетието. Не само че броят на публикациите ѝ спада от 43 на 28, тя принудително трябва да се отдалечи от тясната си специалност – диалектологията. 24 нейни статии през десети-

⁵⁰⁷ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 57, л. 61. Вж. **Документ 3.**

летието са на френски, 13 от тях са свързани с темата за *Codex Cumanicus*. След двегодишно мълчание в периода 1983–1984 г. спира да публикува в България статии за турцизмите в българския език. Само едно нейно изследване е отпечатано в Турция през 1980 г., и то на френски език. Какъв стимул за работа може да има, когато в изследванията си не може да използва името си?

Разбира се, през 90-те год. на ХХ в. като емигрантка тя е напълно свободна, но без архив не може да се пише в областта на турските диалекти. Затова Мефкюре Моллова, авторка на 27 изследвания, отпечатва 13 статии за *Codex Cumanicus*. Четири нейни публикации са на турски, една от които също е на тази тема, две са свързани с турски фолклорни текстове и една върху класификацията на балканотурските диалекти – тема, с която се занимава и в предишните периоди. Може с голямо съжаление да се каже, че в крайна сметка Държавна сигурност и насилиствената асимилационна политика на комунистическия режим постигат своята цел. Остават неизследвани редица диалектоложки въпроси, по които Мефкюре Моллова би допринесла много.

На турски език извън България

За опитите на Мефкюре Моллова да публикува в България на турски някои от научните си изследвания, които би трявало да достигнат до интелигенцията от средите на научната общност в страната, свидетелства Шабан Махмудов (Калкан), който в непубликувания си дневник на 21 ноември 1967 г. описва срещата на Моллова с бивш неин студент, работещ във в. *Йени ъшък*, на която и той присъства:

Г-жа Мефкюре извади от чантата си голям плик, отвори го. Сложи пред Демиров статията си „Турският диалект във Видин“:

Другарю Демиров, това изследване е дълго, аз искам в „Чагдаш“ (Съвременник)⁵⁰⁸ да се публикува тази част с примерите. Във Видинския край столетия наред се говори специален турски диалект. Донесох статията, за да я прочетат читателите на „Чагдаш“.

Демиров я взе, хвърли ѝ бегъл поглед и каза:

Ценна работа. Като я прочета, ще я дам и на Кемал Бунарджиев. Да я прочете и той. Той е отговорен редактор на „Чагдаш“, като я прочете ще я предложи на летучката, за да се обсъди. Ако се приеме в следващите броеве на „Чагдаш“, до края на годината ще бъде отпечатана.

Настъпи едноминутно мълчание.

Лютфи Демиров взе статията от масата и я сложи в чантата си.

Преди да тръгне, Мефкюре Моллова напомня:

Демиров, ще чакам отговора Ви.

Бъдете спокойна, ще Ви уведомя по телефона за решението.⁵⁰⁹

Тъй като турските вестници в Националната библиотека в София не са достъпни, не можахме да установим дали статията ѝ е била поместена в притурката на вестника, но вероятността да е отхвърлена е по-голяма. От някои интервюта и документи разбираме по какъв начин Мефкюре Моллова

⁵⁰⁸ *Çağdaş* – притурка за литература и изкуство на в. *İyeni ylvania*.

⁵⁰⁹ От цитирания непубликуван дневник на Шабан Махмудов (Шабан Калкан).

изпраща своите публикации на турски в Югославия или в Турция. Проф. Ниметуллах Хафъз преди споменатата публикация на френски през 1985 г., много по-рано, още през 1976 г. взема и публикува 3 нейни статии в сп. *Чеврен*⁵¹⁰ и 6 произведения на Риза Моллов през 1976 г., 1977 г. и 1986 г. Фолклористът от Анкара, проф. Ирфан Насраттиноглу също споменава в интервю, че са му давали свои статии, за да ги предаде на редакциите на списания в Турция.⁵¹¹

Разбира се, усилията на Мефкюре Моллова⁵¹² да публикува извън страната се следят от служители на ДС. Всеки неин контакт с чужди учени се оказва като дейност, насочена против *интересите на НРБ със съдържание: турски национализъм*. Например информация от 5 юни 1972 г. показва, че от ДС стриктно следят публикациите ѝ в чужбина и особено тези в Турция: *Мефкюре е изпратила в Института по турски език в Анкара материали за „Неврокопският турски диалект“ от 257 страници и „За караманския език“ от 65 страници. Иска да издаде в Турция и материали от 851 страници „За татарския език и традиции на Балканите.*⁵¹³ Служители на ДС и агенти преувеличават броя на публикациите на семейство Моллови в Турция, в които двамата съпрузи „утвърждавали турските претенции за част от български-

⁵¹⁰ Интервю с Ниметуллах Хафъз, 12.06.2019.

⁵¹¹ Интервю с Ирфан Юнвер Насраттиноглу, 01.12.2019.

⁵¹² Това се отнася и за изследванията на съпруга ѝ. Така например поради идейно-политическа неиздържаност през 1971 г. от печат в СССР е спряна статия за фолклора на турското население в НРБ. Комисия за досиетата, ф. VO, а. е. 78255, л. 11.

⁵¹³ Комисия за досиетата, III раз. – 35185, л. 74.

*те земи.*⁵¹⁴ От сценария, който се опитват да създадат, може да се направи холивудски филм на ужасите.

Днес човек не може да си представи нормално развитие на тюрколог, който не посещава Турция, не е допускан да специализира в турски университети, няма пряка връзка с колегите си от Турция и други страни, не следи литературата на турски в областта, върху която работи. На Мефкуре и Риза Моллови никога не е позволено да посетят Турция. Единственият източник, от който могат да следят събитията и съвременния турски език, са радиопредаванията. Мефкуре Моллова осъществява връзка със съвременния турски език, върху който работи и би трябвало да владее до съвършенство, чрез Радио Ан卡拉. И. Насраттиноглу споделя, че тя знаела всички културни събития, дори наградите, с които са удостоевани познатите ѝ учени. По този повод той разказва: *Имаше малко радио (транзистор), вълните му бяха настроени към Радио Ан卡拉, къси вълни. Много внимателно слушаше новините. Беше осведомена за всичко, което се случва в Турция.*⁵¹⁵

Някои от интелектуалците са принуждавани да подписват, че повече няма да пишат на турски. На творците и научните работници не им остава нищо друго, освен да публикуват или да изпращат за съхранение ръкописите си на турски извън страната. Разбира се, в Турция техните изследвания би трябвало да предизвикат най-голям интерес. Положението на пишещите и в частност това на Моллови, е резюмирано в мемоарите на А. Ш. Шерифли: *Накараха ме да се подпиша, че няма да пиша на турски. Горчива истина. Но дори да пишех*

⁵¹⁴ Комисия за досиетата, *Cn Еничар*, V-0-78255, л. 19–20.

⁵¹⁵ Интервю с Ирфан Юнвер Насраттиноглу, 01.12.2019.

*на турски, нямащо печатница за издаване, нямащо и читатели.*⁵¹⁶ ...*Вече е забранено да се пише на турски. Без стихове, без книги. Мръзна в тази столица без обич, без работа, без приятели, без семейство, без деца. Всичко ми е чуждо и на всеки съм чужд.*⁵¹⁷

Най-ранната преписка на М. Моллова с Института за турски език в Анкара, която се съхранява в библиотеката на Института, носи датата 5 януари 1976 г., а последната – 21 март 1983 г. В библиотеката е запазено само едно писмо на Мефкуре Моллова до председателя на Института проф. д-р Шерафеттин Туран⁵¹⁸ от 27 октомври 1982 г., от което разбирараме, че тя използва услугите на колеги тюркологи от чужбина за връзка с института в Анкара. В писмото си споменава какъв път е използвала за нанасяне на някои поправки и допълнения в ръкописа на монографията си *Неврокопският турски диалект*.⁵¹⁹ През 1980 г. тя дава на полския ориенталист и тюрколог професор Едуард Триярски (1923–2021) листовете, които иска да бъдат подменени. Но понеже неговото пътуване се възпрепятства, той изпраща тези поправки и допълнения препоръчано до Института, за което я уведомява на френски в писмо от 15 юни 1981 г. В писмо до председателя на Института, проф. д-р Шерафеттин Туран, Мефкуре Моллова цитира думите на професор Едуард Триярски: *Допълненията към „Неврокопския турски диалект“ в препоръчано*

⁵¹⁶ Serefli, A. Ş. Türk Doğdu..., p. 559.

⁵¹⁷ Serefli, A. Ş. Giderayak. Anilar, Günceler, Aforizmalar ve Fragmanlar, Goren Dunav Vakfi. Ruse, 2006, p. 241.

⁵¹⁸ Той е председател на Института в периода 1977–1983 г.

⁵¹⁹ На монографията пише София, 1971 г., но в каталога не е посочена годината на комплектуването ѝ в библиотеката.

писмо изпратих до Института за турски език. Помолих Института да потвърди неговото получаване. Тя иска да разбере, дали страниците 54, 55, 82–85 са заменени със 54, 54', 55, 55', 82–85, за което е била помолила полския професор. В официалните писма от Института до Мефкуре Моллова, съхраняващи се в библиотеката, е посочен адрес: ул. *Розова долина* 7, София. Дали тези писма са изпращани по пощата или са ѝ предавани по лица, имащи контакти с нея, не е известно. Фактът, че иска помощ от проф. Триярски, ни кара да предполагаме, че избягва директните си връзки с Турция, от която служителите на ДС я държат далеч.

Мефкуре Моллова е безработна и хонорарите от публикациите ѝ са от голямо значение за семейството ѝ. Да се получава валута или други пари от чужбина, особено пък от капиталистическа страна, в комунистическа България се счита за престъпление и не са редки случаите, когато граждани са осъждани за притежание на валута. От два източника разбираме за начина, по който хонорарите стигат до нея. Първо, югославският професор от Прищина Ниметуллах Хафъз споделя в интервю, че един път с много молби успява да получи хонорара на Риза Моллов от истанбулско списание, превръща в марки турските лири и след това им ги занася. Официално писмо от Института за турски език до Мефкуре Моллова свидетелства за опасенията ѝ да получава хонорари от Турция по пощата или чрез БНБ. То е от 5 януари 1976 г. и е подписано от известния тюрколог Юмер Асъм Аксой, председател на Комисията за диалектоложки и езикови проучвания на Института за турски език. От него научаваме, че още на 14 май 1973 г. Мефкуре Моллова е била уведомена за съхраняваш се в Института хонорар за четири изследвания и по нейно

желание с част от тези пари са ѝ били закупени и изпратени книги от издателството на Института. Останалата част от хонорара, съхраняваща се в Института, отново по нейна препоръка е била предадена на братовчед ѝ Абдуллах Дериджиоглу (1929–?) – син на чичо ѝ Муса и изселен в Турция през 1951 г.⁵²⁰

Мефкуре Моллова и съпругът ѝ имат пълното основание да скриват, доколкото е възможно, връзките си с турски колеги и публикациите си в Турция, които най-много интересуват българските тайни служби. В рапортите на ДС не се споменават публикациите ѝ на френски в *Балканско езикознание* и на български в *Български език*. Ясно се очертава стремежът на службите да представят известната тюрколожка и езиковедка като изследователка, която публикува само в западни страни и в Югославия. Всички колеги тюрколози от Турция, учени, с които контактуват писмено или се срещат на конференции, се окачествяват като служители на турското разузнаване (МИТ), без да се привеждат каквите и да е доказателства. Съдейки по практиката в България, органите на ДС не могат да си представят, че е възможно да бъдеш директор на научноизследователска институция, главен редактор на списание или преподавател в университет и да не работиш за разузнаването в Турция: *Тя е установила контакт и поддържа връзки с директора на Института за изследване на турската култура в Анкара – Шюкрю Елчин и с директора на „Института за изследване на Югоизточна Европа“ в Одрин – Ариф [Афиф] Ерзен, които са прикритие на МИТ. В резултат на това Моллова е изпратила и със съдействието на*

⁵²⁰ Интервю с Ердоган Дериджиоглу, 28.05.2022.

*посочените лица е публикувала в списанията на двата института материали относно езика и фолклора на български-те турци, представляващи интерес за турското разузнаване.*⁵²¹ На ДС не се харесва и публикуването на изследвания на турски в бившата Югославия. Сред иззетите списания по време на обиска от 1983 г. е и сп. *Чеврен* (Çevren-Хоризонт), в което Мефкюре Моллова публикува три изследвания от 1976 г., които не се отнасят за диалектите в България и само едно от тях е свързано с турските говори. Но лейт. Волен Кузов от ДС твърди: *В част от иззетите списания „Хоризонт“, издавано в СФРИО с турски субтитри са били поместени и статии от семейство Моллови за турските диалекти в България, пряко насочени срещу интересите на нашата страна.*⁵²² В статията си, публикувана в „Хоризонт“, Моллова дава квалификация на балканотурските диалекти. Докато изследванията на Риза Моллов са върху въпроси, влизащи в диапазона на собствената му научна специализация и нямат връзка с турските диалекти в България.

Разбира се, че ДС получава информация от агентите си за публикациите и следи кореспонденцията, водена по поща-та, но в докладите броят на публикуваните в Турция статии на Мефкюре Моллова съзнателно се преувеличава: *Институт за изследване на турската култура, Анкара и Институт за историко-географско проучване в Югоизточна Европа, гр. Одрин – в техни издания Моллов и съпругата му са публику-*

⁵²¹ Комисия за досиетата, М. Сф, ф. ПП, а. е. ч.8696/80, л. 4.

⁵²² Пак там, ф. VO, а. е. 78255, л. 21.

*вали над 30 материала.*⁵²³ Проверката показва, че тази статистика на ДС е далеч от истината.

Извън посочените имена и институции от Турция, според списъка на ДС двамата съпрузи поддържат връзки с учени от Мюнхен, СФРЮ, Страсбург, Париж (двама), Виена, Швеция, Иран и с институции в Атина, Швеция и Дания. Интерес представлява името на известния турски фолклорист Пертев Наили Боратав (1907 – 1998), един от двамата парижани в списъка.⁵²⁴ Роден е в Златоград, където баща му е бил каймакам. През 1948 г., когато става професор, напуска Турция и работи като преподавател в САЩ, Германия и Франция. Приема се за основоположник на науката за турския фолклор, затова няма нищо неестествено в научните контакти на фолклориста Риза Моллов с П. Н. Боратав.

В списъка на ДС не фигурират имената на югославския професор Ниметуллах Хафъз и турския професор Ирфан Насраттиноглу, които в интервютата си споделят, че посещават дома им много внимателно и както самите те, така и семейство Моллови изпитват взаимно недоверие и внимават. Въпреки това Моллов разказва и на двамата за обиска от 1983 г. проф. Ниметуллах Хафъз, който защитава докторантура в Истанбул, научава за Моллови там от проф. д-р Шукрю Елчин, поет, писател, фолклорист, изследовател и университетски преподавател, от него взема и адреса им. Условията при които живеят, проф. Ниметуллах Хафъз окачествява като *Много лоши!*,⁵²⁵ а проф. Ирфан Насраттиноглу споделя: *Бяха*

⁵²³ Пак там, л. 13.

⁵²⁴ Комисия за досиетата, III раз. 35185.

⁵²⁵ Интервю с Ниметуллах Хафъз, 12.06.2019.

*бедни, но с богати души.*⁵²⁶ Проявяват голямо гостоприемство, винаги предлагат на Н. Хафъз нещо за ядене и пие, плодове.⁵²⁷ Ирфан Насраттиноглу също се отбива у тях, пътувайки през България.⁵²⁸ Според него Риза Моллов се страхува от преследване, не говори вкъщи, изкарва го навън и тогава му разказва за репресиите срещу тях и турците въобще.⁵²⁹

Подчертавайки, че Моллов му е поверил една част от своите разкази, за да ги даде за отпечатване в някое частно издателство в Турция, в предговора си към сборника с негови произведения, Н. Хафъз дава място на последната си среща:
*Около месец преди смъртта му се видяхме за последен път. Беше много отпаднал. (...) Повечето говорихме за тюркологията. Прекъсна разговора ни и влезе при книгите си. Когато излезе, в ръката си държеше няколко отделни отпечатъка и няколко непубликувани разказа, подаде ми ги и каза: – Давам ти и тези свои произведения, които са останали у мен. Вече не аз, а ти имаш всичките ми работи. Ако ги публикуваш някъде, много ще ме зарадваши, братко!*⁵³⁰ Макар и да не споменава специално в книгата си, Н. Хафъз разполага и с изследвания на Мефкюре Моллова в ръкопис, които прибавя в края на библиографията на Риза Моллов.⁵³¹

⁵²⁶ Интервю с Ирфан Юнвер Насраттиноглу, 01.12.2019.

⁵²⁷ Интервю с Ниметуллах Хафъз, 12.06.2019.

⁵²⁸ За пръв път се среща с тях през 1980 г., след това ги посещава през 1982 г. и 1984 г. **Nasrattinoğlu, İ. Ü.** Balkanlar..., pp. 14, 19, 20–22.

⁵²⁹ **Nasrattinoğlu, İ. Ü.** Balkanlar..., p. 22.

⁵³⁰ **Hafız, N.** ed. Riza Mollov..., p. IX.

⁵³¹ Ibidem, p. 8. **Mollova, M.** Aşık Kerem'in Sinek Testanı. 30 с., ръкопис; **Mollova, M.** Pir Sultan Abdal'in Yeni Bulunan Nefesleri, статия по теренен материал на Риза Моллов и М. Моллова, написана от М.

Публикувани книги

Мефкуре Моллова има два публикувани труда, които тук се разглеждат хронологически по годините на издаването им. Не можахме да възстановим с точност историята на изпращането до Института за турски език в Анкара на ръкописа, който е най-обемният сред оцелелите нейни трудове (423 с.) и е публикуван под заглавието *Речник на източнородопските турски диалекти* (*Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*, 2003 г.). Не беше открита информация за това как се е съхранил ръкописът на речника и къде – в Турция или в България. Изясняването на този въпрос е важно, тъй като репресивните органи на ДС през 1989 г. на границата успяват да изземат последните ръкописи на двамата учени и творци. Затова вероятността да е бил съхранен в Турция е по-голяма. Според думите ѝ в предговора от 2001 г., плод на двайсетгодишен труд, речникът е написан още през 1975 г. в София и след 15 г. е приет за печат от Управителния съвет на Института за турски език.⁵³² Именно от израза *след 15 г.* може да се изведи заключението, че речникът е бил изпратен и в продължение на 15 години се е съхранявал в Института. Същевременно с него се изразява известен упрек за голямото закъснение. През перио-

Моллова, 48 с., ръкопис.; **Mollova, M.** Kaygusuz Abdal'ın Abdal Musa Başlıklı Bir Nefesi Üzerine İnceleme, върху материали на С. Нюзхет и Р. Моллов, 19 с., ръкопис; **Mollova, M.** Kaygusuz Abdal'ın Kaz Şathiyesi Üzerine Bir Kozmopolojik Mitolojik Tetkik Denemesi, върху материали на Р. Моллов, 47 с., ръкопис.; **Mollova, M.** Kaygusuz Abdal'ın Hayatına Dair Bazı Yeni Malumatlar. Върху материали от Р. Моллов. В началото на турски и немски език има посвещение в памет на Р. Моллов, 62 с., ръкопис.

⁵³² **Mollova, M. R.** Doğu Rodop Türk..., p. V–VII.

да на утвърждаването и отпечатването му председател на Института е световноизвестният тюрколог и унгаролог проф. д-р Хасан Ерен от Видин,⁵³³ стипендиант на Будапещенския университет, възпитаник на унгарската школа и откритие на унгарския изтоковед и тюрколог Дюла Немет.⁵³⁴ Той вероятно има принос за решението за отпечатване, взето през 1990 г., когато вече Мефкуре Моллова се намира във Франция. Обаче издаването на Речника доста се забавя. По всяка вероятност причината за това е невъзможността за директен контакт с авторката му, която няма постоянни доходи и възможност да пътува със самолет до Анкара и обратно. Не е известно как е поддържана връзката между Института и Мефкуре Моллова – дали писмено или по електронната поща. Освен това не се знае дали речникът е бил набиран на компютър от самата нея, получила ръкописа от Анкара, или от специалисти в Института, за ролята на които тя им благодари в предговора. Как е чела предварителните копия, също не може да се установи.

Хасан Ерен не само че изиграва решаваща роля за отпечатването на Речника, но лично се заема с неговата редакция като специалист в областта на етимологията и речниковото дело на турския език и към когото Мефкуре Моллова би трябвало да изпитва голямо доверие. Затова авторката не пропуска да отбележи неговия принос и специално да му благодари за поправките, които е нанесъл като първи редактор.⁵³⁵

Подчертавайки в предговора си, че Речникът съдържа близо 10 000 заглавни думи, авторката посочва географските

⁵³³ Той изпълнява тази длъжност в периода 1983 – 1993 г.

⁵³⁴ По въпроса вж. **Хаджъ, С.** Хасан Ерен...

⁵³⁵ **Mollova, M. R.** Doğu..., pp. V–VII.

места, откъдето е бил събиран материалът – районите на Хасково, Кърджали, Момчилград, посещавани многократно, а градовете Харманли, Ардино, Крумовград и много села, в които е била само по един път. Материалите от научните експедиции от посочените региони години наред са проверявани и сравнявани чрез работа с информатори – работници и студенти в София.⁵³⁶ Освен това тя не забравя да спомене за приноса на съпруга си: *Специално трябва да подчертая, че в този труд са намерили място думите и пословиците, които покойният ми съпруг тюрколог Риза Моллов беше съbral и тези от тетрадките и картоните, записани по време на обиците ни среци с информаторите в София.*⁵³⁷

В Речника след всяка заглавна дума от източнородопските диалекти се дава съответствието ѝ в турския книжовен език, следвано от значението ѝ на френски език. Затова в бележка Мефкуре Моллова подчертава, че ползвашите Речника трябва да владеят както турски, така и френски език.⁵³⁸

Второто отпечатано също с още по-голямо закъснение нейно изследване на френски език е кандидатската ѝ дисертация по диалектология, защитена през 1974 г. в Москва.⁵³⁹ Дисертацията е издадена в превод на български през 2016 г., без

⁵³⁶ Ibidem.

⁵³⁷ Ibidem, p. VII.

⁵³⁸ Ibidem.

⁵³⁹ В оригинал на френски: **Mollova, Mefküre Riza.** Dialecte turc des rhodopes de l'est phonologie et son rapport avec les autres langues et dialectes turcs du groupe oghouze.

последните двадесетина страници, които не са били разчетени.⁵⁴⁰

Предисторията ѝ е неизвестна, затова тук я представяме накратко. Зачислена е към Азербайджанския държавен университет С. М. Киров през 1969 г., с научен ръководител акад. Ширалиев.⁵⁴¹ Предварителната защита се провежда в края на 1973 г. в Баку.⁵⁴² Дисертацията на Мефкуре Моллова е на тема: *Източнородопският турски диалект (фонология) и неговото отношение към другите тюркски езици и диалекти от огузката група.*⁵⁴³ На автореферата, който е издаден на руски език, е отбелоязано, че дисертацията е написана на френски език.

За предварителната защита на дисертацията в Баку се споменава в азербайджанския периодичен печат,⁵⁴⁴ отделящ място на живота и творчеството на Мефкуре и Риза Моллови. Официалната защита се състои на 22 март 1974 г. в Института по езикознание на Академията на науките на СССР в Москва при рецензенти: кандидат на филологическите науки проф. В. Д. Аракин и кфн П. И. Кузнецов. На Мефкуре Моллова е присъдена научна степен *кандидат на филологическите нау-*

⁵⁴⁰ Ключуков, Х. За Мефкуре Моллова и нейният принос за изследване на турските диалекти в България, Велико Търново, 2019, с. 123.

⁵⁴¹ ЦДА, ф. 1120, оп. 11, а. е. 167, л. 32.

⁵⁴² Там Мефкуре Моллова е добре приета и дори престоят ѝ в града е отразен в един вестник и едно списание – Азәрбајҹан гадыны, №12, 1973, р. 15; Әдәбијјат ве инчесәнәт, 27.10.1973, р. 17.

⁵⁴³ Восточнородопский турецкий диалект (фонология) к его отношению к другим тюркским языкам и диалектам огузской группы (Автореферат).

⁵⁴⁴ Вж. Азәрбајҹан гадыны, №12, 1973; Әдәбијјат ве инчесәнәт, 08.03.1974; Әдәбијјат ве инчесәнәт, 27.10.1973.

*ки*⁵⁴⁵ с препоръка този труд да се представи в Научния съвет и да се защити като докторска дисертация след вземане на разрешение от съветския ВАК.

Дисертацията ѝ е депозирана в библиотеката на Института по езикознание на Руската академия на науките. Години по-късно, чак на 26 ноември 1980 г., Мефкуре Моллова подава пред ВАК в България молба да се легализира дипломата ѝ. Президиумът на ВАК издава удостоверение на базата на Протокол 14/15 декември 1980 г. за присъдена ѝ в СССР научна степен кандидат на филологическите науки.⁵⁴⁶ Тогава Мефкуре Моллова депозира и два екземпляра от дисертацията си във ВАК. За съжаление и досега дисертацията ѝ не е достъпна. В Националната библиотека *Св. св. Кирил и Методий* е сигнирана, но не може да бъде използвана по технически причини. През 2016 г. лингвистът Христо Кючуков на базата на екземпляр от дисертацията в Москва я издава частично в превод на Икмал Джомова на български език.⁵⁴⁷ В предговора към изданието Христо Кючуков подчертава, че в дисертацията си авторката *прави критичен анализ на съществуващите по онова време публикации на автори като Г. Немет, Г. Хазай, М. Ширалиев*, посочва някои пропуски на Дърд Хазай за га-диалекта и *много добре, обосновано и научно очертава и някои неизследвани области*.⁵⁴⁸ За съжаление, научните ѝ постижения не намират прием в България, тъй

⁵⁴⁵ Мефкуре Моллова притежава диплома №008606 от 15.03.1974.

⁵⁴⁶ ЦДА, ф. 1120, оп. 11, а. е. 167, л. 31. Висша атестационна комисия.

⁵⁴⁷ **Кючуков, Х.** Юбилейно... След три години осъществява и второ издание: **Кючуков, Х.** За Мефкуре Моллова...

⁵⁴⁸ **Кючуков, Хр.** Юбилейно..., с. 8.

като реално тюркологията в областта на диалектологията и езикознанието у нас не се развива. Кючуков нарича отношението към нея – *игнориране, недопускане и омаловажаване*⁵⁴⁹ на постиженията ѝ от научните среди в страната.

Както вече беше изтъкнато, кандидатската дисертация и много от изследванията на Мефкуре Моллова са свързани с източнородопския диалект на турците. Дълги години по време на теренните проучвания в районите тя работи с местни информатори, освен това се среща с намиращи се по различни поводи в София хора от тези райони. По такъв начин натрупва богат речников материал. След защитата на кандидатската си дисертацията, тя съсредоточава работата си върху *Речник на източнородопските турски диалекти*, завършен още през 1975 г.

Непубликувани и изчезнали ръкописи

В информация от 5 юни 1972 г. на ДС се споменават три изследвания на Мефкуре Моллова, които тя е искала да издаде в Турция. Ръкописите на две от тях *Неврокопското турско наречие* от 257 страници и *За караманския език* от 65 страници⁵⁵⁰, както се описват в документа, наистина се съхраняват в библиотеката на Института за турски език в Анкара. Но споменатите в информацията *материалът от 851 страници За татарския език и традиции на Балканите*⁵⁵¹ в Института не са налични. Дали става въпрос за грешка в информацията

⁵⁴⁹ Пак там.

⁵⁵⁰ Комисия за досиетата, III раз. 35185, л. 74.

⁵⁵¹ Пак там.

или този неин труд не е могъл да достигне до Турция, не е известно. Но ако наистина тя има подобно изследване, което е много вероятно, то трябва да се отнесе към тези, които ДС унищожава. Синът ѝ Йълдъз Моллов изтъква, че е авторка и на татарски речник, който според него би трябало да се намира в Турция.⁵⁵²

В библиотеката на Института за турски език в Анкара се съхраняват няколко ръкописа на Мефкюре Моллова. Единият от тях е недатирианият ѝ ръкопис на турски *За караманския говор в Караманъ* (*Karamanlı, Karamanca üzerine*, 64 страници). Подгответа като статия, а не като монография, съвсем естествено е на първата страница да няма посочена година. През 1980 г. тя публикува обширна своя статия на френски в списанието на Института за югоизточноевропейски изследвания към Истанбулския университет,⁵⁵³ а тази на турски остава непубликувана.

Най-обхватното ѝ изследване в ръкопис, неизвестно на науката, представлява монографията *Неврокопският турски диалект*, на заглавната страница на която е написано *София, 1971*. Тя заслужава специално внимание. Тъй като през периода не би могла да се публикува в България, авторката я изпраща в Турция. Ръкописът на монографията се съхранява в библиотеката на Института за турски език и се състои от 252 страници.⁵⁵⁴

⁵⁵² Разговор с Йълдъз Моллов, 15.10.2022.

⁵⁵³ Вж. **Mollova, M.** Sur le terme "Karaman" et les recherches sur les Karamans de J.Eckmann. – Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (8–9), Edebiyat Fak. Basimevi. İstanbul, 1980, pp. 201–257.

⁵⁵⁴ В цитираната вече справка на ДС се посочват 257 с.

Първата му, теоретична част, е от 108 страници. От 109 страница следват текстовете, на базата на които е разработена теоретичната част. Най-напред са дадени данните за интервюираните лица (с. 110). Следват етнографски текстове, както са назовани от авторката, в които са включени последователно описания на някои традиции (с. 113). Във фолклорния материал има приказки (с. 120), анекдоти (с. 128), маанета (с. 130), песни (с. 132), скоропоговорки (с. 132), гатанки (с. 139) и накрая – други текстове или свободни диалози (с. 142). От 142 до 251 страница е поместен речникът, който съдържа 3323 заглавни думи. На последната страница (252) са дадени съкращенията, използвани в текста. Както отбелязва в предговора си, тя започва работата си върху неврокопския диалект в края на 1956 г., когато петнайсет дни провежда теренните си проучвания в Неврокоп и трите близки села на града – Дъбница, Хвостяне (Фустане) и Блатска.⁵⁵⁵ През следващите години допълва теоретичната част на монографията и речника, като работи с информатори от района, посещаващи София.

В предговора си към монографията Мефкуре Моллова не пропуска да подчертая, че за този диалект първи съобщава унгарският тюрколог проф. др. Дюла Немет,⁵⁵⁶ изследващ турските диалекти в България от 1927 г.⁵⁵⁷ и посетил Неврокопския район година преди нея.⁵⁵⁸ В статията си за класификацията на турските диалекти в България Дюла Немет дава кратка информация за работата си в района: *През 1955 г. –*

⁵⁵⁵ Непубликувана монография *Nevrokop Türk Ağızı*, pp. 1, 3.

⁵⁵⁶ Вж. Németh G. Bulgária ..., pp. 1–70.

⁵⁵⁷ Пак там.

⁵⁵⁸ Непубликувана монография *Nevrokop Türk Ağızı*, pp. 1–2.

[месец октомври] – отново прекарах четири седмици в България. Местата, които проучих, възползвайки се от тази възможност, са следните: 1. Самоков [...] 2. Гоце Делчев [...] 3. Дъбница [...] 4. Ихтиман [...] 5. Пазарджик [...] 6. Пловдив. 7. Чирпан.⁵⁵⁹

За разлика от Дюла Немет, Мефкуре Моллова остава в района 15 дни и посещава и другите две турски села – Хвостяне (Фустане) и Блатска.⁵⁶⁰ Въпреки че на титулната страница на *Неврокопският турски диалект* е поставена годината 1971, работата ѝ върху диалекта на този район не приключва, а според наличните документи продължава поне до края на десетилетието. От писмото ѝ до председателя на Института проф. д-р Шерафеттин Туран, за което вече споменахме, научаваме, че тя се опитва да направи някои поправки и допълнения в ръкописа на *Неврокопският турски диалект*. Затова през 1980 г. Моллова поверява листовете, които иска да се подменят или допълнят, на полския тюрколог професор Едуард Триярски (1923 – 1921).⁵⁶¹ В писмото си от 27 октомври 1982 г., по-голямата част от което се отнася за монографията, Моллова пише, че е изпратила труда си за публикуване в годишника на Института *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*.⁵⁶² Нейна статия е отпечатана в годишника, за което споменава в писмото си от 5 януари 1976 г. и Юмер Асъм Аксой, който тогава отговаря за теренните проучвания в Турция. Не е известно защо монографията ѝ не е намерила място

⁵⁵⁹ Németh G. *Bulgaristan Türk.*, p. 119.

⁵⁶⁰ Mollova, M. *Nevrokop Türk Ağızı*. Sofya, 1971, pp. 1, 3 (ръкопис).

⁵⁶¹ Писмото ѝ е приложено в края на първа част на ръкописа на монографията.

⁵⁶² Излиза от 1953 г.

в *Belleten*. През 1988 г. Моллова цитира ръкописа си на монографията като *депозирана в Института за турски език* в Анкара.⁵⁶³ Има вероятност публикуването да не е реализирано заради големия обем на труда, а също поради невъзможността за осъществяване на преки контакти с авторката. Интересно е това, че след като монографията е депозирана в Института, Мефкюре Моллова никъде не публикува дори част от нея – затова остава неизвестна за науката. Тъй като получава пари за отпечатването в годишника, което се разбира от писмото на Юмер Асъм Аксой до нея, авторката може от етична гледна точка да не го е предложила на друго място за отпечатване. Има вероятност собственият ѝ екземпляр на ръкописа да е бил иззет по време на обиска през 1983 г. или на границата през 1989 г. заедно с другите неща от личния архив на семейство Моллови.

В библиотеката на Института за турски език се съхранява и част от нейно изследване върху източнородопските диалекти, на титулната заглавната страница на което е написано: *София, 1972*. Текстът на ръкописа със заглавие *Примери от източнородопските диалекти (Doğu Rodoplar Türk Ağızlarından Örnekler, 1972)* започва на първа страница с Предговор и внезапно свършва на 90 страница. Това трябва да е част от второ обемно нейно изследване за района на Източните Родопи.

В молба до президента Петър Стоянов синът ѝ споменава за изземването на *16 колета ръкописи, ръкописи 353 машинописни страници, 4 кашона с фиишове (езиковедически*

⁵⁶³ Вж. **Mollova M.** *Syntaxe de l'ancien Turc en Bosnie.* – Prilozi Za Orijentalnu Filologiju, 38, 1988, p. 11.

материали), 2 папки с филиове на турски език с филологическа стойност.⁵⁶⁴ А в протокол на ДС се споменава за ръкопис със заглавие *Топонимите на един район на Източните Родопи, София, 1981 год. от 353 машинописни листа,*⁵⁶⁵ който съвпада с описанието *ръкописи 353 машинописни страници* в писмото на сина ѝ до президента. Може би науката никога няма да узнае за кои нейни изследвания и ръкописи става въпрос.

Щастлива случайност за турската диалектология в България и за научната дейност на Мефкуре Моллова е достигането до Института за турски език и съхраняването на част от ръкописите. Ако не бяха изпратени в Турция и се пазеха единствено в семейния архив на семейство Моллови, те щяха да бъдат иззети от ДС и унищожени като другите. Тогава науката щеше да загуби много.

Всеки учен изследва и пише с цел непроучени въпроси да бъдат осветлени и те да достигнат до научните среди, да се съхранят за следващите поколения учени. Диалектите се променят много бързо и редица техни особености днес едва ли са съхранени. През тоталитарния период в *социалистический лагер* много учени в стремежа си да съхранят трудовете в чекмеджета, ги разпространяват чрез самиздат или ги изпращат за издаване извън родната страна. Мефкуре Моллова, дисидент в българската наука, също се опитва да спаси част от трудовете си, изпращайки ги там, където биха предизвикали най-голям интерес и биха могли да се издадат или съхранят.

⁵⁶⁴ Личен архив на Михаил Иванов.

⁵⁶⁵ Комисия за досиетата, ф. V0, а. е. 78255, л. 52.

Ако турският МИТ, както твърдят служителите на ДС, наистина проявяваше интерес към нейните изследвания, те би трябвало да се отпечатат веднага след получаването им в Института за турски език и по тайни пътища да ѝ се изплащат високи хонорари. Историите на част от ръкописите на Мефкуре Моллова показват, че отпечатването в Турция зависи не от външната политика на страната, а от издателската политика на дадена институция или ред други непредвидени случаености. От обемните ръкописи на Мефкуре Моллова в Турция е отпечатан само Речникът ѝ и то след падането на комунистическата диктатура в България. Не е отпечатан и сборникът с разкази на Риза Моллов, който през 1974 г. предава на Ниметуллах Хафъз, за да го предложи на известното частно Издателство *Джем* в Истанбул. Години наред сборникът остава в архива на Издателството. Затова Н. Хафъз след смъртта на Риза Моллов взема сборника от издателството и го отпечатва в книгата си с негови статии и художествени произведения.⁵⁶⁶ Публикуването на научни изследвания или художествени произведения в Турция не е толкова лесно. Докато посредством *София прес* българските власти финансират превода и издаването в Турция на стотици книги с пропагандна комунистическа литература, дори съчиненията на Тодор Живков.⁵⁶⁷

Още през 1964 г. в обстойната си статия за историята на турското езикознание в България Мефкуре Моллова по-

⁵⁶⁶ Hafiz, N. ed. Riza Mollov..., s. IX, 4.

⁵⁶⁷ По въпроса вж. Зафер, З. Българската политическа и пропагандна литература в Турция и „В името на народа“ на Митка Гръбчева. – Liternet, 13.01.2019, №1 (230); Зафер, З. Българската литература в сянката на политиката и пропагандата. – Дзяло, 2019, №15.

тавя четири актуални задачи пред тюрколозите: 1) *Изучаване на стари османотурски ръкописи, печатни и епиграфски паметници;* 2) *Изучаване на турски езикови паметници, написани на кирилица;* 3) *изучаване на живи турски диалекти в страната (и евентуално съставяне на малък атлас на турските диалекти в България);* 4) *Изучаване на турско-българските езикови отношения (билингвизъм, взаимни влияния).*⁵⁶⁸ Макар и извън Университета и официалната тюрколо-гия в България, Мефкуре Моллова изпълнява тези задачи, като пише и работи върху набелязаните и много други теми. Тя не се ограничава единствено с изследване на диалектите на турците в България и с изготвянето на картите им.⁵⁶⁹ Турско-българските езикови връзки са предмет на научните ѝ интереси. Работи също и върху турцизмите в българския език и други славянски езици на Балканите. Засяга въпроса за етимоло-гията на турцизмите в българския език. Фонетиката и синтак-сисът на турските диалекти и съвременния турски език са теми, които разработва в някои свои статии. Както вече беше подчертано, тя постепенно разширява диапазона на научните си изследвания и надминава задачите, които набелязва в началото на пътя си в науката.

Успяхме да открием 150 публикувани и 7 непублику-вани изследвания на Мефкуре Моллова, но те несъмнено са много повече. Дори само тези от списъка, който прилагаме, представят Мефкуре Моллова като продуктивен и талантлив

⁵⁶⁸ Моллова М. Тюркское языкознание..., с. 126.

⁵⁶⁹ Ако беше останала в Университета или ако ѝ беше осигурена свобода в изследователската дейност и в следващите десетилетия, тя може би щеше да се заеме и със съставянето на Атласа, за който споменава.

учен, работещ не за звания, постове и пари, а за чистата наука, която измества заниманията ѝ с поезия, превръща се в истинско призвание за нея и я следва до края на живота. Само бихме могли да предполагаме какво би написала, ако имаше академична свобода и възможност за професионален растеж, ако не беше преследвана и ограничавана, ако беше независима в преподавателската и изследователска си дейност! До какви върхове в световната наука би достигнала, ако не беше уволнена от Университета и стигматизирана от идеологизираната наука, до какво ниво би издигнала тюркологията в България! И каква научна школа би създала, ако беше оставена да преподава и подготвя студенти и учени!

Нейните постижения в областта на турската диалектология в България и на Балканите получават полагащото ѝ се международно признание. Но те почти не са известни на тюркологи, завършили специалността и занимаващи се с езикознание в България,⁵⁷⁰ няма изследване върху цялостното ѝ научно наследство, не се цитират най-ценните ѝ статии, не е направено нищо за откриването на ръкописите ѝ. Дали това отношение е резултат от недостатъчно проучване на наследството ѝ или традицията за заличаването ѝ в науката продължава и днес, е въпрос, който трябва да намери отговор. Ако причината за продължаващата изолация като учен и изследо-

⁵⁷⁰ Например в използваната литература на кандидатската дисертация на доц. Хашим Акиф Ибрахим за фонетичните процеси на живата турска реч, писана *върху материал от анкарския вариант на говорната норма и говора на с. Щерна, община Джебел*, е посочена само една статия на Мефкуре Моллова на френски от 1962 г. Вж. **Ибрахим, Х. А.** Фонетични процеси на живата реч на турския език. Шумен, 2008, с. 208.

вател е незнаенето на френския език, би трявало да се цитират изследванията ѝ на турски език. Само изписването на името ѝ в интернет води към каталога на Института за турски език, където се съхраняват ръкописите ѝ, към десетки нейни статии на турски. Жалко е, че дори демокрацията в България не можа да осигури *научна амнистия* за най-изявлената тюркологка Мефкуре Моллова, която трябва да бъде преоткрита и изследванията ѝ да бъдат преведени на български език.

ПОЕЗИЯ – ЕМОЦИОНАЛНО НАЧАЛО И ПРОЗАИЧЕН КРАЙ

Мефкуре Моллова не е само първата туркиня в България, преподавателка в университет, получила международна известност и защитила докторска дисертация в областта на тюркологията. Тя е и първата талантлива поетеса, публикувала стихове в периодичния печат на турски и единствената жена, успяла да издаде самостоятелна стихосбирка в България на турски език.⁵⁷¹ Наред с това тя е и първата туркиня, авторка на няколко пътеписа. Нейната поетическа дейност не се ограничава само с ролята ѝ на пионер в женската поезия, прокарала пътя на последвалите я най-самобитни поетеси Неджмие Мехмедова⁵⁷² и Небие Ибрахимова.⁵⁷³ Тя се изявява като най-чувствителната поетеса на своето времето, чието творчество смело се докосва до съкровени кътчета на женската душевност и емоционалност, до въпроси и проблеми, близки на всички жени. Изтънчеността на творчеството ѝ вълнува и руши табута пред туркината. Съвременниците ѝ са възхитени

⁵⁷¹ Първата жена, издала през същата година самостоятелна книга с проза е Надие Ахмедова. Сборникът ѝ с детски разкази носи заглавието *Mavi Kurdeleli Güvercin* (Гълъб със синя панделка).

⁵⁷² Неджмие Мехмед (Улуджан). Завършва медицина и специализира педиатрия.

⁵⁷³ Небие Ибрахим (Акбъйък). Завършва турска филология и работи като учителка.

от таланта на красивата млада жена и *свободата* на изказа ѝ, тя е възприемана като *турската Багряна*, в нея са влюбени почти всички млади турски интелигенти. След първите ѝ успехи, стиховете ѝ се появяват в излизашите на турски вестници и списания, а в началото на 70-те год. на XX в., когато вече в България не се споменава за нея, тя е представена и в азербайджанска периодика. След издаването на първата и единствена нейна стихосбирка, тя е включвана в почти всички антологии на турската поезия, издавани в България до забраната на печатането на турски език, а в последствие – в Азербайджан и в Турция. За съжаление, нейното творчество не е познато извън кръговете на турската интелигенция от 50-те и 60-те години. Като повечето турци творци, тя остава скрита за българската читателска публика.⁵⁷⁴

Дъщеря на учители, Мефкюре Моллова израства в традициите на народната поезия, мелодиката на стиховете от корана, който изучава както в училище,⁵⁷⁵ така и в домашни условия. Може би още като дете е започнала да съчинява четиристишия по подобие на маанетата, които по традиция всекидневно се пеят вкъщи или на празници и също развиват слуха ѝ. Например съгражданинът ѝ Фетхи Айтач в мемоарите си споменава, че маанетата са част от вечерния репертоар

⁵⁷⁴ В своя статия за поезията на турците Йорданка Бибина отделя място на поетесата Мефкюре Моллова, където прилага в превод на български някои нейни краткостишия, придружени с оригиналния турски текст. Тя не споменава дали преди това стиховете ѝ са превеждани на български. Вж. **Бибина, Й.** Поезията на българските турци след втората световна война. – В: Литературата на малцинствата в България след освобождението, Том 1, София, 1999, с. 114–116.

⁵⁷⁵ **Fethi, A.** İçimizden..., p. 119.

на младежите през месец Рамазан: *Много ми беше приятно след намаза да отивам при сладкаря в махалата, да ям мухалебия или сутляши, след това да гледам батковците, които обикаляха всички къщи и пееха маанета.*⁵⁷⁶ За маанетата, която Мефкуре Моллова обича да пее или рецитира пред децата около нея, си спомня племенницата ѝ Дойгу, която се изселва в Турция едва деветгодишна. От детството си тя помни как, играйки си с нея по време на редките си посещения в Толбухин, леля ѝ обичала да ѝ пее маанета.⁵⁷⁷

Бъдещата поетеса изучава румънска и турска литература в родния си град, а във Френския колеж във Варна има възможност да се запознае по-задълбочено с творчеството на част от френските класици, сред които и произведения на големи поети. В Софийския университет тя доразвива френския си език, чете свободно в оригинал великите френски поети, които са следващите ѝ учители по поетическо изкуство. На тази богата традиционна и образователна основа Мефкуре Моллова получава необходимата подготовка, постепенно развива таланта си и сравнително бързо се изявява като поетеса с оригинален език и стил. Но в мелодиката и ритъма на стиховете ѝ определено присъства турската песенна традиция и преди всичко структурата на маанетата, която ѝ позволява да създаде самобитни кратки стихове.

Най-ранното, датирано и включено в книгата ѝ стихотворение е от 1947 г. и носи заглавието *В колежа (Kolejde)*. Това означава, че Мефкуре Моллова поставя началото на своята поезия още като гимназистка. Но първото си произве-

⁵⁷⁶ Fethi, A. İçimizden..., р. 19.

⁵⁷⁷ Интервю с Дуйгу Анъл, 17.05.2022.

дение *Mir (Barış)* тя отпечатва вече като студентка през 1949 г. във в. *Йени ъшък* с псевдонима *Несрин*.⁵⁷⁸ Някои от стихотворенията ѝ са датирани за периода 1949–1959 г. Изхождайки от тези датирани и публикувани в някои антологии и периодични списания недатирани стихотворения, може да се определи доста точно продължителността на творческия процес на Мефкуре Моллова, който е сравнително кратък. За близо петнайсет години написва най-хубавите си стихове, след което, поради репресиите срещу семейство Моллови през първата половина на 60-те год. на XX в., закриването на повечето турски вестници и натиска да се пише на български език, тя потиска творческото си вдъхновение и се отдава единствено на научна дейност. Така турците преждевременно са лишени от творческия ѝ талант, без той да достигне върховете си. Както вече беше изтъкнато, научните си изследвания продължава почти анонимно като *домакиня* до експулсирането ѝ от страната през 1989 г.

Публикувана лирика

След поетическия си дебют през 1949 г. Мефкуре Моллова, вече като омъжена, печата със собствените си имена и стари стихове, които намират място още в първите антологии за поезия на турците в България. Тези нейни произведения са изключително важни за изследователя, тъй като свидетелстват за приблизителното време на създаването на творбите, които в стихосбирката ѝ от 1964 г. и в по-късните публи-

⁵⁷⁸ Yenisoy, H. S. Türkiye Dışındaki, p. 264; Bahtiyar, N. H. Balkanlar'da..., pp. 195–197.

кации не са датирани. Благодарение на тях може да се стигне до някои подробности от биографията ѝ, за която се знае много малко.

През 1955 г. в София се издава сборникът *Демет* (*Demet-Букет*), включващ поезия на поетите турци от 1954 г., в който Мефкуре Моллова е представена с девет краткостишия, наречени *Фрагменти I и II*.⁵⁷⁹ В *Демет* заедно с нейната поезия е намерило място и едно политически ангажирано стихотворение на Сабиха Исакова,⁵⁸⁰ която в следващите сборници и антологии не е включвана. В антологията за поезия и проза *Кайнак* (*Kaynak-Извор*) от 1957 г. са отпечатани пет нови стихотворения и пет кратки пътни бележки на Мефкуре Моллова от Родопите под общото заглавие *Пътувайки по Родопите* (*Пътни бележки*) – (*Rodoplari Gezerken (Yol notları)*). В края на пътните ѝ бележки е отбелязана 1955 година.⁵⁸¹ Това не е първата ѝ експедиция, предната година съвместно със студенти и под ръководството на световноизвестния азербайджански тюрколог, неин учител и бъдещ научен ръководител Ширалиев,⁵⁸² осъществяват теренни проучвания в районите с турско население. В третия сборник *Чагляян* (*Çağlayan-Водопад*), включващ нейна поезия и проза от 1956 – 1957 г., авторката участва с шест нови стихотворения и три пътеписа от Североизточна България, обединени под общото

⁵⁷⁹ Mollova, M. Rodoplari Gezerken (Yol notları). – In: Erdinç, F. Demet. Sofya: Narodna prosveta, 1955, pp. 20–21.

⁵⁸⁰ Ibidem, p. 40.

⁵⁸¹ Çakirof, B. Karahüsein, H. Kaynak, pp. 23–25, 77–81.

⁵⁸² Мефкуре Моллова му посвещава едно от стихотворенията си, отпечатано през 1959 г. в сп. *Йени хайат* под заглавието *Profesörümé* (*На моя професор*). Вж. *Yeni Hayat*, №5, май 1959.

заглавие *Летни пътни бележки* (Yaz Seyahati Notları).⁵⁸³ В антологията от 1960 г. Мефкюре Моллова е представена с кратка биография и седем стихотворения, публикувани също в сборниците от 1955 г. и 1957 г.⁵⁸⁴ А в *Поезия–1961* (Şiirler–1961), излязла следващата година, тя се включва общо с шест произведения – стари и нови.⁵⁸⁵ В антологията на същия редактор, Сабахаттин Байрамов, отпечатана след година (1962 г.), нейни стихове не намират място.⁵⁸⁶ Понеже става дума за един от най-тежките периоди в живота на семейство Моллови, може да се предположи причината за отсъствието ѝ в сборника.

Поезията на първата поетеса на турците в България Мефкюре Моллова има огромен успех сред турските читатели, в средите на новосъздаваната интелигенция по социалистически модел тя е посрещната като голямо културно събитие, като пример за свободна женска изява в областта на мъжкото пространство на словесното изкуство. Нейното въздействие върху младите туркини е потресаващо. Тя събаря всички прегради пред талантливи момичета, които след нея започват да пишат и печатат. Защото, както преди, така и след 1955 г., в продължение на цели десет години тя е самотна сред абсолютното мъжко присъствие в литературата на турците. Година след публикуването на стихосбирката на поетесата, в антологията на Сабахаттин Байрамов вече се появяват сти-

⁵⁸³ Mollova, M. Yaz Seyahati Notları. – In: Erdinç, F. Çağlayan, pp. 16–18, 73–77.

⁵⁸⁴ Tatarlıyev, İ. Antologiya (9. IX. 1944den sonra Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı). Sofya, 1960, pp. 128–131.

⁵⁸⁵ Bayramov, S. Şiirler–1961. Sofya, 1961, pp. 34–36.

⁵⁸⁶ Вж. Bayramov, S. Şiirler–1962. Sofya, 1962.

хоторения на втората самобитна поетеса-туркиня, за която ще стане дума по-нататък.

В едно представяне на Мефкуре Моллова в десети брой на в. *Народна младеж* (*Halk Gençliği*) от 8 март 1963 г.⁵⁸⁷ се изтъква, че самостоятелната ѝ стихосбирка ще бъде отпечатана в края на 1963 г. Затова може да се предположи, че тя трябва да е представила книгата си в издателството през 1962 г. Не е известна причината за забавянето на отпечатването ѝ, но тя може да е свързана с отказа на Риза Моллов да се завърне в България, постъпките му за получаване на съветско гражданство и работа в Азербайджан и съответно с опитите на властите да го върнат в България. Риза Моллов се завръща принудително през март 1964 г. На края на стихосбирката е отбелязано: *дадена за печат, 10. VI. 1964 г.* Точната дата на представянето на единствената ѝ книга в издателството е важна за датиране на произведенията на Мефкуре Моллова, съдържащи информация за нейното душевно състояние и някои важни събития от биографията ѝ.

По повод Международния ден на жената – 8 март в споменатия брой на в. *Народна младеж* тя е представена накратко на читателя. Публикувани са седем нейни произведения от стихосбирката, излязла с едно- или двегодишно закъснение – на 21 октомври 1964 г. На корицата ѝ за поетесата пише следното:

Мефкуре Моллова е първата и единствена засега поетеса на турците в България. Нейните стихове често напират място по страниците на вестници и списания. В лириката ѝ има нежност и топлота.

⁵⁸⁷ **Halk Gençliği**, 08.03.1963.

*Моллова е проницателна поетеса, с чувство за съвременност, но към темите, чертани от живота, към жизнените явления тя подхожда с подчертано жизнелюбие, с оригинален подход, който се проявява не само в съдържанието, но и във формата на стиховете ѝ. Четат се с увлечение и наслада.*⁵⁸⁸

През декември същата година излиза и антология на турската поезия и проза, в която е дадено място на малко по-обстойна нейна биография и на тринайсет поетически произведения.⁵⁸⁹ Интерес за изследователя представлява това, че в нея намират място някои от най-критичните към системата стихотворения на Мефкуре Моллова, някои от които се отнасят за последното дълго и изпълнено с трагични събития пребиваване на Риза Моллов в Съветския съюз. В следващата антология на турската поезия от 1964 г., публикувана през 1965 г., тя е представена със седем нови произведения.⁵⁹⁰ Именно в нея са включени пет стихотворения на втората талантлива поетеса – Неджмие Мехмедова.⁵⁹¹ След отпечатването на стихосбирката, стихове на Мефкуре Моллова продължават да се помещават в периодични издания. Например след краткото ѝ представяне, в брой 8–9 на сп. *Йени хайат* от 1965 г. намират място единайсет нейни стихотворения. Някои от тях са нови и много въздействащи.⁵⁹² Изхождайки от публикациите и датираните ѝ стихове, може да се твърди, че най-

⁵⁸⁸ Mollova, M. Şiirler. Sofya, 1964.

⁵⁸⁹ Tatarliyev, İ. Antoloji. Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı (1944–1964). Sofya, 1964, pp. 139–140, 141–148.

⁵⁹⁰ Bayramov, S. 1964’ün Bıraktığı Şiirler. Sofya, 1965, pp. 53–56.

⁵⁹¹ Ibidem, p. 87–90.

⁵⁹² Yeni Hayat, №8–9, 1965, p. 12.

плодотворната творческа дейност на Мефкуре Моллова протича през 50-те и първата половина на 60-те год. на XX в.

Положителните отзиви за стихосбирката на Мефкуре Моллова ѝ вдъхват увереност, тя приема сравнението на творческото ѝ начало в софийските кръгове с това на Багряна⁵⁹³ и своевременно (1964 г.) изразява съгласието си с едно кратко стихотворение, посветено на голямата поетеса, в което със заглавието – *На Багряна (Bagrâna'ya)* и един цитат от *Амазонка* изпраща посланието си до нея. Извън цитатът *Аз съм млада, млада, млада*, като съдържание, ритъм и чувственост, стихотворението на Моллова е съвсем различно от *Амазонка* и внушава други чувства и душевни изживявания на самотна, но изпълнена с енергия лирическа героиня – копие на самата Мефкуре Моллова от 1964 г. То е писано в един от най-трудните периоди за нея, когато съпругът ѝ се намира в психиатрична болница в Москва, вкаран там за неподчинение. Клюките и показността на околните не могат да убият чувствата ѝ. Съвсем оригинално като структура и звучене, краткосътишието ѝ като свободно отражение на женската емоционалност и жаждата за щастие е близко с други произведения на Багряна.

⁵⁹³ **Бей, А.** Трите грации на поезията ни. Мефкуре Молла Неджмие Мехмед Улуджан, Небие Ибрахим Акбъйък. София, 2005, с. 8.

На Багряна

Говорете си колкото искате, Господа!
Ваши да са елмазените пръстени, Госпожи!
Аз съм млада, млада,
млада.
Жадна съм, отвътре горя.
За обич на света съм дошла.⁵⁹⁴

В следващата антология на турската поезия за 1965 г., отпечатана през 1966 г., Мефкуре Моллова участва само с три свои стихотворения, едно от които е препечатано от предишната.⁵⁹⁵ В антологията на турската поезия за 1966 г., издана в първата половина на 1967 г., Моллова е представена само с едно стихотворение.⁵⁹⁶ Препечатването на едно стихотворение от втората (1966) и участието ѝ само с едно ново (което може да е писано много по-рано) в третата (1967) антология потвърждават постепенното ѝ отдалечаване от това изкуство и ориентиране преди всичко към научната дейност. Първата турска поетеса, започнala поетическия си път високо емоционално и посрещната с голямо въодушевление, е принудена да замълкне завинаги. От тази година нататък никакви нови стихотворения не намират място в периодичния печат или антологии в България. По-късно само старите ѝ произведения се печатат в Азербайджан или Турция.

⁵⁹⁴ Bayramov, S. 1964'ün..., p. 53.

⁵⁹⁵ Bayramov, S. 1965'in Bıraktığı Şiirler. Sofya, 1966, pp. 50–51. Цифрите на страниците се разминават. В съдържанието са посочени с. 52 и 53.

⁵⁹⁶ Tahirov, S., İ. Çavuşev. 1966'm Bıraktığı Şiirler. Sofya, 1967, p. 61.

Втората турска поетеса Неджмие Мехмедова също е включена в сборника от 1966 г. с три нови произведения.⁵⁹⁷ В антологията на турската поезия за 1966 г., издадена през 1967 г. заедно с Неджмие Мехмедова⁵⁹⁸ на любителите на поезията за пръв път е представена и третата талантлива поетеса – туркиня на времето – Небие Ибрахимова.⁵⁹⁹ Мефкуре Моллова, прокарала пътя на женската поезия, преждевременно и мълчаливо им отстъпва мястото си. Това са трите най-талантливи представителки на турската поезия в България за краткия 15–20 годишен комунистически период, в който сравнително свободно може да се твори и печата на турски език. Фактът, че Неджмие Мехмедова и Небие Ибрахимова⁶⁰⁰ пишат, но никога не успяват да издадат самостоятелни стихосбирки в България, също е показател за засилването на репресиите срещу турците. Стилът, изказът и мелодиката на трите поетеси е различен и издига турската женска поезия до върхове, които следващите поколения не могат да надхвърлят. Неуспехът им се предопределя от недостатъчното познаване на турския език, който вече не се изучава.

Някои произведения на Моллова, позната по-рано на азербайджанските любители на поезия, са преведени на азербайджански и са издадени в Баку в края на 1973 г. и началото на 1974 г., когато тя се намира там по повод предварителната

⁵⁹⁷ Bayramov, S. 1965'in..., pp. 74–76.

⁵⁹⁸ Ibidem, p. 89.

⁵⁹⁹ Ibidem, pp. 91–92.

⁶⁰⁰ Небие Ибрахим Акбъйък в разговор по телефона сподели, че се е опитвала да отпечата част от стиховете си на български, но държавните издателства са ѝ отказали. Когато вече е в Турция тя издава две книги със стихове.

защита на докторската си дисертация.⁶⁰¹ Трябва да се припомни, че през тези години в България върху турските творци вече се прилага натиск да пишат на български,⁶⁰² затова и произведенията им почти не се публикуват в периодичния печат. На тази репресия, повечето от творците отговарят с мълчание. На 27 октомври 1973 г. в превод на Аббас Абдулла шест нейни стихотворения, известни на читателската публика в България, са поместени във в. *Әдәбијат ве инчесәнәт (Литература и изкуство)*,⁶⁰³ орган на Съюза на писателите и на Министерството на културата на АзССР. Заедно със снимките на Мефкюре и Риза Моллови⁶⁰⁴ се дават кратки биографични данни за двамата учени и творци, които, според автора на статията, вече били познати на азербайджанската читателска публика. Вестникът информира, че двамата се срещат с дейци на изкуството в Баку и посещават редакцията. Подчертавайки, че *чувствителната поетеса г-жа Мефкюре съчетава изкуството с науката*, анонимният автор на статията продължава: *Авторка е на една стихосбирка и около 50 статии. Статии-те ѝ са отпечатани на френски, немски, руски, български и турски език.*⁶⁰⁵ Пак по същото време, в сп. *Азербайджанска (Азәрбајҹан гадыны)* са поместени три стихотворения на поетесата и същата снимка. В статията се споменава, че в редакцията Мефкюре Моллова чете свои стихове, сред които и нови, посветени на Азербайджан и Баку, но са поместени само

⁶⁰¹ Азәрбајҹан гадыны, №12, 1973, р. 15.

⁶⁰² По въпроса вж. Хаджъ, С. От вмешателство...

⁶⁰³ Әдәбијат ве инчесәнәт, 27.10.1973, р. 17.

⁶⁰⁴ Риза Моллов също е представен с някои творби.

⁶⁰⁵ Ibidem.

някои отпечатани по-рано в България.⁶⁰⁶ За да не се публикуват в списанието, тези нови стихове трябва да са били в процес на дооформяне. От информацията в списанието може да се предположи, че Мефкюре Моллова все още пише понякога поезия без да я публикува, защото въпросните стихове след това не са поместени никъде.⁶⁰⁷ В списанието поетесата е представена така: *Тя притежава собствен оригинален поглед към живота. Това нейно отношение се чувства в поезията ѝ. В стихотворенията ѝ присъстват също женско изящество и женска хармония.* В началото на март 1974 г. в. *Әдәбијјат ве инчесәнәт* (*Литература и изкуство*) отново отделя място на поезията на Мефкюре Моллова, като публикува други четири произведения, отново в превод на Аббас Абдулла.⁶⁰⁸

След забраната на писането и печатането на турски и особено след насилиствената смяна на имената (декември 1984 – януари 1985), унищожаването на лични библиотеки и архиви, трудният достъп до печатни издания на турски в Националната библиотека и други обществени библиотеки, поезията на Мефкюре Моллова продължава да живее единствено в антологии, издавани в Турция и Азербайджан. Проф. д.ф.н. Ниметуллах Хафъз от Прищина, приятел на семейство Моллови, чест гост в дома им и свидетел на трагедията на двамата учени и писатели, през 1987 г. издава първи том от *Антология на съвременната турска литература в България*. В един от

⁶⁰⁶ *АЗЭРБАЙЧАН ГАДЫНЫ*, №12, 1973, р. 15.

⁶⁰⁷ Обискът в дома на Моллови и изземането на цялата литература на турските ръкописи, за което вече стана дума, погребва завинаги възможността за възстановяване на истината около последните стихове на поетесата.

⁶⁰⁸ *Әдәбијјат ве инчесәнәт*, 08.03.1974, р. 9.

най-страшните периоди на асимиляция за турците, когато пищещите за чекмеджето писатели са хвърляни в затвора, а говорещите турски език са задържани и глобявани, югославският тюрколог Ниметуллах Хафъз си поставя за цел в три томник (1987–1989) да съхрани за бъдещите поколения художественото им наследство, което е застрашено от пълно унищожаване и изчезване. В първи том на антологията му са публикувани най-много произведения на Мефкюре Моллова, намерили място в сборници дотогава – 23.⁶⁰⁹ Освен предговорите на съставителя, трите тома на антологията не съдържат биографични бележки за авторите, тъй като връзките с България през периода са прекъснати и достигането до тях е невъзможно. Година след това поетът-емигрант от България, студент на Мефкюре и Риза Моллови – Мехмет Чавуш, издава *Поезия на турците в България от 20 век (Антология)*, в която включва 11 нейни произведения⁶¹⁰ и биографични данни. През 1994 г. в сп. *Kardeş edebiyatlar* (Kardeş Edebiyatlar – Братски литератури) Шабан Калкан публикува 15 стихотворения и краткостишия на Мефкюре Моллова, предхождани от кратки биографични данни за живота и творчеството ѝ.⁶¹¹ В антологията за литературата на турците в България от 1997 г. Хайрие Сюлейманоглу Йенисой, също студентка на семейство

⁶⁰⁹ Hafız, N. Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 1. Türk Dünyası Edebiyatı:1 Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayımları. İstanbul, 1987, pp. 280–291.

⁶¹⁰ Çavuş, M., 20. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri (Antoloji). Yaylacık Matbaası. İstanbul, 1988, pp. 183–187.

⁶¹¹ Kalkan, Ş. M. Balkanlarda Türk Edebiyatı: Mefküre Molla. Kardeş Edebiyatlar, Nisan Mayıs Haziran, 1994, №27, pp. 5–8.

во Молови, дава място на седем творби⁶¹² на поетесата, публикувани в антологията на И. Татарлъ по-рано.

През 2000 г. в Баку се отпечатва антология, в която са поместени кратки биографични данни за Моллова и 8 публикувани вече стихотворения.⁶¹³ Единият от съставителите на антологията, Анар Рзаев (1938), в своите мемоари разказва за кратката си среща със семейство Молови в Баку.⁶¹⁴ Писателят е син на Ресул Рза (1910–1981) и Нигяр Рефибейли (1913–1981), известни азербайджански поети и близки приятели на семейство Молови.

Две години по-късно редакторът на единствената стихосбирка на Моллова, Сабахаттин Байрамов (Байрамъоз), издава сборник с избрани стихове от поезията на турците в България, в която отпечатва 15 нейни произведения⁶¹⁵ и я представя накратко. Същата година Бахтияр Ниязи Хюсейн, студент на Мефкюре Моллова, издава втория том на тритомната си енциклопедия, в която дава много важни подробности за поетесата Мефкюре Моллова и литературния критик Риза Моллов. Според него работният им кабинет и библиотека едновременно през 1950 години е превърнат в уютно място, където младите поети четат стиховете си, получават критична оценка, подкрепа и насырчение: *Тогава аз, Мехмед Чавуш и Мехмед Давуд – млади поети – понякога в неделя ходехме на гости у Мефкюре и Риза Молови. Една от стаите им беше превърната в библиотека. Заварвахме ги сред книгите, рабо-*

⁶¹² Yenisoy, H. S., Türkiye..., p. 264.

⁶¹³ Anar, R. R., N. İbrahimov. Min Beş Yüz İlin Oğuz Şeri, Antologiya. II kitab, Azərbaycan Neşriyati. Bakı, 2000, pp. 831–833.

⁶¹⁴ Anar. Nazım Hikmet..., pp. 89–90.

⁶¹⁵ Bayramöz, S. Türkçe'nin..., pp. 126–138.

*тешци върху научните си изследвания. На тях четяхме написаните си нови стихове, научавахме за оценката им. (...) От стотици учители и преподаватели, които са допринесли за моето израстване, Мефкуре Моллова се нарежда сред първите, нейното влияние върху мен е най-силно.*⁶¹⁶

През 2009 г. Нюсабе Садъкъль отпечатва в Азербайджан монографията си за литературата на турците в България. В нея тя представя Мефкуре Моллова, като помества кратки биографични данни за живота и творчеството ѝ и две стихотворения в оригинал, взети от антологията на Ибрахим Татарль.⁶¹⁷

В антологията си от 2017 г. Шабан Махмудоглу Калкан отделя място и на творчеството на Мефкуре Моллова. Той дава кратка информация за живота и творчеството ѝ, след което предлага на читателя девет нейни стихотворения.⁶¹⁸

През 2018 г. в списание за литература и култура в Босна и Херцеговина са отпечатани в превод на Ненад Филипович няколко произведения на Мефкуре Моллова и кратки бележки за живота и творчеството ѝ. Това показва, че поетесата не е забравена и в чужбина, че стиховете ѝ продължават да вълнуват любителите на поетическото изкуство.⁶¹⁹ Същата

⁶¹⁶ **Bahtiyar, N. H.** Balkanlar'da..., pp. 196–197.

⁶¹⁷ **Sadıxlı, N.** Bolqaristan Türklerinin ədeəbiyatı, Yaziçı. Bakı, 2009, pp. 72–73.

⁶¹⁸ **Kalkan, Ş. M.** Bulgaristan Türk Şiiri, Bengü Yayınları. Ankara, 2017, pp. 223–226.

⁶¹⁹ **Mollova, M.** Pjesme. Nenad Filipović (Translator). Život – Časopis za književnost i kulturu, 2018, №1–2, pp. 366–367.

година на живота, поезията и научната ѝ дейност е отделено място в научно изследване на турски.⁶²⁰

Последното издание в България, свързано с поезията на Мефкуре Моллова, представлява книгата на Азиз Бей *Трите грации на поезията ни. Мефкуре Молла, Неджмие Мехмед Улуджан, Небие Ибрахим Акбъйък* (2005), в която нейни стихотворения са отпечатани на турски, а са анализирани накратко на български език. В тази си форма книгата може да бъде полезна само на читатели, които знаят и двата езика, затова би трябвало да е предназначена преди всичко за турците в България и за част от изгонените в Турция през 1989 г. любители на поезията. Разбира се, основната цел на автора е да напомни за поезията на трите поетеси и да съхранят творчеството им. Защото стихосбирката на Мефкуре Моллова е библиографска рядкост и както подчертава Азиз Бей, самият той успява да я намери у втората турска поетеса Неджмие Мехмед Улуджан в Истанбул,⁶²¹ която напуска света, без да издаде собствена книга с поезия.

Авторът на *Трите грации на поезията ни* Азис Бей подчертава, че поставя на първо място поетесата Мефкуре Моллова поради няколко причини. Първо, защото творчеството ѝ има онова значение за женската поезия на турците в България, каквото е значението на Сафо за древногръцката литература, защото *тя е безспорният наши връх в женската поезия*. Второ, защото *нейното неголямо научно творчество е сред най-респектиращите на жена-туркиня от България*.

⁶²⁰ **Kayapınar, A.** Osmanlıdan Günümüze Bulgaristan'da Türk Kadını, International Journal of Social Sciences, 2018, 2/2, pp. 84-85.

⁶²¹ **Бей, А.** Трите грации..., с. 31.

през XX век. Трето, защото *нейното лично обаяние за цяла генерация турски поети в България има онова въздействие, каквото има една Елисавета Багряна за българите*. Според Азиз Бей *Мефкюре Ханъм* е сред малкото туркини, митологизирани приживи.⁶²² Студент в специалността *Турска филология* по времето на поетическите изяви на Мефкюре Моллова и свидетел на огромното ѝ въздействие върху турската младеж, по-нататък за четиристишието на Моллова, с което започва нейната стихосбирка, той пише: *Сърцето ми... през 1951 г. сякаш беше върхът на еротичната поезия – как така една млада жена ще говори толкова открыто за чувствата си, за сърцето си!*⁶²³ Според Азиз Бей, *нейните лирически героини никога не докосват с ръце плътта на любимия*, но тя поставя началото на еротиката дори в мъжката поезия на турците.⁶²⁴

Бунтът на свободната жена

Това, че стихосбирката на Моллова започва с четиристишието *Сърцето ми... (Kalbim..., 1951)*, изразявашо открито интимните преживявания на лирическата героиня, подсказва истинския характер на нейната поезия, която не интерпретира теми по социалистическия канон, а лични, интимни, понякога възприемани и като *эротични*.

За съжаление, не всички стихотворения на Мефкюре Моллова са датирани. Но не само датираните, поезията ѝ като цяло съдържа или загатва за някои периоди от живота ѝ, изпълнен с щастливи мигове, раздели с любимия съпруг и мно-

⁶²² Пак там, с. 8.

⁶²³ Пак там, с. 27.

⁶²⁴ Пак там, с. 29–30.

гократни перипетии, политически репресии. Като ученичка и студентка тя вярва в комунизма, в доброто бъдеще, което се чертае пред турските младежи, получили право да учат в държавни университети заедно с всички граждани на страната. Но и по-късно, когато се среща с истинското лице на използваната от политиците комунистическа идеология за утвърждаване на диктаторската си власт, в стиховете си Мефкуре Моллова не може да протестира открито срещу отстраняването им от Университета, безработицата и принудителното домакинстване – резултат от политическите репресии. Затова нейните критични към комунистическата диктатура стихове са малко на брой, от самото начало на творческия ѝ път тя най-често се спира върху темата за любовта и семейното щастие. След тях се нареждат и тези, построени върху темата за раздялата с любимия съпруг – резултат от политическите преследвания срещу двамата преподаватели, учени и творци.

Сравнявайки я с великата руска поетеса Анна Ахматова, Азиз Бей споменава за смелостта на Моллова още през 1951 г. свободно да изразява любовните си чувствата: *Това стихотворение бе най-сериозната заявка, че още в началото на 50-те години и ние сме имали възможност да имаме в лицето на Мефкуре ханъм нашата Ана Ахматова.*⁶²⁵ По всяка вероятност в *Сърцето ми...*, за което той споменава, поетесата изразява любовта си към Риза Моллов. Неговото присъствие в живота ѝ може да се тълкува като гаранция за свобода на изказа в цитираното произведение. Но датираните ѝ по-ранни стихове показват, че поетесата още през 1949 г., когато публикува с псевдоним първото си стихотворение *Mir*, доста

⁶²⁵ Пак там, с. 31.

свободно претворява емоционалността на влюбения мъж, изразът ѝ е напълно открит и свободен. Например в *Очите ти са...* (*Gözlerin...*, 1949), 22-годишната лирическа героиня, необременена от каквото и да е традиции и обществени норми на поведение, поема ролята на водеща и кани любимия си към по-голяма откритост и израз на чувствата:

Очите ти са две огнища
Не ги прикривай.
Скритото е като тъмнината.
А в тъмното
те светят с по-силна страст.

1949 г.⁶²⁶

Има голяма вероятност чувствата между Мефкуре Моллова и Риза Моллов да са се появили през 1950 г., тъй като датираните ѝ стихове от този период подсказват как въз-висените и романтични чувствата постепенно се трансформират в осезаеми и по-ясно изразени. Както всяко младо момиче, 23-годишната Мефкуре Моллова мечтае да намери своя принц в живота, очаква голямата любов, в която да потъне. Една бележка с няколко реда – обяснение в любов или покана за среща – ѝ дава повод да говори за мечтаното щастие:

По повод една бележка⁶²⁷

Представи си, Мефкуре...
Едно голямо сърце се отваря
и ти влизаш в него.

1950 г.⁶²⁸

⁶²⁶ Mollova, M. Şiirler, p. 10.

⁶²⁷ Küçük bir kâğıt üzerine.

Изящното женско предизвикателство към мъжката пламенност и страстност от *Очите ти...*, по-късно е развито в смело поемане на ролята на водеща в отношенията, връзката и любовта. В следващото датирано краткостишие лирическата героиня е обзета от силни чувства, копнеж по волност, които не могат да се съобразяват с традиции и неписани обществени норми на поведение. Освободена от всякакви традиционни задръжки, тя не се смущава да направи първа стъпка към желания мъж или да му се обясни в любов. В *Ако се разпръсна пред тебе...* (*Döküleversem öpine...*, 1950) майсторски е нарисувана всеотдайността на влюбената лирическа героиня, готовността ѝ да изчезне съвсем в емоционалните преживявания, да се разпилее в огъня на чувствата:

Ако се разпръсна пред тебе
като синя, синя
светлина...
Би ли ме събрали
и взел?

1950 г.⁶²⁹

Когато си самотен... (*Sen yalnızken...*, 1950) е другото ѝ стихотворение от същата година, в което младата лирическа героиня търси любимия от мечтите си, за да надникне най-напред в неговия духовен свят, а след това в личното му пространство. Самоуверена и смела, тя е сигурна, че няма да бъде отблъсната. В последния си стих поетесата изразява готовност за пълна саможертува в името на въобразеното щастие, което очаква да намери в любовта на мъжа от нейната фантазия:

⁶²⁸ Mollova, M. Şiirler, p. 73.

⁶²⁹ Ibidem, p. 7.

Когато си самотен,
сам самичък,
желая да те открия
като видение.
Желая да стигна до теб,
да приседна безмълвно...
Ти няма да ме изгониш.
Ще вляза в живота ти като тайна
и там ще се стопя.

1950 г.⁶³⁰

Цитираните любовни краткостишия на Моллова от първите две години на творчество ѝ не са единствени. Четиристишието, с което започва малката ѝ стихосбирка, е продължение на любовната тоналност в лиrikата ѝ. *Сърцето ми...* (1951), за което говори Азиз Бей, е едно от най-силните ѝ произведения. Написано е в годината на женитбата ѝ с любимия мъж. Лаконично, но с изключителна чувствителност концентрира преживяванията и чувствата на лирическата героиня. Широко отворено за целия свят, сърцето ѝ трудно би могло да издържи на емоциите и концентрираната енергия. Това е произведение, което стои на границата между въобразената, неизживяна и реалната, изпитана любов:

Сърцето ми е така необятно,
че може да обгърне целия свят.
Сърцето ми е толкова мъничко,
че от една любов ще се пръсне.

1951 г.⁶³¹

⁶³⁰ Ibidem, p. 20.

⁶³¹ Ibidem, p. 5.

Периодът между 1950 г. и 1956 г. е може би най-щастливият в живота на семейство Моллови. Тогава тя се влюбва, жени се, дипломира се, става майка, започва да преподава в Университета, има възможност да работи с известни тюрколози от Азербайджан и Унгария, участва в теренни проучвания със световноизвестни специалисти, все още вярва в комунистическата идеология и в обещанията за премахване на дискриминацията на етническа основа, може свободно да публикува на турски произведенията си. След Априлския пленум (1956 г.) и назначаването на Пенчо Кубадински за секретар на ЦК на БКП (1958 г.) се подема кампания срещу действителното научно развитие на специалността *Турска филология*, тъй като турските педагогически училища се закриват, започва да се ограничава турската преса. Тогава възникват проблемите, които постепенно се задълбочават и я съпътстват до 1989 г.

Но вратата на турските писатели, в това число и на Мефкюре Моллова, към комунистическата власт все още не е загубена, въпреки посочените политически събития. Те усилено творят и допринасят за развитието на турската литература в България. Заблудени от комунистическата пропаганда в навечерието и след преврата на 9.IX.1944 г. и от направеното през първата половина на десетилетието, те смятат, че могат да се ползват поне от гражданските права и свободи, дадени на етническите българи. Ето какво пише А. Ш. Шерифли за отношението на партията-държава към турската литература: *През 1958 г. няколко пишещи на турски талантливи творци (Сабахаттин Байрам, Сюлейман Гаваз, Хасан Каракюсейн, Салих Бакладжъ и аз) кандидатствахме за членство в Българския писателски съюз. Поискахаме от председателя на*

съюза да ни съдейства за решаване на някои проблеми на творците ни. Искахме към съюза да се открие клон за писателите турци. Председателят Радевски с подигравателен тон ни каза: – Не мога да разбера, какво може да пишете вие, какво можете да защитавате? Това не е ваша родина. Вашето място е в Турция. В тази страна не може да стане това, което казахте...⁶³²

Риза Моллов се намира в СССР от февруари 1959 г. до 30 октомври 1960 г., а после заминава отново в Съветския съюз на 17 февруари 1962 г.⁶³³ във връзка със защита на кандидатската си дисертация, която се състои на 18 юни 1962 г. и остава там до 1964 г.⁶³⁴ Изключително ценни за изследователя са датираните ѝ стихове от 1959 г., когато съпругът на поетесата вече е ненадежден за властта и затова е подложен на критика в Университета, когато се намира далеч от семейството си. В едно от тях, *Увехнах...* (*Kurudum...*, 1959), много прочувствено и оригинално намират място съкровените чувства на самотната млада лирическа героиня, оставена без любов, без подкрепа. Dalеч от любимия тя изгубва привлекателността и красотата си. Това стихотворение на вече омъжената Мефкюре Моллова е много по-смело от цитираните по-ранни. То свидетелства за взаимното доверие и съпружеските отношения, в които няма място за ревност. Свободолюбивият характер на Риза Моллов и съхранените силни чувства позволяват на самотната съпруга открито да говори за жаждата за физическа близост, подхранваща красотата ѝ. То е едно от

⁶³² **Şerefli, A. Ş.** Türk Doğdu..., p. 530.

⁶³³ Комисия за досиетата, М. Сф, ф. ПП, а. е. ч.8696/80, л. 6.

⁶³⁴ **Nasrattinoğlu, İ. Ü..** Balkanlar..., pp. 57–58.

най-силните и смели произведения на поетесата, възприемани тогава като еротични. Макар и косвена, доста силна е критиката срещу виновниците за раздялата на двамата любими. В резултат на политическите репресии младата жена загубва жизнерадостта, женствеността и красотата си:

Увехнах,
на суха вейка заприличах
без обич.
Толкова непохватна станах,
да пристъпвам галантно,
да бърборя глезено,
да мисля гордо
забравих.
Увехнах
и съвсем погрознях.

1959 г.⁶³⁵

На раздялата, душевните преживявания и вълнението пред срещата е посветено краткостишието *Не трепти, душа...* (*Kipurduma içim*). Преди реализирането на мечтаното и дългоочаквано съприкосновение с любимия съпруг, съидейник, прокуденик, мъченик, лирическата героиня е силно развълнувана. Единственото нещо, което желае, е душевният покой, който ще ѝ осигури топлотата на две ръце:

Не трепти, душа,
укроти се!
Ще дойде денят,
когато две топли ръце ще те приспят.

1959 г.⁶³⁶

⁶³⁵ Ibidem, p. 75.

Както вече беше споменато, стихосбирката на Мефкуре Моллова започва с цитираното любовно четиристишие *Сърцето ми...* и завършва с краткостишието *Зашеметена съм...* (*Başım dönüyorum...*, 1959) – прочувствено описание на дългоочакваната среща на двамата любими в Москва. Първото може да се изтълкува като израз на неугасващия оптимизъм в началото на поетическия ѝ път, в което тя е отворена за света и любовта. Последното ѝ произведение в книгата специално е определено не само хронологически, но и географски, което не е много характерно – под никакво друго нейно произведение не са посочени едновременно и датата, и мястото на претворения миг. Макар и косвено, така се припомня за местонахождението на Риза Моллов. То е публикувано през 1959 г. в сп. *Йени хайат*. За цената, която отдава на любимия съпруг, Мефкуре Моллова загатва с изписването на *Той* с главна буква:

Зашеметена съм...
След дългото очакване,
превърнало ме в хиляди
потреваващи лъчи,
Той стои срещу мене.

Москва, 1959 г.⁶³⁷

Освен цитираните датирани стихотворения, Мефкуре Моллова има и други произведения за любовта и раздялата, които представят големия талант на поетесата, позволяващ ѝ да изрази изключително оригинално и красиво сексуалното желание на лирическите герои. Може да се каже, че *Докато*

⁶³⁶ *Kıpurdıma içim...*; Ibidem, p. 74.

⁶³⁷ Ibidem, p. 77.

съпругът ми работеше (*Kocam çalışırken*) е най-искреното любовно стихотворение на поетесата, изказът ѝ е освободен от предразсъдъци и ограничения. От обикновеното ежедневие на съпружеския живот, само с два-три удара на четката си, тя постига чудеса. Еротичното не е натрапено, игриво и фино е загатнатото физическото желание, което не може да контролира:

Докато съпругът ми работеше

Прииска ми се да те докосна.
Душата ми пожела твоята душа.
Душа е това!
Не пита,
че да ѝ кажа: не може
не може
не може!⁶³⁸

На същата тема е и стихотворението ѝ *Обич* (*Sevgi*), но в него ролите на лирическите герои са разменени. Тук мъжът е този, който погазва даденото обещание да стои далеч от любимата, заета със стиховете си, който настоява за физическа близост. Намекът за намеренията му е изразен с подчертана изящност:

Обич

Нали
те бях приспала с песен.
Уж сънят щеше да е за теб,
а стихът за мен.

⁶³⁸ Ibidem, p. 72.

Нали така се бяхме
разбрали!
Защо отново дойде?⁶³⁹

Както вече беше споменато, освен през 1959–1960 г., Риза Моллов остава най-дълго в Москва, през 1962–1964 г., когато защитава докторската си дисертация, въпреки опитите на бившите му колеги от Университета да му попречат. Вторият му престой е много по-тежък и непоносим, защото двамата са изгонени от Университета и той отказва да се върне с надеждата, че ще му позволят да отиде да работи и продължи научните си изследвания в Баку, откъдето го канят. По такъв начин смята да спаси и семейството си. За отказа му да се върне в България, където го очакват репресии и безработица, в Москва Риза Моллов е настанен в психиатричната болница *Кащенко*, по всяка вероятност насила. Преследването му⁶⁴⁰, което той непрекъснато чувства и в съветската столица, официално се определя като *мания за преследване*, а неофициално – като *шизофрения*.⁶⁴¹ Тези години са най-мъчителните не само за обявения за луд Риза Моллов, но и за Мефкуре Моллова, която продължава да живее в столицата с малкия си син. Тя също по различни начини е заплашвана и унижавана, дори се опитват да я накарат да се разведе, практика, често използвана срещу политическите *врагове*. Раздялата с всеки изминат ден става все по-тежка и непоносима, в условия на издигнати

⁶³⁹ Mollova, M. Sevgi. Yeni Hayat, 1965, №8–9.

⁶⁴⁰ Риза Моллов правилно го окачествява като *имащи за цел моралното му унищожаване като научен работник*. ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 31а.

⁶⁴¹ ЦДА, ф. 1478, оп. 13, а. е. 261, л. 31.

между двамата непреодолими пречки, времето и за двамата тече бавно и мъчително. Следващото стихотворение *Мислейки за него* (*Onu düşünürken*) е публикувано в антологията за поезия от 1964, подгответа за печат още през 1963 г., затова вероятността да е от тази година е голяма. На базата на темата за реалната раздяла, в това песимистично стихотворение се отправя едно от най-силните обвинения на поетесата срещу репресивните органи на комунистическата система:

Мислейки за него

Всеки идващ ден влиза между нас
и остава между нас.
Помежду ни стои необятно море.
Зад дните си ти,
пред тях съм аз.
Дните
днешни...
стават вчерашни.⁶⁴²

С новото стихотворение *Раздяла* (*Ayrılık*) започва цикълът от поезия на Мефкюре Молова, публикуван в сп. *Йени хайат* през втората половина на 1965 г. В него също могат да се открият следи от преживяванията ѝ по време на първата дълга раздяла от любимия (1959–1960), когато все още работи в Университета и очаква неговото завръщане, поемайки сама върху плещите си режисираните от ДС интриги в Катедрата, целящи обявяването им за неквалифицирани кадри и отстраняването им от работа. Произтичащото в Катедрата е изразено конкретно:

⁶⁴² Bayramov, S. 1964'ün..., p. 54.

Раздяла

Отново заваля,
изневиделица,
без причина.
Нормално ли е това?
Ние копнеем за пролетта,
както душата ми те жадува
всяка вечер,
когато излизам от работа
и потъвам в себе си.⁶⁴³

В поезията на Мефкуре Моллова никъде не се загатва за проблеми в семейството и разочарования в любовта. Репресиите не могат да задушат техните чувства. Усилията на любимия мъж да спаси семейството си от родната страна дори с цената да бъде вкаран в психиатрия, правят неговата саможертва достойна за уважение и преклонение. Лирическата героиня не може да говори открито за нея. Почитта към саможертвата на съпруга си изразява с мълчание:

Москва

Стихове не мога да ти съчиня,
по-достойно е с мълчание да те даря!
Проронвайки две сълзи
върху земята.⁶⁴⁴

Както вече беше изтъкнато, само първите години от работата им в Университета протичат в спокойна атмосфера. Със стартиране на политиката срещу турския език, турското

⁶⁴³ Mollova, M. Ayrilik. Yeni Hayat, №8–9, 1965.

⁶⁴⁴ Ibidem.

образование и култура в Катедрата започва кампанията за компрометиране на двамата преподаватели и учени. Риза Моллов се надява чрез специализация в Москва и защита на кандидатска дисертация да остане в Катедрата. Макар и недатирани, някои от стихотворенията на Мефкуре Моллова носят следи от този изключително тежък момент. В тях е претворена част от живота им, където двамата са представени като отхвърлени от средата на безгрижните и доволните. Не е известно за кое оставане на Риза Моллов в Москва става дума. Но *Лятно утро* (*Yaz sabahi*) е едно от най-скептичните стихотворение на поетесата за безразличието на хората, потънали в своето ежедневие и незабелязващи красотата на лятното утро и страдащите наоколо. Принудителната раздяла е причина двамата да се чувстват чужди и самотни сред хора, безгрижни и слепи за всичко наоколо:

Лятно утро

Сутринта хората
вървят,
забравили, че са родени
в някое лятно утро.
Нито аз съм там,
НИТО ТИ.
Нито твоето мое.
Едно лято
под краката ни
в мъки се гърчи.⁶⁴⁵

⁶⁴⁵ Bayramov, S., 1965' in..., p. 51.

М. Моллова умее по много оригинален начин посредством обикновени неща от ежедневието си да се докосне до жизнено важни проблеми, които изчерпват цялата им енергия и емоционалност. Съвременниците ѝ я описват като затворена в себе си, предпочитаща повече да изслушва, отколкото да говори. Съпругът ѝ е емоционален, патетичен, невъздържан. Може би това различие в характерите и хармонията в любовта към творчеството и науката прави тяхната душевна връзка толкова силна и трайна. Трогателна и въздействаща е приспивната песен на лирическата героиня, успяла да успокои завърналия се вкъщи любим, разтревожен и разочарован от злонамерени и слаби колеги, приятели или познати:

Ти спи, любими.
Доста си изморен.
Излегни се... хей така.
Като че на сал разпускаш
своята душа.
Като градина да е в съня ти света...
А хората – добри,
хората – силни...
Да няма измамници,
НИТО лъжци,
НИТО мошеници,
НИТО лицемери,
НИТО горделивци,
НИТО продажници...
Май ще заспи...
Дълбоко задиша...

Заспа.⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ *Sen iyu yâr..., Mollova, M. Şiirler.*, p. 68.

Обичаща и обичана, намерила щастие и свобода в семейството, Мефкуре Моллова се вълнува от душевния свят и преживяванията на нещастни жени или съпруги, които си заминават от света с несподелени мъки и тайни. Тя отразява трагедията на скъпи ѝ близки роднини, които не са успели в живота и не са могли да изпитат сладостта на взаимната обич и семайно щастие. Смело и по много оригинален начин въстava срещу съдбата на двете си лели. Като изразител на техните съкровени тайни, Мефкуре Моллова се противопоставя на табуто да не се говори открито за преживяванията и чувствата на жената. Краткостишието *Неизказаното от леля Фатма* (*Fatma halamin söyleyemedikleri*) е посветено на сестрата на баща ѝ. Съвсем лаконично, сдържано, но много силно е изразено *неизказаното* от лирическата героиня. Чувствата ѝ за принудителното мълчание поради забраната в обществото да се говори свободно за женската душевност и чувствителност са превъплътени със сполучливото сравнение на покриваната тайна с рибите, които имат право на живот единствено дълбоко във водата. Появата им на повърхността неминуемо носи смърт:

Неизказаното от леля Фатма

Изтекоха хубавите дни.
Спомените ми като риба във вода са.
Никой за тях не узна.
Светлината да ги примами не можа!⁶⁴⁷

⁶⁴⁷ Ibidem, p. 44.

На леля ми (*Teyzeme*) е едно от най-дългите стихотворения на Мефкюре Моллова. То отразява живота на сестрата на майка ѝ, родена на село. Превъпльща болката и гнева на поетесата, открития ѝ протест срещу виновниците за пропиления живот на скъпата леля, за мъките и униженията, на които тя е подлагана:

На леля ми

Ето че почина, ето че свърши.
Кой ще се интересува от миналото ти?
Кой знае, че на нелюбим мъж
си робувала
от зората на живота
до залеза на живота?
Кой знае за
прегълтнатите ти сълзи?
Нима пролетите бяха видени?
Кой знае,
че душата ти беше като гроб?
Кой знае,
че мечтаеше за града
с неговите
натруфени госпожици,
блъскаво осветление,
бял купешки хляб,
и че това остана празен блян?
Кой знае,
че дни наред беше лишена от усмивка,
че напразно очакваше едничка топла
нощ?
Кой знае,
когато разбъркваше

покритата с пепел жар,
какво нареждаше отвътре
за войника си Ридван?

Кой знае

каква цена си платила
за един живот,
за една сутрин,
за една вечер?

Но и Аллах няма, скъпа лельо,
за да му поискаш сметка
в студения си гроб!⁶⁴⁸

Привързана силно към роден дом и Добруджа, Мефюре Моллова е оставила вълнуващи стихове за местата, които ѝ напомнят за детството и скъпи хора. Понякога срещата с тях носи радост, обещава щастие.

Добруджа

Хей, Добруджа, хей!
Разтвори ръце!
Дъщеря ти пристига.
(Да видим този път какви изненади криеш!)
Здравей, жълта Добруджа!
Да се прегърнем ли?⁶⁴⁹

Старата ми къща (*Eski evim*) е най-хубавото ѝ произведение за родния дом. Съхраняваща хубави и лоши спомени от детството и младежките години, срещата с нея я изгаря. Брат ѝ е погребан далеч, в Истанбул, сестра ѝ е в Румъния,

⁶⁴⁸ Ibidem, p. 41–42.

⁶⁴⁹ Ibidem, p. 56.

баша ѝ не е сред живите, майка ѝ също я няма вкъщи. Мефкуре Моллова не може или не иска да влезе в празната, мъртва къща. Но тя ще вземе със себе си спомените за изживените мигове, които не са забравени и ще я придрожават цял живот:

Старата ми къща

Ще те навестявам,
когато случайно минавам оттук.
Като те зърна дори отдалече,
душата ми ще гори.
Колко радост в нея...,
колко сълзѝ...
Ще поздравя старата къща –
зальк на младостта ми.
Ще поздравя старата круша.
И телеграфната жица.
Ще поздравя всичко наоколо.
И ще се върна,
без да вляза,
нагърбила спомените си
като забравена вещ.⁶⁵⁰

Мефкуре Моллова не отминава и темата за творческото вдъхновение, за музата, която всеки момент и навсякъде я навестява:

Да взема молив със себе си⁶⁵¹
и лист да взема.
Вдъхновение може да ме обладае.

⁶⁵⁰ Mollova, M. Şiirler, p. 9.

⁶⁵¹ Kalem alayım yanıtma...

Зашото пролетта се промушва
между клоните –
от другата страна на Витоша.⁶⁵²

Тя има много силни, оригинални стихове за творческия процес, който представя по своему с неповторима образност и експресивност. В най-хубавото ѝ произведение на тази тема, *Плаках отново...* (*Ağladım yine...*), писането е представено със силна изразителност и пластичност. Вдъхновението е подхранвано не само от щастиято и положителните емоции, то се поражда и от сила болка, от дълбоко страдание. В такива моменти сълзите ѝ се преобразяват в букви, които се подреждат в думи, изрази, криещи в себе си вълнение, музика и ритъм. В *Плаках отново...* творческият процес е нарисуван със смайваща образност, красота и простота на езика:

Плаках отново,
сълзи ронех върху
листà –
кортки, солени,
едри, дребни,
кръгли, чисти.
С молива ги направих на колелца.
Подредиха се.
И станаха стиховè.⁶⁵³

В едно краткостишие поетесата отново се спира на темата за творческия процес, изящният изказ в него доставя естетическа наслада. Импулсът, изкушението идват неочеква-

⁶⁵² Mollova, M. Şiirler, p. 8.

⁶⁵³ Ibidem, p. 59.

но, на неканената муза не може да се устои. В резултат спонтанно и леко като песен се леят стиховете ѝ:

Пак се появи,
погледна ме в очите,
и като песен на езика
върху хартията се разля.⁶⁵⁴

Мефкуре Моллова е авторка на няколко кратки, но много въздействащи произведения за природата. Експресивност и емоционалност внушава картина на залеза в четиристичието *Свечерява се...* (*Akşam oluyor...*). Авторката предизвиква и асоцииции за физическа близост с любимия:

Свечерява се.
Сънцето подава устни на баира
и се мушка в пазвата му
под аления атласен юрган.

За цензурана, на която в условията на диктатурата са подложени и турските творци, свидетелства поетът съвременник на Мефкуре Моллова, Шабан Махмудов (Шабан Калкан)⁶⁵⁵ от Разград, който по предложение на бившия студент на Моллова Лютфи Демиров⁶⁵⁶ се среща и запознава с нея на

⁶⁵⁴ **Бей, А.** Трите грации..., с. 14.

⁶⁵⁵ **Махмудов, Шабан.** От непубликуван дневник, 21 ноември 1967 г. Изразяваме благодарност към Шабан Махмудов (Калкан) за предоставянето на тази част от дневника си, която се отнася за Мефкуре Моллова.

⁶⁵⁶ Лютфи Ахмедов Демиров, журналист, бивш студент на Моллова, с когото тя по време на срещата се държи официално и му говори на *Bie*. В този момент той работи във в. *Йени ъшък*. От протокол №14 от май 1959 г. на катедрата по *Турска филология* става ясно, че Де-

21 ноември 1967 г. За едно негово стихотворение тя казва: *Миналия ден Риза прочете Вашето стихотворение „Не съм чужденец“* (*Yabancı Değilim*).⁶⁵⁷ Прочете стиха „наследената от дядо ми татя на тази земя“ и каза: *Надявам се този ред да не създаде проблем на Шабан*. На това предупреждение Махмудов отговаря: *Кажете на г-н Риза да не се страхува. Аз съм готов да защитя всеки написан ред.*

По време на срещата Мефкуре Моллова иска мнението на Шабан Махмудов за поетическия стил, предпочитан от поетите Сабахаттин Байрамов (Байрамъоз) и Осман Азизов (Азиз).⁶⁵⁸ След като Шабан Махмудов потвърждава паралелите със символизма в поетиката на двамата известни на времето поети, Лютфи Демиров се намесва в разговора със следните думи: *Ние предупредихме Сабахаттин и Осман. Казахме им, че няма да отделяме място в „Чагдаш“⁶⁵⁹ на поезията им, ако продължават да ни предлагат подобни стихотворения.*

Когато се оценява поезията на Мефкуре Моллова не трябва да се забравя, че тя е писана във време, в което всичко се следи и контролира и че нейни съвременници поети и писатели се надпреварват да пишат хвалебствени стихове за

мирор е в IV курс и би трябвало да се е дипломирал същата година, когато му е гласувана тема за дипломна работа. ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 172, л. 13.

⁶⁵⁷ Стихотворението е написано през 1962 г. и е публикувано в стихосбирката му *Gerginlik*, издадена от Народна просвета през 1966 г.

⁶⁵⁸ За двамата поети вж. **Зафер, З., В. Чернокожев.** Когато ми отнесха името. „Възродителният процес“ през 70-те – 80-те години на мюсюлманските общности. Антология. София, 2015, с. 10–11, 27–32 и 454–455, 453.

⁶⁵⁹ Çagdaş – литературна притурка на в. *Йени ъшък*.

партията, комунистическото миролюбие, българските и съветските *вождове*. Тя също има не повече от 4–5 подобни стихотворения, първите са писани по убеждение, а последните през първата половина на 60-те год. на ХХ в. – когато свободата и животът на любимия са сериозно застрашени. И понеже не може и не иска да пише лицемерно, слага край на творчеството си, което започва с такава жизненост и енергия.

Мефкуре Моллова е талантлива поетеса. Тя намира оригинални изразни средства, за да отрази художествено някои страни на своето време, на любовните си и човешки чувства, на ежедневието и душевността на туркинята. Стилът ѝ показва, че тя прекрасно владее съвременния турски език, майсторски се възползва от неговите богати изразни средства. Като форма, подобно на маанетата, предпочита краткия изказ, често използва повторенията. Моллова се влияе от турското народно творчество, тя има краткостишия с фолклорни мотиви и цитати, които са дадени в кавички. Някои нейни четиристишия само по мелодика напомнят маанетата. Силата на изразителността, постигнатата езикова и ритмична хармония с песенната традиция могат да се почувстват преди всичко в оригинал, от читатели с близко светоусещане и обща култура. В мелодиката и ритъма на поезията ѝ се долавя анонимната народна традиция, но тя не използва силаботоническото стихосложение, понякога римува, но предпочита белия стих.

Творчеството на първата турска поетеса в България Мефкуре Моллова⁶⁶⁰, развлнуваля своите съвременници и

⁶⁶⁰ Част от изследването на поезията на Мефкуре Моллова е публикувана: Зафер, З. Възродена от пепелта (поезията на Мефкуре Моллова). – Езиков свят, 20, №3, 2022, с. 427–436.

становала легенда, в годините на забраната на турски език и асимиляция дълго време е скрито за читателя. Десетилетия стиховете ѝ не се препечатват, стихосбирката ѝ и антологиите не са достъпни за четене. Но тя продължава да живее в паметта на нейните съвременници и в антологиите на известни тюрколози, поети и писатели в Турция и Азербайджан. Макар и късно, поезията ѝ трябва да се върне в своята родина, за да се реализира първата ѝ истинска среща с българския читател.



ПОСЛЕСЛОВ



Изчезналите архиви

Остава неразрешен въпросът къде са книгите, ръкописите, събираният десетилетия научен материал, които Държавна сигурност конфискува от Моллови, от Хайрие Мемова, Бакладжиев през 1983 г.⁶⁶¹ Както и конфискуваните книги и ръкописи на Мефкюре Моллова на границата при отпътуването ѝ от България през 1989 г.

Има данни, че след по-малко от две години, през май 1985 г., от VI-то управление на ДС⁶⁶² иззетите книги от обиска са предадени в закрития фонд на библиотеката при Катедра *Източни езици* (на която тогава ръководител е Емил Боев). Мотивът за това е, че *преподавателите от Катедрата са единствените научни работници в страната, които се занимават с тези проблеми и обстоятелството, че Ръководството на МНП е взело решение тя да бъде превърната в Център по тюркология, на който ще бъде необходима и литература с подобно съдържание*.⁶⁶³ Дали наистина тези ценни

⁶⁶¹ За конфискуваните книги на И. Татарль има данни, че са му върнати.

⁶⁶² Г. Силянов, Веселин Божков и Георги Чапкънов.

⁶⁶³ Комисия за досиетата, ПРАЗ-35711, Дело № 19865, ДОП *Лисица*, л. 153.

книги по тюркология се съхраняват в библиотеката на днешния Център за източни езици трябва да отговорят от Софийския университет и да потърсят начин да обозначат и огласят пред обществото това не съвсем доброволно дарение на основателите на специалността *Турска филология*. Също така не е изключено добрите на университетските архиви да съхраняват ръкописи на лекции от първоначалните години на специалността – напр. лекциите по турска диалектология на акад. Ширалиев, за които има данни, че са останали и се съхраняват там; лекциите на Мефкуре Моллова, които студентите сами размножават и разпространяват в първите години на специалността и др.

Справедливостта изисква и идентифициране на останалия теренен материал, който студенти и преподаватели събират в продължение на десетилетия от експедициите си в турските села, дипломните работи на студентите върху диалектите на различни села и райони.⁶⁶⁴ Редица свидетелства (напр. на Хайрие Мемова (Йенисой), Салих Бакладжиев) дават основание да се смята, че материалите от експедициите са *прибираны* грижливо от Емил Боев. Запазени са документи, от които става ясно, че още през 70-те години почти цялата катедра реагира на предстоящата доцентура на Емил Боев,⁶⁶⁵ за която се смята, че той подготвя на базата на общите теренни материали, събиращи от колегите му. Донесенията на членове на Катедрата в ДС дават информация: ...*във връзка с участието си в конкурс за доцентура Емил Боев е представил в*

⁶⁶⁴ За някои от тях Е. Боев споменава в цитирания доклад.

⁶⁶⁵ Няма данни Емил Боев да е защитавал докторат. Той получава длъжността *доцент* без да притежава научна степен.

Ректората на СУ научна обработка на материали по гагаузки език. Материалите са събираны от научна експедиция, организирана от Института за български език на БАН през периода 1958–62 година, в която между другото са участвали Х. Мемова, К. Хаджиолова и Баев (бивши директор на Института за усъвършенстване на учители във Варна, сега пенсионер). По право материалите принадлежат на Института за български език и би трябвало да се съхраняват и обработват там. Но Боев ги е държал при себе си и ги е обработвал сам, а сега ги представя от свое име, като посочва като съавтор единствено Баев. Научила за това, Х. Мемова повдига въпроса, като предлага на К. Хаджиолова да заявят, че те също са участвали в събирането на материалите и настояват да се отрази обемът на извършената от тях работа.

Тя смята, че е неправилно да се допусне Боев да използва чужд труд и материали, събираны с държавни средства, за свое лично облагодетелстване.⁶⁶⁶

За това свидетелства и Салих Бакладжиев, на когото също му изчезват ръкописите на труд от 700 страници за българските и турските пословици и поговорки.⁶⁶⁷ Пред Временната анкетна комисия за разследване дейността на БКП, прокуратурата и органите на съдебната и изпълнителната власт по време на „възродителния процес“ при 36 Народно събрание⁶⁶⁸ той дори вижда ролята на Емил Боев в обиска от

⁶⁶⁶ Комисия за досиетата, I-P, 8774 – Работно дело №26397/71. Осведомител Димитрова – Юлия Спасова Кирилова, л. 60.

⁶⁶⁷ ЦДА, ф. 117, оп. 50, а.е 358, л. 4–5.

⁶⁶⁸ Пак там, л. 14, 15.

1983 г.: *Емил Боев доволен, че е успял да накара Държавна сигурност да ми вземе материалите.*⁶⁶⁹

Централният държавен архив откупува от наследниците на Емил Боев неговия личен архив,⁶⁷⁰ а част от библиотеката му е дарена на архива на Софийския университет.⁶⁷¹ За съжаление фондът в ЦДА е необработен и засега не може да се каже, дали някои от тези загубени теренни материали се намират в него. Обвиненията към Е. Боев, които отправят всички, на които са иззети материали, не могат да бъдат опровергани или доказани, докато не се анализира архивното му наследството, както и съхраняваното в самия университет.

Опити да си възстановят поне част от заграбеното научно творчество след падането на режима правят и Мефкуре Моллова, и Хайрие Мемова (Йенисой).

На 6.12.1999 г. Йълдъз Моллов, син на Мефкуре Моллова и Риза Моллов, отправя Молба за съдействие до Президента на Република България, г-н Петър Стоянов, с която иска *реабилитация на името на майка си и признаване на нейния принос в българската езиковедска наука.* В това време Мефкуре Моллова живее във Франция, а синът ѝ прави първата си изложба в България, 10 години след като е екстрадиран. Той се опитва да възстанови конфискуваните материали на

⁶⁶⁹ ЦДА, ф. 117, оп. 50, а.е 358, л. 6

⁶⁷⁰ Интервю с Михаил Груев, в което той казва: *Притежаваме и интересен аудио архив на покойния вече тюрколог – проф. Емил Боев. Той още от 50-те години е записвал различни тюркски диалекти, турски и татарски говори, които вече не съществуват.*, в. *Култура*, брой 25 (3214), 29 юни 2018.

⁶⁷¹ Архив на Софийски университет *Св. Климент Охридски*, Фонд № 41 – проф. Емил Пейчев Боев, тюрколог, 233 а. е.

майка си, които са иззети от митническите служби по време на нейното отпътуване през 1989 г. Мефкуре Моллова се надява да ѝ бъдат върнати, за да ги довърши и публикува. В писмото до президента са посочени и разписките, които Мефкуре Моллова е получила при конфискуването: *Разписка №4825/14.07.1989 г. от Столична митница за задържане на ценни вещи и ръкописи на Мира Моллова.; Разписка № 381/31.07.1989 г. Столична митница 16 колета ръкописи, 3 колета книги – 133 броя книги. Подпись Б. Стаменов; Разписка № 430 и 431/31.07.1989 г. Столична митница, книги и брошури за проверка. Подпись Стаменов; Разписка № 432/31.07.1989 г. Столична митница, задържани: – ръкописи 353 машинописни страници; – 4 кашона с фишове (езиковедчески материали); – Речник на татарския; – Речник ономастика–антропонимия и топонимия. Подпись Стаменов; Разписка №7688 и №7689 от 03.08.1989 г. – от Митница Калотина, задържани 2 папки с фишове на турски език с филологическа стойност. Подпись Александров. Акт за установяване на митническо–валутно нарушение от 03.08.1989 г. Митница Калотина. Номерът не се чете, три подписа, чете се подпишът само на Александър Сордонов.*⁶⁷²

Хайрие Мемова (Йенисой) прави също безуспешни опити да си върне иззетите ѝ материали при обиска през 1983 г.: *През 1990, 1991 г. устно и писмено се обърнах към Господин президент Ж. Желев и помолих да ми бъдат върнати иззетите книги, ръкописи, записи и др. материали. След време от ГСУ ми бе съобщено по телефона, че всичко бил взел доц. Емил Боев и че правят всичко възможно, за да ми вър-*

⁶⁷² Личен архив на Михаил Иванов.

нам иззетите неща. До месец ноември 1992 г. нямаше никакъв резултат. През миналата година бях поканена в София да участвам на Международна конференция по диалектология и лингвистична география. През време на пребиваването си в София отново се обрнах писмено към господин Президент и помолих да ми бъде върната иззетата ни домашна библиотека. Помолих компетентните лица да бъде най-после „реабилитиран“ и „Българо-турският ми тематичен речник“, който от 11.08.1983 г. насам стои заключен зад железни решетки в едно от мазетата на Софийския университет. Помолих също да принудят Георги Чапкънов, служител на Шесто управление при ДС и бивш наши студент и мой дипломант от Катедрата по тюркология, който през дните на дълги и отегчителни разпити среци разписка взе една моя монография заедно с протокола от катедрения съвет, в който протокол пише решението на Катедрата за отпечатването на въпросната монография в Печатницата на Университета – да ми върне монографията и протокола също.

*Книгите и особено ръкописите ми и фолклорните и диалектни материали ми са крайно нужни за пряката ми преподавателска работа в новооткритата специалност по българска филология при Анкарския университет. Нека отбележа и това, че на проф. Ибрахим Татарълъ ГСУ върнаха всичко, което на 11.08.1983 г. също бе иззето от дома му. А моите защо не се връщат?*⁶⁷³

⁶⁷³ Писмо на Хайрие Мемова от 24.01.1993 г. Личен архив на Михаил Иванов. Поради особеностите на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия от членовете на катедрата е обявена



В заключение на това изследване, което се проведе в няколко държави и ни срещна с десетки хора, можем да кажем, че най-голямото доказателство за причините за отстраняването на Мефкуре и Риза Моллови от Университета и науката ги дава самото време. След 25 години преподаватели от Катедрата начело с Боев са в предните редици при асимилационната политика на комунистическия режим. Хайрие Мемова (Йенисой), също станала жертва на чистката, нарича Катедрата *гнездо на тайните служби*.⁶⁷⁴ На оперативка в средата на 1985 г. Весelin Божков, офицерът на ДС, който преследва и тормози десетилетия наред Риза и Мефкуре Моллови, казва: *Ние имаме добри агентурни възможности в катедра „Източни езици“. Тези другари ги заангажирахме, разработиха езиковите проблеми, с които доказват българския произход в почти всички окръзи и ги разпратихме тези материали.*

Освен това за Търговище те подгответиха една солидна разработка, ползвайки техните източници, източници на Търговище. Договорът е склучен с ОК на БКП и катедра „Източни езици“. Такива договори се сключват и с други окръзи.

принадлежност към ДС само на Юлия Кирилова. (Решение №327 от 14.03.2012 г. и Решение №2-1286 от 23.04.2018 г.). Другите или не са проверявани от Комисията, или са попаднали под действието на чл. 30, ал. 1, т. 1 от закона, който забранява огласяването на починали лица (напр. Емил Боев).

⁶⁷⁴ Yenisoy, H. S. "Sofya Üniversitesi..., pp. 158-159.

Мисля, че щом една катедра „Източни езици“ с едно 15 души може така активно да се включи в разработката на тези проблеми, възможностите на всички други институти са много по-големи...⁶⁷⁵

Как да си представим Мефкуре Моллова, с нейните истински сериозни научни постижения и десетки публикации в престижни тюркологични списания от цял свят, да обслужва фалшиви тези на властта, които донасят нещастие на стотици хиляди хора?!

⁶⁷⁵ Комисия за досиетата, ф. 1, оп. 12, а. е. 665, л. 28–29. Изказане на Веселин Божков, Стенограма от оперативка, проведена на 27.06.1985 г.

◆

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА МЕФКЮРЕ МОЛЛОВА



50-те год. на XX век

1. **Bilyalov, Selim; Kocanov, İliya; Mollova, Mefküre Abdullah.** *Okuma kitabı: I sınıf.* Sofya: Narodna prosveta, 1950, 124 p.
2. **Tatarliev, İbrahim; Gamzov, Nida; Mollov, Riza; Hafuzov, Syuleyman; Söğütlü, Yusuf; Yamaç, Ziya; Mollova, Mefküre Abdullah.** *Okuma kitabı: II sınıf.* Sofya: Narodna prosveta, 1951, 148 p.
3. **Mollova, Mefküre Abdullah; Gamzov, Nida; Mollov, Riza; Yamaç, Ziya.** *Dilbilgisi: III sınıf.* Sofya: Narodna prosveta, 1951, 75 p.
4. **Mollova, Mefküre; Staneva, Nadejda Nikolova.** *Halk okuma kitabı: Az okuryazarlar için, II sınıf,* (първо издание). Sofya: Narodna prosveta, 1951, 104 p.
5. **Tatarliev, İbrahim; Gamzov, Nida; Mollov, Riza; Hafuzov, Süleyman; Söğütlü, Yusuf; Yamaç, Ziya; Mollova, Mefküre Abdullah.** *Okuma kitabı: II sınıf.* Sofya: Narodna prosveta, 1952, 146 p.
6. **Bilyalov, Selim; Kocanov, İliya; Mollova, Mefküre Abdullah.** *Okuma kitabı: I sınıf* (3 издание). Sofya: Narodna prosveta, 1952, 131 p.
7. **Mollova, Mefküre; Staneva, Nadejda Nikolova.** *Halk okuma kitabı: Az okuryazarlar için, II sınıf,* (второ издание). Sofya: Narodna prosveta, 1953, 104 p.
8. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı: V sınıf.* Sofya: Narodna prosveta, 1953, 167 p.

9. **Mollova, Mefküre, Staneva, Nadejda Nikolova.** *Halk okuma kitabı: Az okuryazarlar için: II sınıf*, (трето издание). Sofya: Narodna prosveta, 1953, 104 p.
10. **Mollova, Mefküre, Staneva, Nadejda Nikolova.** *Halk okuma kitabı: Az okuryazarlar için: II sınıf*, (четвърто издание). Sofya: Narodna prosveta, 1953, 104 c.
11. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı: V sınıf*, (2 поправено издание). Sofya: Narodna prosveta, 1954, 185 p.
12. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı: V sınıf*, (3 издание). Sofya: Narodna prosveta, 1955, 184 p.
13. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı: V sınıf*, (4 издание). Sofya: Narodna prosveta, 1956, 184 p.
14. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı: V sınıf*, (5 осн. преработено издание). Sofya: Narodna prosveta, 1957, 178 p.
15. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı : V sınıf*, (6 издание). Sofya: Narodna prosveta, 1958, 178 p.
16. **Моллова, Мекюре.** *Турецкий языковый памятник, написанный кирилловском шрифтом.* – Второе региональное совещание по диалектологии тюркских языков, ноябрь 1958 г. (Тезисы докладов). Казан, 1958, с. 47.
17. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı: V sınıf*, (7 издание). Sofya: Narodna prosveta, 1959, 103 p.
18. **Mollova, Mefküre Riza.** *Bilmeceler.* Sofya: Narodna prosveta, 1959, 68 p.

60-те год. на ХХ век

19. **Mollova, Mefküre Abdullah.** *Edebi okuma kitabı: V sınıf*, (8 издание). Sofya: Narodna prosveta, 1960, 103 p.

20. **Mollova, Mefküre.** *Contribution aux études de tabous linguistiques.* – Rocznik orientalistyczny, T. 24, Z. 1. Warszawa, 1960, 27–41.
21. **Моллова, Мефкюре.** Р. А. Аганин. *Повторы и однородные парные сочетания в современном турецком языке.* – Проблемы востоковедения. Москва, 1960, № 3, с. 272–275.
22. **Mollova, Mefküre.** *Les Ga-Dialectes Trucs dans Les Balkans et leur rapport avec les autres langues Turkes*, – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, 1962, IV. София, с. 107–130.
23. **Mollova, Mefküre.** *Le futur dans un parler turc de Bulgarie*, – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, V, fasc. 2, 1962, София, с. 87–104.
24. **Моллова Мефкюре.** *Турецкие „га“-диалекты на Балканах* – Труды Международного Конгресса востоковедов, 9–16 август 1960. т. 3. Москва, 1963, с. 389–393.
25. **Mollova, Mefküre.** *Şiirler.* Sofya: Narodna prosveta, 1964, 80 p.
26. **Mollova, Mefküre.** *Une catégorie grammaticale turke inconnue en turkologie.* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, VIII, София, 1964, с. 87–97.
27. **Моллова Мефкюре.** *Относно ориенталските заемки в „Български тълковен речник“.* – Български език, София, 1964, № 6, с. 534–539
28. **Моллова Мефкюре.** *Тюркское языкоzнание в Болгарии.* – Вопросы языкоzнания, Москва, 1964, № 05, с. 121–125.
29. **Mollova, Mefküre.** *Une serieuse etude sur les lexemes turcs dans la langue Roumaine.* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, IX, 2, София, 1965, с. 101–114.

30. **Моллова, Мефкюре.** *К истории тюркского вокализма.* – Вопросы языкознания, Москва, 1966, 2, с. 56–65.
31. **Mollova, Mefküre.** *Quelques anthroponymes bulgares d'origine turke orientale-asiatique et septentrionale.* – Materialia Turcica, Bochum, 1966, 17, pp. 15–27.
32. **Моллова Мефкюре.** *Българският възрожденец Пенcho Радов и неговият „Краткий турско-български речник и разговорник“.* – Български език, 16, София, 1966, с. 379–384.
33. **Mollova, Mefküre.** *Quelques reflexions sur la grammaire de la langue gagavuze de L. A. Pokrovskaja.* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, XI, София, 1966, с. 139–144
34. **Mollov, Riza & Mollova, Mefküre.** *Parlers turcs des Rhodopes de l'Ouest au point de vue slavistique.* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, XI, София, 1966, с. 121–136.
35. **Mollova, Mefküre.** *Coincidence des zones linguistiques bulgares et turques dans les Balkans.* – Actes du Xe Congrès International des Linguistes, Bucarest, 28.08–2.09.1967, II, pp. 217–221.
36. **Mollova, Mefküre.** *Les noms des jours chez les turcs des Balkans.* – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, v. 20, 1, Budapest, 1967, pp. 101–109.
37. **Mollova, Mefküre.** *Études phonétiques sur les turcismes en bulgare.* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, XII, София, 1967, с. 115–154.
38. **Mollova, Mefküre.** *Quelques lexèmes turcs septentrionaux en bulgare.* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, XII, София, 1967, 2, с. 79–86.

39. **Моллова, Мефкюре.** *О геминации согласных в турецком языке.* – Народы Азии и Африки, Москва, 1967, №4, с. 132–138.
40. **Mollova, Mefküre.** *Un monument turc en cyrillique.* – Rocznik Orientalistyczny, Warszawa, 1968, XXXII, 1, pp. 31–59.
41. **Mollova, Mefküre.** *Quelques lexemes turks septentrionaux en ġ~~č~~j dans les langues slaves meridionales.* – Известия на Института за български език, XVI, София, 1968, с. 193–201.
42. **Моллова, Мефкюре.** *Опыт фонетической (консонантической) классификации тюркских языков и диалектов огузской группы* – Вопросы языкознания, №3, Москва, 1968, с. 82–93.
43. **Mollova, Mefküre.** *Les gutturales initiales dans le dialecte turk des Rhodopes de l'Est.* – Folia Orientalia, №9, Kraków, 1968, pp. 69–84.
44. **Mollova, Mefküre.** *Croyances que les Turcs des Balkans attachent aux jours de la semaine,* – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, t. XXII, fasc. 3, Budapest, 1969, pp. 361–376.
45. **Mollova, Mefküre.** *Parler turc de Florina.* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, XIII, София, 1969, 1, с. 95–127.

70-те год. на ХХ век

46. **Mollova, Mefküre.** *Coïncidences des zones linguistiques bulgares et turques dans les Balkans.* – Actes du 10e congrès international des linguistes (28.08 – 2.09.1967), Romanian Academy of Sciences, Bucharest, 1970, pp. 217–221.

47. **Моллова, Мефкюре.** *E. Tryjarski. Dictionnaire armeno-kiptchak d'apres trois manuscrits des collections viennoises.* – Вопросы языкоznания, Москва, 1970, № 6, с. 118–120.
48. **Mollova, Mefküre.** *Sur la structure syllabo-segmentaire du vers des Šiñ.* – Proceedings of the XIth meeting of the Permanent International Altaistic Conference: held in Hørsholm, Denmark, June 2–6, 1968 / ed. by Iben Raphael Meyer. – Acta Orientalia, XXXII, Budapest, 1970, pp. 191–208.
49. **Mollova, Mefküre.** *Traits de fusion dans le dialecte turc du Rhodope de l'Est.* – Балканско езикоznание = Linguistique balkanique, XIV, №2, София, 1970, с. 57–81.
50. **Mollova, Mefküre.** *Sur l'histoire du vocalisme turk.* – Ural-Altaische Jahrbucher, Vol. 42, Heft 1–4, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1970, pp. 58–68.
51. **Моллова, Мефкюре.** *Относно ориенталските заемки в „Български етимологичен речник“.* – Български език, София, 1970, № 4, с. 390–392.
52. **Mollova, Mefküre.** *Dimitar Gadzanov et les parlers turcs dans les Balkans* – Балканско езикоznание = Linguistique balkanique, XIV, София, 1970, №2, с. 99–105.
53. **Mollova, Mefküre.** *Sur la valeur de fg' dans les monuments turks* – Folia Orientalia, 12, Krakow, 1970, pp. 171–174.
54. **Mollova, Mefküre.** *Structure lexicale du dialecte turc du Rhodope de l'Est,* – Балканско езикоznание = Linguistique balkanique, XIV, София, 1971, с. 49–72.
55. **Моллова, Мефкюре.** *Akademisyen M. Siraliev'in Bulgaristanda ilmi faaliyeti.* – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М. Ш. Ширалиева. Баку, 1971, с. 15–16.

56. **Моллова, Мефкюре.** *Kiril hurufatıyle bir türk dili abidesinin bazı sentaktik hususiyetleri.* – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М. Ш. Ширалиева, Баку, 1971, с. 76–83.
57. **Mollova, Mefküre.** *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* – Zeitschrift für Balkanologie Jahrgang VIII, Heft 1 und 2, München, Rudolf Trofenik, 1971, pp. 142–148.
58. **Mollova, Mefküre.** *KTBRR ve Yunan-Kiril Harfli Türkçe Anıtların İlişkileri.* – Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, 1972, pp. 173–182.
59. **Mollova, Mefküre.** *Etude phonétique sur les mots transcrits dans le dictionnaire Turc-Français de Samy-Bey* – Zeitschrift fur Balkanologie, Jahrgang IX, Heft 1 und 2, München, Rudolf Trofenik, 1973, pp. 128–173.
60. **Mollova, Mefküre.** *Quelques lexèmes turks septentrionaux en ġ~č~j. dans les langues slaves méridionales* – Zeitschrift für Balkanologie, 9, Berlin, 1973, pp. 89–127.
61. **Mollova, Mefküre.** *Sur l'euphonie des šiñ chez les Tatares des Balkans* – Rocznik Orientalistyczny, XXXV, 2, Warszawa, 1973, pp. 95–122.
62. **Моллова, Мефкюре.** *Турцизмы в болгарском с начальным ч и их турецкие соотвествия на щ.* – Восточная филология, Душанбе, 1973, № 3, с. 126–133.
63. **Mollova, Mefküre.** *Sur la création, la poétique, le reflet des formations sociales, des institutions religieuses, le language des šin chez les Tartares des Balkans.* – Archív Orientální, 42, Orientální ústav, Praha, 1974, pp. 120–138, pp. 225–231.
64. **Моллова, Мефкюре.** *Ономастические исследования о «базар», и «басар».* – Советская тюркология, Баку, 1974, №6, с. 68–74.

65. **Моллова, Мефкюре.** *Восточнородопский турецкий диалект (фонология) и его отношение к другим тюркским языка и диалектам огузской группы.* – Автореферат на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.06 – Тюркские языки. Москва, 1974.
66. **Моллова, Мефкюре.** *Относно етимологията на някои български лични и фамилни имена.* – Български език, София, 1974, № 1, с. 57–65.
67. **Mollova, Mefküre.** *Balkanlarda Türk e-Ağızları.* – Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 2–3, İstanbul, 1974, pp. 357–414.
68. **Моллова, Мефкюре.** *Рецензия: Тюркологический сборник 1971. М., Наука, 1972, 290 с.* – Вопросы языкоznания, Москва, 1974, №2, с. 134–138.
69. **Моллова, Мефкюре.** *Ономастически изследвания върху Varamez, Kapar, Sapar, Tabut, Šapardan, Šarap.* – Български език, XXVI, София, 1975, №5, с. 430–435.
70. **Mollova, Mefküre.** *Orta Türkçenin bazı fonetik çizgileri.* – Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler, 1972'den Ayribasım, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1975, p. 431.
71. **Mollova, Mefküre, Emel Emin.** *Romanya ve Bulgaristan Tatarlarından Derlenen Bilmeceler.* – Türk Kültürü Arastirmaları Dergisi, 1973–1975, Yıl 11–14, Ankara, 1973–1975, pp. 123–130.
72. **Mollova, Mefküre.** *Book Review: Bilmecə: A Corpus of Turkish Riddles.* – Folklore Studies: 22, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, vol. 68, Wien, 1976, pp. 266–274.
73. **Моллова, Мефкюре.** *Ономастични бележки върху имена от ориенталски произход.* – Български език, София, 1976, № 6, с. 481–488.

74. **Mollova, Mefküre.** *Türkiye Türklerinde İran Asıllı Adları (I).* – Çevren, Y. 4, №9, Mart 1976, pp. 63–68.
75. **Mollova, Mefküre.** *Türkiye Türklerinde İran Asıllı Adam Adları (II).* – Çevren, Y. 4, №10, Haziran, 1976, pp. 91–112.
76. **Mollova, Mefküre.** *Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi.* – Çevren, Y. 4, №11, Eylül, 1976, pp. 47–55.
77. **Mollova, Mefküre.** *Sur le livre de H. Zärinäzadä Fars dilindä azärbajdan sözläri.* – Archív Orientální, Praha, 1976, 44, pp. 73–77.
78. **Mollova, Mefküre.** *Sur la rime terminale des Sin chez les Tatares des Balkans,* – Балканско езикознание = Linguistique balkanique, XX, №4, София, 1977, с. 15–36.
79. **Моллова, Мефкюре.** *Върху някои тюркски думи в българския език.* – Български език, XXVII, 2, София, 1977, с. 143–147.
80. **Моллова, Мефкюре.** *Относно турцизмите в „Местните имена в Смолянско“.* – Български език, XXIX, София, 1977, №5, с. 437–440.
81. **Mollova, Mefküre.** *Balkanlarda Merkez Bölgede Gakçı Ağızlar.* – Guneydogu Avrupa Arastirmaları Dergisi, İstanbul, Edebiyat Fakultesi Basimevi, 1978, pp. 239–306,
82. **Mollova, Mefküre.** *Sur la leçon du manuscrit turc d'Illeshazy.* – Asian and African Studies, vol. XV, Bratislava, 1979, pp. 119–133.
83. **Mollova, Mefküre.;** G. Németh, J. Nemeth, *Die Türken von Vidin. Budapest 1965 : [compte rendu]* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XX, София, 1979, №4, pp. 85–87.
Моллова, Мефкюре. *По етимологията на някои турцизми в българския език.* – Южнословенски филолог, Београд, 1979, №35, с. 113–134.

84. **Mollova, Mefküre.** *Sur les "Colloquia familiaria turcico-latina"* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XX, София, 1979, №4, с. 53–83.
85. **Mollova, Mefküre.** *Noms d'origine Turke en Europe Orientale.* – Revue des études Sud-Est Européennes, XVII, 1979, pp. 61–91.
86. **Mollova, Mefküre.** *Noms orientaux en Europe orientale.* – Prilozi Za Orijentalnu Filologiju, XXVII, Sarajevo, 1979, pp. 1–59.
87. **Моллова, Мефкюре.** *Будистки имена у българите.* – Български език, XXIX, София, 1979, №6, с. 503–506.

80-те год. на ХХ век

88. **Mollova, Mefküre.** *Sur le terme "Karaman" et les recherches sur les Karamans de J.Eckmann.* – Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (8–9), Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1980, pp. 201–257.
89. **Mollova, Mefküre.** *Sur quelques devinettes du Codex Cumanicus.* – Studia et acta orientalia, 1980, №10, Bucarest, pp. 103–116
90. **Mollova, Mefküre.** *Sur les "Colloquia familiaria turcico-latina".* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXIII, София, 1980, №1, с. 43–73.
91. **Mollova, Mefküre.** *Vocabulaire supplémentaire des "Colloquia familiaria turcico-latina".* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXIII, София, 1980, №3, с. 55–74.
92. **Mollova, Mefküre.** *Vocabulaire supplémentaire des "Colloquia familiaria turcico-latina".* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXIII, София, 1980, №4, с. 71–91.

93. **Mollova, Mefküre.** *Parallel syntaxique entre la langue turque des colloquia et celle des textes turcs transcrits et les parlers turcs balkaniques occidentaux.* – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, vol. 72, Wien, 1980, pp. 123–145.
94. **Mollova, Mefküre.** *Nouvelle interpretation de 25 devinettes du Codex Cumanicus.* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXIV, София, 1981, №4, с. 47–78.
95. **Mollova, Mefküre.** *Šiñ des Tatares balkaniques: recueillis et traduits en français.* – Oriens, Vol. 27/28, Amsterdam, 1981, pp. 405–489.
96. **Mollova, Mefküre.** *Vocabulaire supplémentaire des "Colloquia familiaria turcico-latina".* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXIV, София, 1981, №1, с. 63–81.
97. **Моллова, Мефкюре.** *Някои редки имена от арабски произход у българите.* – Български език, София, 1981, №6, с. 514–518;
98. **Mollova, Mefküre.** *Nouvelle interpretation de 25 devinettes du Codex Cumanicus* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXIV, София, 1981, №4. с. 47–78.
99. **Mollova, Mefküre.** *Quelques turcismes en A-dans les langues serbocroate et bulgare.* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXV, София, 1982, №2, с. 37–66.
100. **Mollova, Mefküre.** *Traces des querelles religieuses dans le codex cumanicus.* – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 39, No. 2/3, Budapest, 1985, pp. 339–351.
101. **Mollova, Mefküre.** (M. Mollova). *Sur quelques turcismes à d-, e-, ž- en bulgare.* – Јужнословенски филолог, Beograd, 1986, №42, pp. 147–164.
102. **Моллова Мефкюре, Риза Моллов** (Моллова, М., Р. Моллов). *Речник на редки, остатели, диалектни, чужди думи*

и изрази. – Цани Гичев. Повести, 1 том, София, 1986, с. 485–515.

103. **Mollova, Mefküre.** *Sur un hymne du Codex Cumanicus.* – Rocznik orientalistyczny, 45, №2, Warszawa, 1987, pp. 25–33.
104. **Mollova, Mefküre.** (Mollova M.) *Le calendrier coman du Codex Cumanicus est juste.* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, XXX, София, 1987, №3, pp. 163–173
105. **Mollova, Mefküre.** (M. Mollova, Sofia) *Book Review: Syntaxe Comane. Vladimir Drimba.* – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 77, Wien, 1987, pp. 288–293.
106. **Mollova, Mefküre.** (M. Mollova, Sofia) *Book Reviewed: Синтаксис гагаузского языка в сравнительном освещении. Л. А Покровская.* – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 77, Wien, 1987, pp. 293–296;
107. **Mollova, Mefküre.** *Codex Cumanicus un Türkice Kismi Etrafinda Bazı Problemler.* – Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut u Sarajevu, Vol. 37, Sarajevo, 1988, pp. 9–72.
108. **Mollova, Mefküre.** (M. Mollova, Sofia) *Sur quelques turcismes en Bulgarie.* – Јужнословенски филолог, "Južnoslovenskog filologa", XLIV Beograd Inst. za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1988, №44, c. 29–44.
109. **Mollova, Mefküre.** *Le Persan des Comans et la valeur de certaines lettres dans le "CODEX CUMANICUS".* – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 78, Wien, 1988, pp. 87–119.
110. **Mollova, Mefküre.** (M. Mollova) *Codex Cumanicus. de Geza Kuun.* [Rez.] – Prilozi za Orientainu Filologiju, Sarajevo, 1988, №37. pp. 313–316.

111. **Mollova, Mefküre.** *Monchi-Zaden D. Das Persische im Codex Cumanicus...*, 1969. [Rez.] – Prilozi za Orientainu Filologiju, №37, Sarajevo, 1988, pp. 316–319.
112. **Mollova, Mefküre.** *Syntaxe de l'ancien Turc en Bosnie*, Prilozi Za Orijentalnu Filologiju, Sarajevo, №38, 1988, pp. 9–71.
113. **Mollova, Mefküre.** *Essai de précision de quelques mots comans du Codex Cumanicus.* – Archiv orientalni, №1, Vol. 57, Praha, 1989, pp. 35–46.
114. **Моллова Мефкюре.** (М. Моллова) Тюркские слова Tulum, Tobalaq, Yez, Qapsa в «Codex Cumanicus». – Советская тюркология, Баку, 1989, №2, с. 34–39.

90-те год. на XX век

115. **Mollova, Mefküre.** *Les problemes de constitution d'un dictionnaire étymologique d'une langue particulière.* – Archiv orientalni, 2, Vol. 58, Praha, 1990, pp. 158–164.
116. **Mollova, Mefküre.** *Codex Cumanicus, le bouddhisme et le turc oriental.* – Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Wien, 1990, Vol. 80, pp. 141–165.
117. **Mollova, Mefküre.** *Termes turks Baz, Èub.* – Archiv orientalni, Vol. 59, Praha, 1991, pp. 20–25.
118. **Mollova, Mefküre.** *La roche erratique gravée de Küdergi en Altai.* – Contacts between cultures, Lewiston, The Edwin Mellen Press, 1992, pp. 245–250.
119. **Mollova, Mefküre.** *Sur certains mots comans et persans dans le "Codex Cumanicus".* – Rocznik orientalistyczny, Vol. 48, №1, Warszawa, 1992, pp. 83–127.

120. **Mollova, Mefküre.** *Book review:* Русские фамилии тюркского происхождения Н. А. Баскакова – *Folia onomastica Croatica*, №1, Zagreb, 1992, pp. 97–100.
121. **Mollova, Mefküre.** *Interprétation linguistique et astrologique des deux devinettes du Codex Cumanicus.* – *Orientalia Suecana*, Vol. XLI–XLII (1992–1993), Uppsala: Institutionen för afro-asiatiska språk, Uppsala Universitet; Stockholm, Almqvist & Wiksell International, pp. 181–214.
122. **Mollova, Mefküre.** *Nouveaux côtés dévoilés du "Codex Cumanicus".* – *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 83, Wien, 1993, pp. 117–148.
123. **Mollova, Mefküre.** *Les petits textes turks du „Codex Cumanicus“*, Institut d'etudes turques. Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris, 1993, 96 p.
124. **Mollova, Mefküre.** *Sur certain mots comans et persans dans le 'Codex Cumanicus'.* – *Rocznik orientalistyczny*, Vol. 48, №1, Warszawa, 1993, pp. 83–127.
125. **Mollova, Mefküre.** *Traces des querelles religieuses dans le "Codex Cumanicus".* – Archív orientální, Vol. 61, Czech Academy of Sciences, Praha, 1993, pp. 419–432.
126. **Mollova, Mefküre.** *Bir Şathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültürü.* – Türk Kültürü Araştırmaları. İn: Prof. Dr. Sükrü ELÇİN'e Armağan, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1993, pp. 264–271.
127. **Mollova, Mefküre.** *Nouvelle interprétation linguistique d'une devinette turc du „Codex Cumanicus“.* – Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, 32, 1–2, Ankara, 1994, pp. 283–287 (= Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a armağan).

128. **Mollova, Mefküre.** *Termes Turks "Caura. caura yur-/yuru-*" dans le "Codex Cumanicus". – Rocznik Orientalistyczny, Vol. 49, №2, Warszawa, 1995, pp. 159–163.
129. **Mollova, Mefküre.** *Nouvelle interpretation linguistique des devinettes esoteriques du codex cumanicus.* – Oriens, Vol. 35, Amsterdam, 1996, pp. 193–258.
130. **Mollova, Mefküre.** *Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi.* – Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1996, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., pp. 167–176.
131. **Mollova, Mefküre.** *Quelques anthroponymes bulgares d'origine turke orientale-asiatique et septentrionale.* – Materialia Turcica, Vol. 17, Bochum, 1996, pp. 15–27.
132. **Mollova, Mefküre.** *Aspect adiutif de certains verbes Turks à -š.* – Orientalia Suecana, Uppsala University, 1996–1997, Vol. 45–46, pp. 101–114.
133. **Mollova, Mefküre.** *Terme turk aškine.* – Archív Orientální, Praha, 1997, Vol. 65, №3, pp. 260–270.
134. **Mollova, Mefküre.** *Le manuscrit turc d'Illésházy et ses problèmes textologico-linguistiques.* – Zeitschrift für Balkanologie, Vol. 33, München, 1997, pp. 39–75.
135. **Mollova, Mefküre.** *Les derniers problèmes graphico-phonétiques turks du "Codex Cumanicus".* – Orientalia Suecana, Uppsala University, 1998, Vol. 47, pp. 111–130.
136. **Mollova, Mefküre.** *Einige Probleme des Codex Cumanicus.* – Materialia Turcica, Vol. 19, Bochum, 1998, pp. 127–152.
137. **Mollova, Mefküre.** *Book Reviews. Central Asian Turkic Place-Names – Lop Nor and Tarim Area – An Attempt at Classification and Explanation Based on Sven Hedin's Diaries and Published Works. Gunnar Jarring, The Sven Hedin*

Fondation, Stockholm 1997, XVII – 525 p., 8 (Reports from the Scientific Expedition to the North-Western Provinces of China under the Leadership of Dr. Sven Hedin – Publication 56. VIII. Ethnography 11.). – Türk Dilleri Araştırmaları, Vol. 9, Ankara, 1999, pp. 213–222.

138. **Mollova, Mefküre.** *Terme turk xuun et la famille des chèvres dans le Codex Cumanicus.* – Orientalia Suecana, Uppsala University, 1999, Vol. 48, pp. 87–104.

139. **Mollova, Mefküre.** *Sur les Constellations dites modernes et sur les Doublets constellaires* – Türk Dilleri Araştırmaları, Vol. 9, 1999, Ankara, pp. 49–58.

140. **Mollova, Mefküre.** *Codex Cumanicus'un Türkçe kısmı etrafında bazı problemler / Some Issues on the Turkic Part of Codex Cumanicus.* – Prilozi za Orientalnu filologiju, Vol. 47–48 (1997–98), Sarajevo, 1999, pp. 29–52.

141. **Mollova, Mefküre.** *Kaz ile Sinek Şathiyelerinin Yeni Varyantları.* – Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 437, Ankara, 1999, pp. 535–543.

XXI век

142. **Mollova, Mefküre.** *Kaygusuz Abdal'in Kaz Şathiyesi – Bir Mitolojik Tetkik Denemesi.* – Prilozi za orientalnu filologiju, Sarajevo, 2000, Vol. 49, pp. 81–110.

143. **Mollova, Mefküre.** *Sur certains orientalismes en bulgare et serbocroate.* – Zeitschrift fur balkanologie, Vol. 37, № 2, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2001, pp. 168–188.

144. **Mollova, Mefküre.** *La veracite graphique turke du Codex Cumanicus prouvée par les turkismes en bulgare.* – Балканско

езикознание = Linguistique Balkanique, София, 2001, 41, № 3, c. 175–222.

145. **Mollova, Mefküre.** *La véracité graphique turque du Codex Cumanicus prouvée par les turkismes en bulgare.* – Балканско езикознание = Linguistique Balkanique, 41, София, 2001, №3, c. 175–222.

146. **Mollova, Mefküre.** Interprétation hydrostatique de la hache tombée dans l'eau (2 rois 6: 1–7). – Studia Asiatica. International Journal for Asian Studies, Bucarest, 2001, pp. 241–243.

147. **Mollova, Mefküre.** *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözluğu* = Dictionnaire dialectologique du Turc du Rhodope de l'Est-Turc-Français, Türk Dil Kurumu Basimevi, Ankara, 2003, 423 p.

148. **Mollova, Mefküre.** Sur certains orientalismes dans les langues balkaniques et slaves orientales. – Zeitschrift für Balkanologie. Munich [etc.] R. Trofenik [etc.], Vol. 41, №1, 2005, pp. 44–54.

149. **Mollova, Mefküre.** *Codex Cumanicus un Türkice Kismi Etrafinda Bazı Problemler*, Türkologiya, №3–4, Baku, 2008, pp. 8–29.

Непубликувани изследвания

150. **Mollova, Mefküre.** *Nevrokop Türk Ağızı*. Sofya, 1971, 252 p., TDK Kütüphanesi, Ankara.

151. **Mollova, Mefküre.** *Doğu Rodoplar Türk Ağızlarından Örnekler*. Sofya 1972, 90 p. TDK Kütüphanesi, Ankara.

152. **Mollova, Mefküre.** *Aşık Kerem'in Sinek Testanı*. 30 p. Ръкопис.

153. **Mollova, Mefküre.** *Pir Sultan Abdal'in Yeni Bulunan Nefesleri*, 48 p. Ръкопис на статия по теренен материал на Риза Моллов и М. Моллова, написана от Мефкюре Моллова.
154. **Mollova, Mefküre.** *Kaygusuz Abdal'in Abdal Musa Başlıklı Bir Nefesi Üzerine İnceleme*, 19 p. Ръкопис върху материали на С. Нюзхет и Р. Моллов.
155. **Mollova, Mefküre.** *Kaygusuz Abdal'in Kaz Şathiyesi Üzerine Bir Kozmopolojik Mitolojik Tetkik Denemesi*, 47 p. Ръкопис върху материали на Р. Моллов.
156. **Mollova, Mefküre.** *Kaygusuz Abdal'in Hayatına Dair Bazi Yeni Malumatlar*, 62 p. Ръкопис върху материали от Р. Моллов. В началото има посвещение в памет на Р. Моллов на турски и немски език.



ДОКУМЕНТИ



Документ 1.

Писма на Риза и Мефкюре Моллови до доц. Мирзазаде, 1957, 1958 г.

20 март, 1957 г. София

Уважаеми другарю Мирзазаде,

Преди известно време получихме писмото Ви. След четиригодишната раздяла много ни зарадва писмото на един стар приятел, на една многоуважавана от нас личност. През тези години бяхме далеч един от друг, но въпреки това не забравихме близките ни отношения и топлотата между нас. Дори далеч един от друг, винаги Ви споменаваме, обичаме Ви като човек, уважаваме Ви като учен, интересувахме се за вас чрез идващите и отиващи хора. Може би Вие също получавате от време-навреме нашите поздрави.

За тези четири години имахме много трудности: това, че нямаме достатъчно филологически и научни трудове, че нямаме връзка с научния свят, всичко това през първите години доста ни източи. А тюркологията е като море. След това някои неща дойдоха на мястото си, лично ние установихме контакти с тюрколожките центрове в Полша, Унгария, Чехословакия, Москва, Казан, Ташкент, Алма-Ата. Изпратихме им книги и получихме такива. От ден на ден положението се по-

добрива и у нас вече тюркологията започва да се формира като наука. Аз чета лекции по турска литература и фолклор, а Мефкуре – по съвременен турски език и турска диалектология. Курсовете ни вече са оформлени. Можем да кажем, че безсънните ни нощи вече свършиха. Разбира се, сега бързаме с научните изследвания. През последните години и зимните, и летните ни ваканции протичат в изследване на културната история на българските турци, като 280 дни обикаляхме различни райони на България. Във връзка с тези наши изследвания в Полша и в Унгария бяха публикувани две мои изследвания, а на Мефкуре беше публикувано лингвистично изследване (от езикова гледна точка) върху една турска книга, написана със старославянско писмо. Освен това работим върху други различни теми, например „Кьороголу“. Подготвям едно сравнително изследване върху османотурския и азербайджанския вариант на „Кьороголу“. От 3-4 месеца съм заест с това. Освен това у нас ще се публикува книгата „Кьороголу“, която подгответих. (Наред с това редактирах и публикувах други 4 народни приказки.) Като допълнение имам и един етюд, в който от хумористична гледна точка давам място на всички изследвания и се спирам върху някои проблеми на „Кьороголу“. Също имам и анотации. Междувременно, сега се занимаваме с много интересни текстове за проблемите на тюркологията. Отново безсънни нощи. До края на настоящата година ще подгответим и две книги. Едната, моята е “Антология на турската литература от 19-ти и 20-ти век”, а втората, която ще подгответим заедно с Мефкуре, се нарича „Върху турските диалекти в България“. Те ще бъдат подгответи като университетски учебници. Научната ни работа е в този стил, уважаеми приятелю, почитаеми другарю.

Като че ли скоро ще се уреди въпросът за моята специализация в Съветите (От три години все се урежда.) Ако това не се получи, през лятото за два месеца ще отидем в Полша като гости-научни работници (като в замяна на това едни наши колеги ще бъдат наши гости). Там ще отидем. Дай бог! Ако имам шанса да отида в Съветите, в плана си съм посочил и посещение в Баку. Не можахме да осъществим добра връзка с центъра по литература, който не ни прие. Между другото искам да кажа и на Вас. Разменихме си един-две писма с другаря Ешрефоглу Бабаев. Помолих го за някои материали. И лично аз му изпратих доста ценни научни изследвания. Приблизително една година изтече и не съм получил никакъв отговор. По този въпрос понякога изпитвам колегиална загриженост за неговото здраве. Дали няма нещо нередно с него!

Получаваме добри вести за вашето здраве и вашата научна работа. Но, за съжаление, работите Ви не достигат до нас. Разполагахме с Ваша книга за азербайджанската история. Проф. Дюла Немет я взе и много хвали Вашата работа. Наред с това върху тази Ваша книга бе публикувана рецензия в списанието „Преглед ориенталистики“. Не знам дали е стигнала до Вас. Статията е на полски език.

Дълбокоуважаеми другарю Мирзазаде, ние с Мефкуре в момента се занимаваме с турски фолклор, турска етнография и с история на турския език и диалектология. Правим изследвания в тези области. Но, за съжаление, ние сме лишени от фолклорни и етнографски материали и изследвания върху азербайджански език, който е в огузката група и е най-близък до османотурски. Очаквах голяма помощ от Бабаев по този въпрос. Освен това написах и на близкия ми приятел

Селим Билял. Каза ми, че ще се срещне с него и че ще ми из-
прати желаните от мен неща. Имаме огромна молба към Вас
по този въпрос: ако ни осигурите с литературата, която се
намира в приложения списък, приятелите ми С. Билялов и С.
Гавазов, ще осигурят материалните разходи. Понеже не раз-
полагам с друга библиография извън приложения списък, ако
имате пълни съчинения, академични изследвания, моногра-
фии върху азербайджанска етнография и филология, потруде-
те се да ни изпратите и от тях. Надявам се, че другарят Бабаев
също ще ни помогне (Дай бог да е добре!). Изпращам ви ня-
кои материали. Много сме радостни, че не забравяте нашата
страна и четете нашите вестници и списанието. Езикът ни все
още не е много добър, но в последно време във вестниците и в
списанието започнаха да излизат добри неща. Това ни радва.
Значи вече имаме подгответи хора. И тези хора започнаха да
дават своите плодове. Това е законът на развитието. Бавно се
развиваме, но все пак такова развитие съществува и това е
несъмнено.

Поднасяме Ви най-дълбоките си уважения, стискаме
Ви най-сърдечно ръката.

Топли поздрави!

Поднасяме поздравите и уважението си към уважаеми-
те другари Кадимов, Агаев, Шарафли.

Не ни забравяйте. Пожелаваме ви здраве и успехи в
работата.

С уважение: подписи (Моллов и Мефкюре)

Списък

1. Selman Mümtaz-İl Şairleri, cilt I, II, III, Baku, Azerneşr. 1927, 1928.

2. Feridün Bey Koçerli –Azerbeycan edebiyat tarihi materyalleri, с. I (1925) с. II (1926) Azerneşr. –Baku.
3. М. Рафили – Древная Азербайджанская литература (до начала XVI в.), изд. НКП АзССР. Баку 1941.
(Произведенето може да е на азербайджански. В библиографията го намерих под това заглавие.)
4. Huloflu – Azerbaycan diyalektlerimin lüğati (Halk ed. lugati).
5. Азербайчан нагыллары, I, II, III –1941–1949. (Азърбайджански приказки)
6. Азербайчан Ашыглары, I, II, с.
7. Ашыг Гошмалары – 1938
8. Нагыллар – 1941.
9. Ашыг Алескер – 1937.
10. Ашыгын сеси – 1938.
11. Азербайчан бастылары – 1938
12. Ф. Енгелс – Аиле, хусуси мюлкүйети ве довлетин меншеси
13. Folklor ve etnografyaya ait Azerçbaycan ilimler akademisi haberleri
14. Azerbaycanca-Rusça lügat (Akademi neşriyatı)
15. Mirzazade –Azerbaycandaki tarihi ve diğer eserleri
16. a) Azerbaycan Akademisi dil ve edebiyat haberleri 1954, 55, 56, 57 seneler.
б) Филиал ак.наук АзССР –1938–41 seneleri serileri
17. Azerbaycan halk edebiyatı dersleri
(Ezer Tasmabın böyle bir esri mevcutsa veya hukum Akademi neşriyeti)
18. Azerbaycan Yurt Bilgisi mecmuaşı
(Folklor, etnografyaya ait sayılar veya seryalar)

19. Известия общества об изследования и изучения Азербайджана (bütün sayiları)

1958 г.

Многоуважаеми другарю Мирзазаде,

Много сме щастливи, че след дълго време отново възстановихме връзката си с Вас. Безкрайно благодарим за писмoto и книгите, които изпратихте.

Скъпи мой преподавателю, моля да ме уведомявате за развитието на азербайджанското езикознание. Умолявам Ви да не ме лишавате от библиографските произведения!

Ние сме добре, както всяко лято и през всички ваканции, и тази година ходихме от село в село и от градче в градче, събирахме диалектоложки и фолклорни материали (затова закъсняхме с отговора си до Вас). Сега се подготвяме да публикуваме тези материали.

В пакета с книгите и списанията ще сложим и статията за Вашето изследване. Поздравяваме ви за новата работа, господине.

Поднасяме дълбоките си уважение към уважаемата госпожа, Вашата съпруга, и уважаемата госпожица, дъщеря Ви.

С уважение: подписи на Мефкуре и Моллов⁶⁷⁶

⁶⁷⁶ Личен архив Чимназ Мирзазаде. Също така до Мирзазаде има запазени още две поздравителни картички от Моллови: (1) Честита Нова година! По повод настъпването на Новата година, Ви подна-

Документ 2.

Саморъчно написана автобиография на Риза Моллов⁶⁷⁷

Роден е на 4.VII.1920 г. в гр. Провадия. Произхожда от стар известен род. Завършва висше образование в Софийския университет, където учи *Славянска филология и Философия*. Като младеж прави опити да пише стихове и анекдоти. През 1937 г. осъществява първата си публикация. През 1940–1941 г. отпечатва първите си критични статии. След революцията в 1944 г. около година работи в Комсомола в Провадия. През 1945–1946 г. е натоварен да организира турския печат в София, където работи. През 1949 г. му е възложено да създаде Отдел за издаване на учебници и художествена литература на турски език към Министерството на народната просвета и до 1951 г. го ръководи. От същата година е директор на турските училища в Министерство на народната просвета, която длъжност изпълнява до 1953 г. През 1951 г. е назначен като преподавател в Университета, за да основе специалността „*Турска филология*“, където работи до края на учебната 1960/1961 г.

съме уважението си и Ви пожелаваме успехи в науката, молим се да имате спокоен и щастлив живот!

С уважение Мефкюре и Риза Моллови 1958–59; (2) Честита Нова година, другарю Мирза Заде.

Пожелаваме Ви здраве и успехи в областта на тюркологията. Мефкюре и Риза Моллови.

⁶⁷⁷ Така е назована автобиографията на Риза Моллов, който в ръкопис на турски я предава лично на И. Насраттиноглу, публикувал я дословно в книгата за пътуванията си по Балканите. Nasrattinoglu, İ. Ü. Balkanlar..., pp. 57–58.

От 1946 до 1951 г. за осигуряване на съществуването си в София работи:

- а) като сервитьор;
- б) като преводач (превежда няколко стотин коли);
- в) автор е на критика, интервюта, статии, изследвания, учебници.

В България през 1951 г. се открива възможност за създаване на тюркологията. Оттогава започва работа в Университета и подготвя 4 курса:

- а) Естетика и поетика на турската поезия;
- б) История на турската литература;
- в) Турски фолклор;
- г) Фолклор на тюркските народи.

Наред с това поставя основите на още два курса в България:

- а) Анализ на турската литература в България;
- б) Анализ на турския фолклор в България.

В тези шест области публикува различни статии, изследвания, книги. Седмата област, на която поставя основите е: Фолклорни изследвания на турците в България.

От 1951 до 1958 г. заедно със съпругата си Мефкуре Моллова посещават повече от 300 села и градчета, където провеждат планирани диалектологки и фолклорни изследвания. Р. Моллов и М. Моллова успяват да създадат частен архив по диалектология и фолклор, който се състои от 7000 страници.

Между 1951– 1958 г. пише рецензии на много книги и е редактор в издателства.

През 1958 г. приключва написването на кандидатската си дисертация „Очерци по история на старотурската литература“.

тура“ и след година я представя за обсъждане в Института за народите на Азия в Москва. През 1960 г. дисертацията е одобрена за защита, с която през 1962 г. става кандидат на науките.

През 1959–1960 г. е на специализация в Института по ориенталистика към Съветската академия на науките.

През 1962–1964 г. специализира в областта на тюркския фолклор на Алтай, Сибир и Централна Азия в Института по световна литература към Съветската академия на науките.

През 1964 г. е назначен като специалист в Института по балканистика.

През 1977 г. е прехвърлен на работа в Централната библиотека на БАН.

Автор е на приблизително 150 публикувани и непубликувани книги, изследвания, статии, доклади, критика. С доклади участва в различни международни конгреси, конференции и симпозиуми. Изнася 9 доклада в различни съветски академии на науките. Включително и за издания на Съветската академия на науките публикува, пише научни рецензии за Института по ориенталистика, Института за световна литература, Бакинския институт по ориенталистика. Между 1958–1969 г. пише за предаванията на турски в Радио София върху културата, литературата и фолклора на турците.

На млади години пише разкази и пиеци. През 1965 г. публикува сборник с разкази „Възможни неща“. Автор на 80 разказа, неотпечатани.

Документ 3.

Разсъждения на Гълъб Гълъбов за турските интелектуалци и специалност *Турска филология*, ок. 1958 г.⁶⁷⁸

Ако се пренесем във втората половина на XX век, ще се сблъскаме с добре познатата сурова политическа действителност от наши дни: ръководителите на Турската република са един от най-верните крепители на агресивния блок НАТО в Близкия и Средния Изток. Не трябва следователно да забравяме, че това не е случайно – последователна брънка от всековните разнородни агресивни действия на турските държавници, които и при днешната коренно изменила се международна политическо-обществена обстановка, са проводници, и то културно-фанатизирани, на традиционната арогантна политика на предшествениците си в столетията.

При това ясно положение, естествено е да се допушта, че докато социализмът не победи във всички страни, когато българският и турският народ ще заживеят в братска дружба, мир и добросъседско съжителство, те – турските ръководящи среди – си остават образ и подобие на дедите и прадедите си паши и феодални богове.^{“⁶⁷⁹}

„…турската интелигенция у нас, която в края на краишата, от много станали събития трябва да се убедим, че дълго

⁶⁷⁸ Личен фонд на Гълъб Гълъбов (ЦДА, ф. 931К). От контекста се разбира, че документът е от 1958 г., в оригиналата не е датиран.

⁶⁷⁹ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 57, л. 60.

време още ще си остане верно копие по кръв и плът на общите шовинистически насоки на културните дейци на днешна Турция, на която както от племенно, тъй от религиозно и битово естество се счита НЕРАЗРИВНА брънка.

Многобройните и щедри излияния за социализъм и комунизъм, писмени и устни, на тази интелигенция са чисто и просто ДЕКЛАРАТИВНИ, с изключения, които се броят на пръсти. Нека бъдем реалисти и не им вярваме СЛЯПО. Те могат само да ни заблудят и приспят бдителността ни, като нанесат непоправими злини.

Поради всичко това, аномалии бе за страната ни с идейно-политическо единство да се създават шовинистически огнища за изучаване мощта на Турция в миналото, с литературата ѝ и пр., тъй както се изучава в гимназиите в Турция.

Аномалия бе и създаването на специалността *Турска филология* в Софийския университет. Тук държа да кажа, че много преди откриването на казаната специалност, др. Т. Павлов, председател на БАН, инцидентно в едно събрание в Археологическия институт, се изказа неодобрително към искането на някои да се открие у нас такава специалност. Според мен, становището му е правилно. Тази специалност, тъй както се създаде, разви и живее е не само излишна, но вредна за върховните интереси на скъпата ни Родина. Прекрасно може да се превърне в ОРИЕНТАЛИСТИКА, както в СССР, в страните с народна демокрация и в много капиталистически страни.⁶⁸⁰

...Най-големият грях на тази специалност по отношение върховните интереси на скъпата ни Родина е, че някои

⁶⁸⁰ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 57, л. 61.

нейни преподаватели, назначени по една щастлива за тях случайност, преди още да са взели последните си университетски изпити и без да са минали никакъв курс или учебно заведение по турски език и литература, лекомислено се сметнаха избрани свише за ръководители на специалността и за призвани нейни феодални владетели.

С неопитността и осъкъдните си възможности и способности като преподаватели-неспециалисти по преподаваните предмети, те само непрекъснато тормозиха и Катедрата, и деканата на ФФ, и ръководството на Университета с неговия Академически съвет, но още в шестгодишната ѝ неукрепнала възраст загрижиха се по трескав начин, който не може да не буди недоумение, да издирват и събират чрез турските учители в страната, турски народни песни, приказки, обичаи, да изкальпват народни турски поети в миналото и пр. за пребързото им издаване и представяне на научния свят (виж статията за неизвестния досега народен поет, КУРДОГЛУ МЕХМЕД и излезлите като издание на „Народна просвета“ два сборника за турското народно творчество у нас). А от сътрудничество за общополезни турско-български и българо-турски речници бягат като от чума.

Никой не отрича, че творби от турско творчество могат да се издават в България. Но това би трябвало да става от съответните институти на БАН с подходяща научна проверка, с научен коментар по формата и съдържанието на творбите, с изтъкване кое е оригинално, кое заемка от другаде и пр. и пр.

...

Обаче както това се върши днес КАМПАНИЙСКИ и БЕЗКОНТРОЛНО (двама преподаватели през януари ходиха за тази цел в Кърджали, а през август в Силистренско), не

може да не предизвика впечатление, че всичко се прави най-вече за ТРУПАНЕ НА ДОКУМЕНТАЛЕН МАТЕРИАЛ за въпросното народно творчество.

А Родината ни е още в обкръжение от агресивна и империалистическа Турция. Кой може да ни увери, че този ДОКУМЕНТАЛЕН МАТЕРИАЛ не ще бъде използван някога от аrogантните ѝ държавници против малката ни, но свята за нас Родина и дали тази КАМПАНИЯ не се върши по знак на невидимо ръководство.

Напротив, специалността *Ориенталистика* ще подготвя здрави научни кадри за овладяване на арабското писмо, с историята, културата и пр. на арабските народи, с овладяване на персийски език и историята и културата на Иран, древен и съвременен, и главно с разчитане на стотиците хиляди османотурски ръкописи в наши и чуждестранни книгохранилища за все по-пълно и по-пълно осветяване на историята на доблестния ни и храбър народ под петвековното турско робство. Родната ни наука има крещяща нужда от тази специалност. (Тук прилагам скромен проектоучебен план, основан на опитами по подготовката на вече четири-пет научни работника, които успешно овладяха основните знания по работата си с османотурски документи и работят самостоятелно изследвания по българската история.)

Този въпрос е назрял и в ръководството на ФФ, и в това на Университета, и в отдела за училищата на малцинствата при ЦК на БКП, не остава [друго] освен да се пристъпи към разрешаването му.⁶⁸¹

⁶⁸¹ ЦДА, ф. 931К, оп. 1, а. е. 57, л. 62.

Документ 4.

Предложение за предаване на конфискуваните книги при обиска на Катедра *Източни езици*

20.05.1985 Строго секретно⁶⁸²

Утвърждавам: първи зам. н-к у-ние 06ДС генерал-майор Г. Силянов

Предложение

Относно: предаване в закрития фонд на библиотеката при Катедра източни езици иззетата инкриминирана литература от обектите ДОР „Лисица“, ДОР „Фанатик“, ДОР „Чудак“ и бивши обекти на ДОР „Ренегат“.

Другарю началник,

На 11.08.1983 г. с разрешение на зам.-главния прокурор на НРБ генерал-лейтенант Капитанов беше извършено претърсване в домовете на обектите на ДОР „Лисица“ – Иrena Ясенова (Хайрие Мемова), ДОР „Фанатик“ – Самуил Бакладжиев (Салих Бакладжиев), ДОР „Чудак“ – Ризо Моллов (Риза Моллов) и бившия обект на ДОР „Ренегат“ Илко Татарлиев (Ибрахим Татарлиев).

При претърсването бяха открити и иззети около 2000 книги на турски език, внесени противозаконно в страната с антикомунистическо, антисъветско, антибългарско и националистическо съдържание. Бяха намерени и иззети и книги,

⁶⁸² Комисия за досиетата, ППРАЗ-35711, Дело № 19865 ДОП „Лисица“, л. 153.

обсобени от държавни библиотеки, някои от които са библиографска рядкост.

Всички бяха подложени на експертна оценка, която по безспорен начин доказа вражеското им съдържание.

За резултата от извършеното претърсване, характера на иззетата литература и дейността на обектите бяха уведомени със справки ръководството на МВР и ЦК на БКП. Ясенова, Татарлиев, Бакладжиев и Моллов бяха разпитани и предупредени с протокол за националистическата им дейност.

Иззетата литература съдържа цялата история на възникването и развитието на турския национализъм и подривната дейност, провеждана въз основа на него против Съветския съюз, България, другите социалистически страни и международното комунистическо и работническо движение. Поради това представлява интерес за Катедра източни езици в работата за научното обяснение и разобличаването на националистическите концепции на турските буржоазни учени.

Като имам предвид, че преподавателите от Катедрата са единствените научни работници в страната, които се занимават с тези проблеми и обстоятелството, че Ръководството на МНП е взело решение тя да бъде превърната в Център по тюркология, на който ще бъде необходима и литература с подобно съдържание.

ПРЕДЛАГАМ:

Иззетата от обектите на ДОР „Лисица“, ДОР „Фанатик“, ДОР „Чудак“ и бившия обект на ДОР „Ренегат“ литература на турски език с инкриминирано съдържание, която е внесена противозаконно в нашата страна, да бъде предадена за използване и съхранение в закрития фонд на библиотеката на Катедра източни езици. Иззетите книги, собственост на

други обществени библиотеки, ще им бъдат върнати с протокол.

Съгласен: н-к отдел 04, 06ДС, полк. В. Божков, Предлага: зам.н-к от-ние 01, отдел 04 майор Г. Чапкънов

Документ 5.

Разследване срещу Мефкуре Моллова от ДС

Строго секретно!⁶⁸³

МВР

Шесто управление на ДС, Рег. № 18721,
3 ноември 1988

Утвърждавам: Началник отдел 01, Управление 06 ДС,
Полковник Ив. Янкулов, София, 3.11.1988

План

Относно: Провеждане агентурно-оперативни
мероприятия по *Сп Еничар*

Сп Еничар е заведена през месец октомври 1988 г. на МИРА РИЗА МОЛЛОВА (Мефкуре Риза Моллова), родена на 27.07.1922 г.,⁶⁸⁴ българка, българска граждanka с възстановено име, беспартийна, пенсионерка, бивша преподавателка в СУ „Кл. Охридски“ по османски език, живуща в София, ул. Розова долина 7, въз основа на агентурни данни, че същата възнамерявала да изнесе зад граница и продаде ценни османски ръкописи от 17 и 19 век и турска литература.

⁶⁸³ Комисия за досиетата, *Сп Еничар*, ф. V0, а. е. 78255, л. 1.

⁶⁸⁴ Рождената ѝ дата е посочена грешно, Мефкуре Моллова е родена на 22.07.1927.

Освен това допълнително беше изяснено, че през 1983 г. при обик от дома ѝ, извършен от оперативна група от отдел 04, управление 06 ДС, е иззето голямо количество националистическа литература, но друга, голяма част, тя успяла да укрие.

Въз основа на горното, с цел изясняване сигнала за Мира Моллова, предлагам да се проведат следните агентурно-оперативни

МЕРОПРИЯТИЯ:

1. На аг. „Милена“ да се постави задача да продължи контактите си с Мира Моллова на базата на представените списъци и направените предложения от последната, за закупуване на личната ѝ литература от Народната библиотека, с цел доуточняване съдържанието на литературата и изясняване къде съхранява старинните ръкописи.

Срок. 27.10.1988 г.

Отг. Ст.лейт. В. Кузов

2. Аг. „Милена“ да направи оценка на закупената до сега от Народната библиотека „Кирил и Методий“ литература. Такава оценка да се вземе и от СУ „Кл. Охридски“, чрез отдел 02, 06 ДС.

Срок: 20.11.1988

Отг. Ст. Лейт. В. Кузов

3. Сигналът да се обсъди с ръководството на 04 отдел и се набележат конкретни съвместни мероприятия за изясняването му и изземане на материалите.

Срок. 30.10.1988

Отг. Ст. Лейт. В. Кузов

4. Микрофилмите със заснетите османотурски ръкописи да се дадат за оценка и от агент на отдел 04, 06 ДС.

Срок. 27.10.1988

Отг. Ст. Лейт. В. Кузов

5. Да се изучи оперативната обстановка по местоживеещ с цел провеждане на М „Г“ за уточняване местонахождението на архивните документи и ръкописи.

Срок. 20.11.1988

Отг. Ст. Лейт. В. Кузов

6. За установяване на връзките на обекта и изясняване техния характер, да му се провежда М „Пирин“ и М „Вихрен“.

Срок. 10.11.1988

Отг. Ст. Лейт. В. Кузов

7. Да се извърши консултация по случая с ГСУ–МВР и се поисква правна оценка за начините за реализация и изземане на архивните материали и ръкописи.

Срок. 20.11.1988

Отг. Майор В. Спасов

8. След провеждането на посочените мероприятия да се изготви справка за ръководството на министерството и ЦК на БКП, съгласно указанията на ръководството на управлението.

Срок.

Отг. Ст. Лейт. В. Кузов

Предлага: ст. Лейт. В. Кузов

Съгласен началник отделение 04 Майор В. Спасов

Нап. в 1 екз.

София, 02.11.1988

Документ 6.

Оценка на библиотеката на Моллови, направена от агент на Държавна сигурност

КНИГИ ПО ТЮРКОЛОГИЯ⁶⁸⁵

Включените в 25-те страници на Описа книги като тематика представляват туркологичка литература.

По предмета на изследването и според съдържанието си книгите и отделните броеве списания са езиковедски, литературо-ведски и по-малко – културоведски. Между тях има значителен брой художествени произведения и речници.

По-голямата част от книгите се отнасят до езика и литературата на съветските тюркски народи. По-малко на брой, но интересни и важни са книгите за османски и турски език, както и за турската литература и турския фолклор.

С много малко изключения тези книги не представляват интерес за българските централни библиотеки, още повече, че значителна част от тях са на различни тюркски езици. Библиотеките в страната обикновено се освобождават от подобен род книги и ги предават на Библиотеката по изтокознание към Центъра за източни езици и култури. Във връзка с това собствениците на книгите не са получили исканата от тях сума, когато са ги предлагали за продан.

Всички включени в списъците книги представляват голям интерес за Турската национална библиотека в Анкара и за всички турски университетски библиотеки, които през по-

⁶⁸⁵ Комисия за досиетата, Комисия за досиетата, *Сп Еничар*, ф. V0, а. е. 78255, л. 44.

ледните десетина години усилено набавят книги на тюркските езици и за тюркските народи. Те биха предложили значителни суми за тях, дори и в чужда валута.

Направената справка показва, че в Библиотеката по изтокознание на Центъра за източни езици и култури има само 7 книги от тези в списъка. Главната причина за това е, че Библиотеката съществува само от четири години. Ако книгите влязат в библиотеката по изтокознание, нейният книжен фонд би се обогатил извънредно много.

Предполагаме, че ако не бъдат взети своевременно мерки за опазване на тези книги, най-малко две трети от тях по различни пътища ще бъдат изнесени навън.

12.11.1988 г.

Горанов⁶⁸⁶

⁶⁸⁶ Агент Горанов е неразкрит от Комисията по досиетата таен агент от VI-то управление, 4 отдел на ДС, който е член на катедрата по ориенталистика и отвътре дава сведения за работата ѝ. Той инициира и разработките срещу Хайрие Мемова. Вж. **Муратова, Н., З. Зафер.** Политически и научни репресии...



ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ



1. Архиви

Архив на Комисия за досиетата (КРДОПБГДСРСБНА)

ф. 1, оп. 12

ф. V0, а. е. 78255, *Сп Еничар*

М. Сф, ф. ПП, ч.8696/80

ф. VO, а. е. 78255

I-P, 8774 – Работно дело №26397/71

ШРАЗ-35711 – Дело № 19865 ДОП „Лисица“

III раз. 35185

Архив на Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ф. 1, оп. 2

ф. 41, оп. 1

Библиотека на Института за турски език в Анкара ET00310, ET00307, ET00311

Държавен архив на Азербайджан

ф. 1656, оп. 2

ф. 1640, оп. 1, оп. 4

Държавен архив – София

ДА-София, ф. 1790, оп. 4, оп. 7, оп. 8, оп. 12

Централен държавен архив

ЦДА, ф. 1Б; оп. 5, оп. 6, оп. 68, оп. 89

ЦДА, ф. 214Б, оп. 2

ЦДА, ф. 931К, оп. 1

ЦДА, ф. 143, оп. 8

ЦДА, ф. 117, оп. 50

ЦДА, ф. 136, оп. 27

ЦДА, ф. 1478, оп. 13

Лични архивни сбирки

Личен архив на Михаил Иванов

Личен архив на Чимназ Мирзазаде

Личен архив на Шефкет Фейзуллов

2. Теренни материали

Цитирани писмени и устни интервюта:

Дуйгу Аньл (Алтай) на 17.05.2022, направено по телефона от 3. Зафер

Емел Емин на 07.07.2022, писмо до 3. Зафер

Емел Емин на 25.06.2019, писмо до 3. Зафер

Ердоган Дериджиоглу на 16.05.2022, направено от 3. Зафер

Ердоган Дериджиоглу на 28.05.2022, направено от 3. Зафер

Ирфан Юнвер Насраттиноглу на 01. 12. 2019, направено в Анкара от 3. Зафер.

Йылдъз Моллов на 15.10.2022, направено по телефона от Н. Муратова

Мария Михайлова-Мръвкарова на 14.12.2019, направено в София от Н. Муратова

Ниметуллах Хафъз на 12. 06. 2019, направено в Анкара от 3. Зафер

Оскун Анъл от Истанбул, племенник на Мефкюре Молловава, на 19.05.2022, направено по телефона от З. Зафер

Фетхи Айтач на 15. 05. 2022, направено в Анкара от З. Зафер

Цветан Цанински на 3.06.2022, направено по телефона от Н. Муратова

Чимназ Мирзазаде на 9.07.2019, направлено в Баку от Н. Муратова и М. Ангелова

Шефкет Фейзулов на 15.03.2019, направлено в София от Нурие Муратова

Юлкер Садък на 23.05.2022, направлено по телефона от Зейнеп Зафер

Респонденти: Анар Расул Рзаев, Дуйгу Анъл, Емел Емин, Ердоган Дериджиоглу, Ирфан Юнвер Насраттиноглу, Исмаил Джамбазов, Йылдъз Моллов, Мария Михайлова-Мръвкарова, Мехмет Шентюрк, Несрин Анъл, Ниметуллах Хафъз, Оскун Анъл, Сабри Алагъоз, Стоянка Кендерова, Ульве Бекирова, Цветан Цанински, Цветолин Недков, Чимназ Мирзазаде, Шабан Махмудоглу Калкан, Шефкет Фейзулов, Юлкер Садък, Небие Ибрахим Акбъйък, Илхан Узуноглу.

Непубликувани мемоари

Непубликувани мемоари на Шабан Махмудов Калкан

3. Периодичен печат

- в. „Борба“, юни, 2015, с. 25–26.
- в. “Култура”, брой 25 (3214), 29 юни 2018.
- в. „Отечествен фронт“ от 1.10.1953 г. и от 16.05.1986 г.
- в. “Права и свободи”, бр. 36 от 03.09.1993 г. и бр. 37 от 10.09.1993.

Азәрбајҹан гадыны, № 12, Баку 1973.
Әдәбијјат ве инчесәнәт. Баку, 27.10.1973.
Әдәбијјат ве инчесәнәт. Баку, 08.03.1974.
Halk Gençliği, 08.03.1963.
Yeni Hayat, бр. 8–9, 1965.

4. Публикувани документи

Държавна сигурност – смяната на имената – Възродителният процес (1945–1985), том I. София, 2013.

Държавна сигурност – Смяната на имената – Възродителният процес (1945–1985 г.), Том I, Разширен вариант, DVD. София, 2013. [<https://comdos.bg/media/CD-SBORNIK-12-TOM-1.pdf>]

5. Справочни издания

Алманах на Софийския университет "Климент Охридски", 1939–1988. Т. 1-3. София, 1988.

Ангелиева, Фани, Анна Паунова, Весела Хрусанова (съст.). Био-библиография на преподавателите от Факултета по западни филологии. София, 1973.

Васильков Я. В., Сорокина М. Ю. (сост.) Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991). Санкт Петербург, 2003.

Веселинов, Димитър. Летописна книга на Факултета по класически и нови филологии (1965–1988). София, 2011.

Кацунов, Валери, Джени Иванова, Цветана Величкова (съст.). Жените в историята на академичната наука в България: хабилитирани жени в БАН. Енциклопедичен справочник. София, 2018.

6. Използвана литература

Аврамов, Румен. Икономика на “възродителния процес”. София, 2016.

Ангелов, Веселин. Ахмед Доган – документална биография 1954–1990. София, 2010.

Бей, Азиз. Трите грации на поезията ни. Мефкюре Молла Неджмие Мехмед Улуджан, Небие Ибрахим Акбъйък. София, 2005.

Бибина, Йорданка. Поезията на българските турци след Втората световна война. В: Литературата на малцинствата в България след Освобождението, Том I. София, 1999.

Биков, Тома. Досието на Доган. София, 2009.

Боев, Емил. Програма за събиране на материали за малък атлас на турските диалекти в България. София, 1962.

Воденичаров, Петър. „Човек живее за едното име“. Комунистическата държавна сигурност и насилиствената асимилация на мюсюлманите в България /1945–1990/: език и идеологии. – В: Гласът на премълчаваните. Изследвания в чест на доц. д-р Анастасия Пашова. Благоевград, 2021, с. 30–62.

Гинчев, Цани. Повести, I том. София, 1986.

Гинчев, Цани. Повести, II том. София, 1986.

Груев, Михаил, Алексей Кальонски. „Възродителният процес“: Мюсюлманските общности и комунистическият режим: политики, реакции и последици. София, 2008.

Джамбазов, Исмаил. Религиозната организация на мюсюлманите в България 1878–2018. София, 2018.

Ергенч, Леман. Толкова езици съм учила – персийски, арабски, азербайджански, руски, турски и... накрая възпитателка. – Балканскичен форум, 2021, кн. 2, с. 11–21.

Зафер, Зейнеп, Вихрен Чернокожев. Когато ми отнеха името, „Възродителният процес“ през 70-те – 80-те години на мюсюлманските общности. Антология. София, 2015.

Зафер, Зейнеп. Възродена от пепелта (поезията на Мефкуре Моллова). – Езиков свят, 20, кн. 3, 2022, с. 427–436.

Зафер, Зейнеп. Българската политическа и пропагандна литература в Турция и „В името на народа“ на Митка Гръбчева. – LITERNET, 13.01.2019, No 1 (230).

Зафер, Зейнеп. Българската литература в сянката на политиката и пропагандата (Преводите в Турция през втората половина на 60-те и 70-те години). – Дзяло, год. VII, 2019, бр. 15.

Ибрахим, Хашим Акиф. Фонетични процеси на живата реч на турски език. Шумен, 2008.

Иванов, Михаил, Ибрахим Яльмов. Турската общност в България и нейният периодичен печат (1878–1997). – В: Българско медизнание, Т. II, Балканмедиа, София, 1998, с. 556–600.

Кълъч Осман. Жертва на съдбата. Превод от турски Зейнеп Зафер. София, 2020.

Кючуков, Христо. За Мефкуре Моллова и нейният принос за изследване на турските диалекти в България. Велико Търново, 2019.

Кючуков, Христо. Юбилейно за д-р Мефкуре Моллова. Превод от френски Икмал Джомрова. Берлин, 2016.

Моллов, Риза. Христоматия на нова и съвременна турска литература. София, 1959.

Моллов, Риза. Очерки по истории старотурецкой литературы, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1961.

Моллова Мефкуре. Тюркское языкознание в Болгарии. – Вопросы языкоznания, Москва, 1964, № 05, с. 121–125.

Моллова, Мефкуре. Akademisyen M. Siraliev'in Bulgaristanda ilmi faaliyeti. – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М. Ш. Ширалиева, Баку, 1971, с. 15–16.

Муратова, Нурие, Зейнеп Зафер. Политически и научни репресии – случаят Хайрие Мемова-Сюлейманова. – Балканистичен форум, кн. 3, 2022, с. 9–56.

Муратова, Нурие. Баку вместо Анкара – турските студенти от България в Азербайджан през 1950-те години. – Балканистичен форум, 2021, кн. 2, с. 22–37.

Мутафчиева, Вера. Бивалици, книга 3. София, 2003.

Назърска, Жорjeta. Време на академична несвобода: Ка-тедрата по немска филология в Софийския университет (1946–1956). – Балканистичен форум, кн. 1, 2011, с. 98–111.

Назърска, Жорjeta. Жана Николова-Гъльбова (1908 – 2009): един живот. – В: Жана Николова-Гъльбова. Студии. Авто-номност на вдъхновението. София, 2021, с. 439–484.

Ницов, Димитър. Гъльб Д. Гъльбов и работата му върху османотурските документи в Окръжен държавен архив – Бургас. – ИДА, 115–116, 2018, с. 582–583.

Рагимов, Мирза. Научная деятельность академика М. Ш. Ширалиева. – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М. Ш. Ширалиева. Баку, 1971, с. 3–14.

Стоянов, Валери. Дърд Хазай в ранните години на българската университетска тюркология. – В: Тюркологията днес. Предизвикателства и перспективи. София, 2017.

Стоянов, Валери. Куманология, Исторически ескизи, 2. София, 2009.

Стоянов, Валери. Турското население в България между полюсите на етническата политика. София, 1997.

Труды двадцать пятого международного конгресса востоковедов, Список делегатов, том V. Москва, 1963.

Хаджъ, Садък. От вмешателство в турския книжовен език към пълна забрана (езиковата политика на комунистическа България). – Езиков свят – Orbis Linguarum, 2, 2022, с. 206–215.

Хаджъ, Садък. Хасан Ерен – от Видин до върховете на тюркологията. – Балканистичен форум, 3, 2021, с. 248–261.

Ялъмов, Ибрахим. История на турската общност в България. София, 2002.

Alper, Osman Rauf. Mülteci Komünist. Eski Bir TKP'linin Anıları, Timaş. İstanbul, 1995.

Anar, Rzaev Radul; İbrahimov, Nazım. Min Beş Yüz İlın Oğuz Şeri, Antolojiya, II kitab, Azerbaycan Neşriyatı. Bakı, 2000.

Anar. Nazım Hikmet: KEREM GİBİ „Nazım Hikmet'in Hayatı ve Sanatı Hakkında Düşünceler. Bakı, 2012.

Aytaç, Fethi. İçimizden Biri'nin Fethi Aytaç'ın Hayat Hikâyesi (Anılar, Gözlemeler, Düşünceler). Ankara, 2003.

Bahtiyar, Niyazi Hüseyin. Balkanlar'da Türk Ünlüleri (Ansiklopedik Bilgiler). İkinci Kitap, Bizim Anayurt Yayıncıları. İstanbul, 2002.

Bayramov, Sabahattin. 1964'ün Bıraktığı Şiirler. Sofya: Narodna prosveta, 1965.

Bayramov, Sabahattin. 1965'in Bıraktığı Şiirler. Sofya: Narodna prosveta, 1966.

Bayramov, Sabahattin. Şiirler – 1961. Sofya: Narodna prosveta, 1961.

Bayramov, Sabahattin. Şiirler – 1962. Sofya: Narodna prosveta, 1962.

Bayramöz, Sebahattin. Türkçe'nin Sarmaşıkları, Bulgaristan Türklerinin Şiirinden Seçmeler, T.C. Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Edebiyatı 81. Ankara, 2002.

Boev, Emil. Bulgaristanda Türk diyalektolojisile ilgili Çalışmalar, XI Türk Dik Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1966. Anakara, 1968, pp. 171–178.

Çakirof, Behaeddin, Karahüsein, Hasan. Kaynak. Sofya: Narodna prosveta, 1957.

Çavuş, Mehmet. 20. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri (Antoloji), Yaylacık Matbaası. İstanbul, 1988.

Erdinç, Fahri. Çağlayan. Sofya: Narodna prosveta, 1958.

- Erdinç, Fahri.** Demet. Sofya: Narodna prosveta, 1955.
- Hacıoğlu, Hüseyin Mahmut.** Anılar Hizmetler Lanetler. Çorlu, 2007.
- Hazai, György.** Ellenzéleben Szélárnyékban Memoár. Budapest, 2018.
- Hafız, Nimetullah.** Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 1, Türk Dünyası Edebiyatı: 1 Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayımları. İstanbul, 1987.
- Hafız, Nimetullah.** (Ed.). Rıza Mollov. Hayatı ve Eserleri. Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası Edebiyat Dizisi 64. Ankara, 1999.
- Kalkan, Şaban Mahmudoğlu.** Balkanlarda Türk Edebiyatı: Mefküre Molla. – Kardeş Edebiyatlar, Nisan Mayıs Haziran, 1994, No 27, pp. 5–8.
- Kalkan, Şaban Mahmudoğlu.** Bulgaristan Türk Şiiri, Bengü Yayınları. Ankara, 2017.
- Kalkan, Şaban Mahmudoğlu.** Непубликуван дневник. 21 ноември 1967 г. Личен архив.
- Karasu, A.** Bulgaristan'da Türkoloji, Avrupa'da Türkoloji. Ankara, 2020, pp. 147–174.
- Karasu, Abidin.** 1951 Yılında Azerbaycan Aydınlarının Bulgaristan Ziyareti ve Bulgaristan Türkleri Hakkındaki Raporları, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 3. Niğde, 2017, pp. 1–8.
- Kayapınar, Ayşe.** Osmanlıdan Günümüze Bulgaristan'da Türk Kadını. – International Journal of Social Sciences, 2018, 2/2, pp. 74–101.
- Kúnos, Ignác.** Türkische Volksmärchen aus Ada-kale. Leipzig, New York, 1907.
- Lütem, Ömer, Engin.** Türk-Bulgar İlişkileri 1983–1989, Cilt II 1986–1987, ASAM. Ankara, 2006.
- Memişoğlu, Hüseyin.** Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi, Türk Kültür Bakanlığı. Ankara, 2002.

Mollova, Mefküre Rıza. Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü = Dictionnaire dialectologique du Turc du Rhodope de l'Est-Turc-Français, Türk Dil Kurumu Basımevi. Ankara, 2003.

Mollova, Mefküre. Akademisyen M. Şiraliyev'in Bulgaristan'da İlmi Faaliyeti. – Вопросы тюркологии. К шестидесятилетию академика АН Азерб. ССР М. III. Ширилиева. Баку, 1971.

Mollova, Mefküre. Şiirler. Sofya: Narodna prosveta, 1964.

Mefküre Mollova. Pjesme. Nenad Filipović (Translator). Život – Časopis za književnost i kulturu, 2018, 1–2, p. 366–367.

Nasrattinoğlu, İrfan Ünver. Balkanlar. Bulgaristan-Bosna-Hersek-Hırvatistan-Sırbistan-Yunanistan. Ankara, 2011.

Németh, Gyula. Bulgária Török Nyelvjárássainak Felosztásához, a magyar tudományos akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei, x. Kötet, 1 – 2. Szám, magyar tudományos akadémia Budapest, 1956.

Németh, Gyula. Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine, Macarcadan çev. Vural Yıldırım, Türk Dilleri Araştırmaları Yılıığı – Belleten, Cilt 28–29, Sayı 1980–1981, 1981, pp. 113–167.

Sadıxlı, Nüşabə. BolQaristan Türklerinin ədeəbiyatı. Bakı, 2009.

Şerefli, Ahmet Şerif. Giderayak. Anılar, Günceler, Aforizmalar ve Fragmanlar, Goren Dunav Vakfi. Ruse, 2006.

Şerefli, Ahmet Şerif. Türk Doğduk Türk Öldük, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara, 2002.

Tahirov, Şükrü. Çavuşev, İsmail. 1966'in Bıraktığı Şiirler. Sofya: Narodna prosveta, 1967.

Tatarlıyev, İbrahim. Antologiya (9. IX. 1944den sonra Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı). Sofya: Narodna prosveta, 1960.

Tatarlıyev, İbrahim. Antoloji. Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı (1944–1964). Sofya: Narodna prosveta, 1964.

Yançev, Mihail. İzler Kalıyor – Türkologiya, 3, 2015. Baku, pp. 125–128.

Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu. Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları, bilig-3/Güz'96, pp. 14–20.

Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Bulgaristan Türk Edebiyatı 8, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı 32. Ankara, 1997.

Yenisoy, Hayriye. S. Sofya Üniversitesi ve Açılışının 50. Yıl Dönümünde Türk Filolojisi. – *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 16, Güz, 2003, pp. 145–162.

7. Електронни ресурси

Кацаарски, Георги. Френският девически колеж „Сент Андре“. 2015. Електронен ресурс, последно посетен на 18.11.2022. [<http://ref.blog.libvar.bg/2015/02/06/frenskiyat-devicheski-kolezh-sent-andre/#prettyPhoto>]

Лихтенштейн, Исанна. „Я одинок. Я сильно одинок“. Штрихи к портрету Йосифа Бродского. – Новости медицины и фармации, 2016, бр. 5, с. 38-41. Електронен ресурс, последно посетен на 18.11.2022. [http://dom-uchenyh-0620092.narod.ru/likhten/licht_brodsky.pdf]

Михалев, Веселин. Френският език в учебните програми на образователните институции във Варна през XIX–XX в. Електронен ресурс, последно посетен на 18.11.2022.

[<http://ref.blog.libvar.bg/2015/02/06/frenskiyat-devicheski-kolezh-sent-andre/>].

Независимый психиатрический журнал, 2005, бр. 4, с. 99-103. Електронен ресурс, последно посетен на 18.11.2022.

[<http://www.npar.ru/journal/2005/4/brodsky.htm>]

Стоянов, Валери. Унгарски жалони в тюркологията, Унгаристични четения – 2017. София, 18 октомври 2017 г., Електронен ресурс, последно посетен на 18.11.2022.

[http://www.auxiliary.ihist.bas.bg/text_turcology_ungarn.html].

Цанински, Цветан. Кои българи обяви папа Йоан Павел II за блажени? в. „Борба“, юни, 2015, с. 24–25. Електронен ресурс, последно посетен на 01.11.2022.

[<http://www.bnfront.com/borba218.pdf>]

Хаджолян, Масис. Престижен културен институт в град Варна, Известия на съюза на учените – Варна, 2014, с. 3–5. Електронен ресурс, последно посетен на 18.11.2022. [https://www.suvarna.org/izdanij/2014/KVN-2014/pp_03_05.pdf].

Filologiya Fakültəsi. Выдающиеся ученые и выпускники, Електронен ресурс, последно посетен на 26.11.2022.

[http://philology.bsu.edu.az/ru/content/vidausiesa_uenie_i_vipuskniki2017723062017010306].

Süleymanoğlu, Erhan. (Ed.) Prof. Dr. Hayriye Süleymanoğlu Yenisoyn, Makaleler, Dil-Edebiyat-Eğitim-Folklor, Електронен ресурс, последно посетен на 01.11.2022.

[https://www.researchgate.net/profile/Erhan_Suleymanoglu/publication/278584856_Prof_Dr_Hayriye_S_Yenisoyn%27s_Work/links/5581630f08ae607ddc330c1a.pdf].

Фильм

Нәyat boyda hekayə. Məmmədağa Şirəliyev, сценарий и режиссура Немия Ширалибеков, 2020.

[<https://www.youtube.com/watch?v=-f69QNqzfwE>]

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

АЗССР – Азербайджанска съветска социалистическа република

БАН – Българска академия на науките

БКП – Българска комунистическа партия

БНБ – Българска народна банка

ВАК – Висша атестационна комисия

ВИТИЗ – Висш институт за театрално изкуство

ВТО – Външнотърговска организация

ГСУ – Главно следствено управление

ДА – Държавен архив

ДМ – Дойче марки

ДОП – Дело за оперативна проверка

ДС – Държавна сигурност

КРДОПБГДСРСБНА – Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия

МИТ – Турско национално разузнаване

НБКМ – Народна библиотека „Кирил и Методий“

СДУ – Софийски държавен университет

СП – Сигнална проверка

СУ – Софийски университет

ЦДА – Централен държавен архив

ЦК – Централен комитет

Turkology in Exile
MEFKÜRE MOLLOVA
A Biographical Study

Zeynep Zafer, Nurie Muratova

Summary

Mefküre Mollova was the first Turkish woman and university professor in Bulgaria, who defended her Ph.D. thesis in the field of turkology and gained international fame for her research. She is the author of over 150 publications in prestigious international journals that continue to be cited today. Mefküre Mollova was among the founders of the Turkish Philology at the University of Sofia. She had worked for only about 7 years (1953-1961), when she and her husband were dismissed from their academic positions on false claims, and the Department was closed. She remained outside the academia until the end of her life.

Mefküre devoted herself to unexplored issues of Turkish dialectology, related to the Turkish dialects in Bulgaria and other linguistic topics. Although unemployed and persecuted in communist Bulgaria, Mefküre Mollova was able to publish her work both in the country and abroad. Her outstanding research, which received recognition in the world of turkology, makes her the most accomplished and productive academic expert from Bulgaria in this field. She published her research in four languages – French, Turkish, Bulgarian, and Russian, but mostly in French.

Mefküre Mollova was also the first Turkish poet to publish poems in Turkish periodicals and the only woman who managed

to publish an independent collection of poems in Turkish in Bulgaria. In addition, she is the first author of several well-written travelogues. Her poetic activity is not limited to her role as a pioneer in Turkish women's poetry, paving the way for the independent poets like Nejmie Mehmedova and Nebiye Ibrahimova who followed her. She also appears as highly sensitive poet of her time, whose work boldly delves into the hidden corners of the female soul and emotionality, and discovers themes close to all women. Mefküre Mollova built her original poetics on both Turkish folk song tradition and the French classic poetry.

The biography of the famous turkologist is the subject of the study's first two chapters. The authors endured great difficulties while reconstructing the biographical data, due to the systematic destruction of any documents related to the life of the Mollov family by the totalitarian authorities. Thanks to large-scale research in the Bulgarian State Archives (Central State Archives and State Archives – Sofia), the authors discovered the documents of the Turkish Philology major and personal funds of some of the professors of the department (Galab Galabov, Boris Nedkov, etc.) The Archive of the Sofia University, the Archive of the State Security, where the investigations against Riza and Mefküre Mollov are preserved, and the archive of the Bulgarian Academy of Sciences were also used. Outside of Bulgaria, documents about Mollov family were found in the State archives of Azerbaijan, the University Archives in Baku, as well as the State Archives in Turkey.

However, it would not have been possible to reconstruct the Mollov' life story without the use of oral history methods. Many of the missing facts became known from more than 20 interviews conducted with colleagues, acquaintances, and relatives

of Mollov family from Bulgaria, Turkey, Azerbaijan, Kosovo, Romania, and France.

Mefküre Mollova was born on July 22, 1927, in Dobrich, Romania (Bazardzhik in Romanian and Hadzooglu Pazardjak in Turkish), in a family of teachers. Her mother did not work after Mefküre's birth, and her father was her teacher until the fifth grade at the Turkish school "Numune". The school was secular and implemented the curriculum for primary schools in the Republic of Turkey. After that, she continued her education for two years at a Romanian state school, where she advanced her Romanian and began studying French. After the accession of Southern Dobrudja to Bulgaria in 1940, Turkish children could not continue their education in Bulgarian schools. 13-year-old Mefküre Mollova was not able to go to school for two years, which she survived hard. Therefore, her parents enrolled her in the French Catholic college "Saint Andre" in Varna, where several other Turkish girls from Dobrich were studying.

Education at the college was in French, it had the status of a officially recognized high school, and its diplomas were recognized in both France and Bulgaria. Since she studied Romanian and Turkish literature in her hometown, and later on at the French College in Varna, she had the opportunity to become familiar with the French classics. At Sofia University, where she majored in French philology, she improved her French language, and read the great French poets in original, who became her teachers of poetic art. Mefküre married Riza Mollov (in 1951) and at the beginning of 1953 their son Yildiz was born. According to some reports, during 1952 – 1953 she worked for a short period as an administrator, and then in the newspaper "Eylülcü Çocuk" (Pioneer).

The decision to open Department of Turkology was made on May 28, 1951. Riza Mollov was appointed at the Sofia State University to organize the establishment of the Department. In December 1953, Mefküre Mollova was also appointed there in the newly launched the major Turkish Philology, and this marked the beginning not only of her short teaching career, but also of her academic activity, which became her vocation for the rest of her life.

The major began to be structured in 1953 when two famous Turkologists from Baku – Professor Memedaga Shiraliev and Assoc Hadi Mirzazade came to Sofia University. They were among the leading türkologists in the Soviet Union and were representatives of the famous Soviet school of türkology. The two professors played a crucial role in Mefküre Mollova's formation as an academician. Thanks to M. Shiraliev, the emerging young teacher entered the field of Turkish dialectology in Bulgaria, which in the following decades she developed and raised to a high academic level, unsurpassed to this day. Prof. Shiraliev was present throughout Mollova's further academic journey as a supervisor of her Ph.D. dissertation and tried to help her even at the time when she was repressed and isolated from the university community in Bulgaria.

With the launch of the major, türkological field research also began. Initially, together with foreign researchers from Azerbaijan and from Hungary, and then with their students or independently, the Mollov spent whole summers conducting field research in different parts of Bulgaria. The two had the opportunity to participate in expeditions together with the mentioned above world-renowned türkologist M. Shiraliev and Prof. Dr. Dyula Nemet, and with the then-young Hungarian expert

Djord Hazaj. From the few surviving documents, it becomes clear that by 1957, in a period of only 4 years, Mefküre and Riza Mollov spent 280 days in villages and towns around the country, and this continued intensively during the vacations of the following school year. They were conducting continuous field trips from 1951 to 1958. Thus they accumulated 7,000 pages private archive of dialectological and folklore material. This is the most fruitful period in Mefküre Mollova's field research throughout the country.

Most importantly, she continued to work on the collected material during the years when research on the Turkish language and culture was considered a crime and treason against the country.

During their university period, Mollov family were busy improving the courses they taught and establishing contacts with Turkologist scholars from the USSR and other centers of Oriental studies in universities in the former socialist camp. They organized acquisition of academic literature and attempts to find ways for specializations abroad. After the first half of the 1950s, which was favorable period for the development of Turkish education and gave some cultural freedom to the Turks in Bulgaria, things changed drastically. In the spirit of the decisions of the April Plenum of the Bulgarian Communist Party in 1956, a change of policy towards the Turks began. It envisaged the destruction of the cultural freedom and national identity of all Muslims in Bulgaria, including the Turkish community. The campaign was directed by the Bulgarian Communist Party's Central Committee. The question of closing the Turkish Philology at Sofia University was discussed, as after the closure of schools where the language of instruction was Turkish, the Department of

Turkish Philology was considered unnecessary. Thus, the measures to destroy Turkish education and limit the Turkish press also included the destruction of the Turkish Philology at the Sofia University. Harsh administrative and political control in the department began, especially over the Mollov family. Both of them, instead of choosing the path of collaboration, began to resist party politics. The biggest, open resistance against this decision for closing the Department was given by Riza Mollov. He participated directly in the formation of the major from the very beginning and perceived it as his "child". Both Riza and Mefküre began to be labeled as "most harmful" to the Communist party's policy towards minorities. Their crackdown began by limiting their academic freedom and professional career.

Galab Galabov, an instructor at the Turkology department, who openly supported the Communist party's idea of the major's "Bulgarization", organized numerous provocations, blackmail, baseless accusations, denunciations, and criticism of the academic research conducted at the department. In the spirit of the party's campaign against the Turkish language, education, and press, he was joined by the newly appointed former student of the Mollov family, Emil Boev. He initiated the move to take Mefküre Mollova's course in Turkish dialectology, which was taken away from her with extortion. The rest of the professors, some silently, some with an approval of this merciless self-destruction of the academic discipline, also supported the "crushing" of their colleagues who had the most significant scholarly publications. The students were also used in the indecent way, clearly orchestrated by someone's organization, and started writing mass complaints against the Mollov. In the end, with the signatures of all the members of the department, at a meeting on June 18, 1961,

the decision to remove the Mollov family from the University was taken. A three-member committee was elected to report on their violations at the meeting, part of which were their Turkish colleague Husein Mahmudov and the newly appointed young assistant, and their former student Emil Boev. Their removal was confirmed at the Faculty Council on July 6, 1961. They were accused of indiscipline and non-collegiality, which was a cover for the party order to purge the department of Turkish teachers, who were not members of the Communist Party. This has been a decision, implemented by the Ministry of Education and Culture.

With the brutal expulsion of Mefküre and Riza Mollov, the authorities effectively stopped the development of the turkology in Bulgaria as an academic discipline. The department continued its activity, isolated from the international academic community. The discipline of Turkology was given less and less space, thus the quality of education dropped significantly. Gradually, it began to accept mainly Bulgarian youths, who worked in the structures of the State Security, diplomatic services, the field of internal security, the Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences (BAS), and the Oriental Department of the National Library.

The next chapter of the book is devoted to the life and research activity of Mefküre Mollova outside the university, as she did not stop publishing her work. The efforts of both spouses for academic development, and their success, despite political control, are remarkable. The emphasize is on their resistance against the encroachment on the freedom of their academic work, to which the totalitarian government responded with state violence, search, and confiscation of private literature in Turkish, and the seizure of their rich archives. The narrative is devoted to the various tragic

events in Mefküre Mollova's life – forced assimilation, leaving the country, and taking away the last remains of her family archives.

When she was expelled from university, Mefküre Mollova was in the prime of her research potential, she felt indebted to her teachers and the discipline she had already accepted as her true calling. She silently "accepted" the status of a "housewife" given to her by the Secret Services as an opportunity to continue her academic work. Despite the obstacles, persecutions, and the fact that Riza Mollov was pushed twice to the psychiatric hospital "Kashchenko" in Moscow with a diagnosis of "persecutory delusion" and "sluggish schizophrenia" during his specialization there, in 1962 he managed to defend his dissertation and became the first Doctor (Ph.D.) among his former colleagues in the department.

After returning from Moscow in 1964, Riza Mollov hoped that he would be reappointed to the department, as the only one with a doctorate, but this did not happen. He was sent to the Institute of Balkan Studies at BAS, under the directorship of Nikolay Todorov, despite his reluctance. In 1977, he was again deprived of the opportunity to conduct his research, as he was transferred to the Central Library of the BAS. For years, the Mollov family was looking for options to engage in an academic work somewhere outside of Bulgaria, but the State Security in Bulgaria did not allow them to leave the country. According to Riza Mollov, they repeatedly received invitations for teaching in Baku, China, Turkey, Poland, and Germany. For one semester only, Riza Mollov taught in the Azerbaijani capital, Baku (during the first semester of the 1973/1974 academic year).

During these decades of unemployment, the Mollovi family was constantly in need of funds. Riza writes that since

1958 they were making a living by selling books from their private library. Their situation reached such a point that he turned to the "Soviet comrades" with a request for help, in which he characterized himself as a communist, repressed because of his national origin. After years Mefcure and Riza bought some sort of cord-twisting machine and thus secured part of their livelihood.

Meanwhile, the presence of other Turkish professors in the department such as Ibrahim Tatarli and Khairie Memova, potential opponents of the assimilation policy against the Turks that was launched in communist Bulgaria, also became a problem for the authorities. In 1981 both were removed from the university, leaving only Husein Mahmudov until retirement. The head of the department was already Emil Boev. Through the years, Turkish professors were removed from the university so that they would not have contact with the students and were sent to the Institute of Balkan Studies at BAS – which turned into an exile place for Turkish turkologists and historians. The exiled journalist, folklorist, and turkologist Salih Bakladzhiev (Bakladzh) also worked there, as well as the historians Ibrahim Yalemov and Cengiz Hakov. Repressions against the most prominent Turkish academicians reached their peak with a search that took place on August 11, 1983, in the homes of Riza Mollov, Salih Bailajiev, Hairie Memova, and Ibrahim Tatarli.

In order to stop the research activities of the best Turkologists, the communist plans for total assimilation of the Turks in Bulgaria were already reaching home libraries, book collections, and archives with manuscripts and field research materials in Turkish. The seized literature was labeled as hostile, anti-Bulgarian, anti-Soviet, and anti-communist, because it contradicted the cynical pseudo-scientific theory about the

Bulgarian roots of the Turkish minority in the country. Already published Turkish language dictionaries were kept locked in the warehouses and basements of the Sofia University, and a comparative study on Turkish-Bulgarian proverbs was seized from the BAS printing house and destroyed.

After the so-called Regenerative Process – the Turks' name changes in the winter of 1984/1985, Riza Mollov, who was persecuted by the State Security, did not live long. He died on March 4, 1986, under "suspicious" circumstances, reported in the Turkish press. Mefküre Mollova and her son Yıldız Mollov were forced by the authorities to publish a letter in the newspaper "Homeland Front" (May 16, 1986) to refute the publication in the Turkish newspaper about the violent death of Riza Mollov. A few months later, young Yıldız Mollov was detained and was under investigation for 6 months. In 1989, similarly to other repressed opponents of the forced assimilation of Turks and Pomacs, he was expelled to France. Left alone and investigated by State Security, in the middle of the same year, Mefküre Mollova also left for France. At the border, her last remaining books from the family private library, archives, manuscripts, and field research materials were confiscated. All personal jewelry was taken from her. She was allowed to continue her new life in exile with only 200 German marks in her pocket.

Next chapters are dedicated to the study of Mefküre Mollova's publications over the years. There has been an attempt to compile a bibliography with as much of her research as possible, and unpublished manuscripts of hers that were preserved outside Bulgaria have also been included.

During years in difficult conditions of life and academic work, Mefküre Mollova spent three decades in Bulgaria making

great efforts to conduct her research activity. Her advantage was the fact that she wrote in French and Turkish and published in prestigious world-renowned linguistics journals. By publishing her research in editions of well-known international centers of Oriental studies, she gradually received recognition from prominent turkologists, thus she managed to make Turkish dialectological studies in Bulgaria visible to the international scholarly community. Only because of her work, turkologists around the world learned about the peculiarities of the Turkish dialects within the borders of Bulgaria and their place in the general qualification of the Balkan Turkish dialects. The excellent command of the French language saved Mefküre Mollova from the isolation in which she was forcefully kept for years, and the Turkish language helped her to preserve some of her manuscripts from destruction.

She began her scientific activity in 1950' as part of a collective of authors or compilers of grammar books, textbooks, etc. in Turkish language and literature for the primary and junior high school levels of Turkish schools in Bulgaria. In these early years, Mollova was a co-author of a Turkish grammar book and the author of a literature textbook, which had eight consecutive editions. At the end of 1953, when she was appointed as an assistant professor at the Department of Turkish philology, began her real successful academic career thanks to the famous turkologists from Azerbaijan M. Shiraliev and H. Mirzazade.

Mefküre Mollova' first academic publication was in 1958 when the abstracts of her report from a conference in Kazan on the dialectology of Turkic languages were printed. In 1959, she also prepared a small book with Turkish riddles. After that, in the 1960s she enviably quickly and confidently began to enter the

field of turkology. In ten years, already unemployed, she published 25 scientific studies. 17 of them were in French, 9 of which were published in "Balkan Linguistics" and one in "News of the Bulgarian Language Institute" at the BAS, and the rest in different other countries. 6 of her other articles were in Russian and 2 in Bulgarian, printed in the magazine "Bulgarian Language". There was not a single publication in Turkish in the 1960s. The review of her research over the years shows that during the most difficult year for her family – 1961 – when both her and her husband were suspended from the university, Mefküre Mollova did not have a single publication. But even confined to her home as a housewife, shortly after the first wave of the communist attempt to denigrate and ban the Turkish language in the country, she quickly returned to her great love – the academic research. This devotion and her strong will saved her from an intellectual and psychological crisis.

Overcoming the stress of the oppressive political situation, the repression to limit her academic development, and the pain of losing her loved ones, Mefküre continued to work. The 1970s were the period of her greatest research accomplishments. Despite the obstacles and persecutions from the State Security, she worked constantly and wrote one after another her most voluminous monographs and articles, and defended her doctoral dissertation on Turkish dialectology – the first in Bulgaria. Out of a total of 43 of her publications in the 1970s, 20 were in French, 6 of which were in "Balkan Linguistics", and the rest in different other countries. During this decade, Mefküre Mollova increased her articles in Bulgarian language, which total 8 – 7 were published in the review "Bulgarian Language" and one in "South Slovenian Philologist". It is noteworthy that, similarly to the previous

decade, her research during the period, published in "Bulgarian Language", was thematically limited to Turkishisms in Bulgarian language and their etymology. Among them, there was not a single article concerning the problems of Turkish dialectology in Bulgaria – a topic that was strictly monitored by the State Security officials and characterized as treason and espionage in favor of Turkey. Along with the publication of her doctoral thesis abstract, 4 of her studies were in Russian and 1 was translated into Serbian. In the 1970s, she also published abroad 10 of her studies in Turkish language. In 1974, she was able to defend her doctoral dissertation in French in Moscow. She also wrote two monographs in Turkish, which she sent for print to the Turkish Language Institute in Ankara, since their publication in Bulgaria was impossible and their safeguarding in Bulgaria – dangerous. One of them was published in Turkey in 2003, and the manuscript of the other is still kept in the library of the Turkish Language Institute in Ankara. In fact, this is the decade when she wrote her most valuable studies in the field of Turkish dialectology in Bulgaria, in which she remains the best and unsurpassed specialist to this day.

The 1980s were not easy for Mefküre Mollova either. She lost many close people – her father, husband, and mother, and her son was arrested and investigated. During a search in 1983, the books and part of the family archive needed for her research on dialects were confiscated. In the winter of 1984/1985, the names of the Turks were changed forcefully to Slavic ones, and the very identity of the Turks was denied. Therefore, research on the Turkish language and culture were unthinkable. After her son's expulsion (1989), on her way to Paris, Mefküre was stripped of her last valuable books, manuscripts, and remnants of her family archives. The decrease in her publications during this decade is

obvious – a total of 28. She also moved away from her narrow field of dialectology. During this period, 24 of her articles were in French, 13 of them related to the subject of Codex Cumanicus, 1 of which was a presentation of Vladimir Drimba's book *Syntaxe Comane*. It is obvious that after the two-year silence in the period of 1983 – 1984, she stopped publishing articles about Turkisms in Bulgarian language, which topic has also been prohibited in Bulgaria. In the publication of the dictionary of Tsani Ginchev's works, (which was probably prepared earlier together with Riza Mollov), the long euphemistic expressions: "rare, obsolete, dialectal, foreign words and expressions" were used instead of the real term "Turkisms". In 1988, she published an article on this topic in Belgrade and wrote about the Turkish language in Bosnia. Only one of those studies appeared in Turkey in 1980, and it was in French. After changing the names of the Turks, Mefküre Mollova did not publish any of her articles under the forcibly imposed on her new name. In her studies from 1985 – 1989, she signed herself in abbreviated form as "M. Mollova".

In the 1990s, when she was already in Paris and as an emigrant living in difficult conditions, staying in boarding houses, Mefküre Mollova did not stop with the research. Since her archive of manuscripts and files of field trips were destroyed, she continued to develop the highly debated topic of the Codex Cumanicus, on which she published 13 of her 27 studies for this decade. Of these, 22 were in French, 4 in Turkish, and 1 – in Russian. One of her articles in Turkish was on the subject of the Codex Cumanicus, and two were related to Turkish folklore texts. Only in one Mefküre Mollova gave the classification of Turkish dialects in the Balkans – a topic which she also tackled in previous periods. In the articles not related to the discussions around Codex

Cumanicus, she returned to the problems of Turkish folklore, Turkish dialectology, and linguistics in Bulgaria.

In the following decade, the world-renowned dialectologist continued to write a total of 7 of her articles – of which 5 were in French and 2 in Turkish, 3 were on the subject of Codex Cumanicus, and the rest primarily concerned the problems of Turkish folklore and Turkish loanwords in Slavic languages. In addition, in 2003, the publishing house of the Turkish Language Institute in Ankara published her first book – "Dictionary of Eastern Rhodope Turkish Dialects", written in Turkish and French, on which she must have worked for a long time. Only at the end of her life was she able to publish the manuscript of her dictionary, completed in 1975, on which she worked for 20 years and which she miraculously managed to save from destruction.

Since the publication of studies on Turkish language, literature, and folklore in Bulgaria became impossible in the 1970s, some persecuted researchers and artists were forced to send their work in Turkey to be saved outside of the country. They were closely monitored by the State Security. The library of the Turkish Language Institute in Ankara holds several of Mefküre Mollova's manuscripts and part of the official file for them. Of particular interest is her 252-page manuscript from 1971 on the Nevrokop Turkish dialect. Until today, this research has remained unknown to the public. We found a total of 7 of Mefküre Mollova's manuscripts – studies, which thanks to a mere serendipity were saved from destruction.

The last chapter of the book presents Mefküre Mollova's almost unknown poetic work. She is the first Turkish poet in Bulgaria, who managed to publish an independent collection of poems in Turkish in 1964. Being a daughter of teachers, Mefküre

grew up in the traditions of folk poetry, and the music of the verses of the Koran, which she studied both at school and at home, also developed her musical skills. Perhaps since she was a child, she began to compose quatrains similar to the maanets, which were traditionally sung every day at home or on holidays. She studied Romanian and Turkish literature in her hometown, and at the French College in Varna, she had the opportunity to become more familiar with the works of the greatest French classical poets, who became her next teachers of poetic art. At Sofia University, she mastered further her French language, reading in original French literature. On this rich traditional and educational basis, Mefküre Mollova received the necessary training, gradually developed her talent, and relatively quickly emerged as a poet with an original language and style. However, the Turkish song tradition is present in the melody and rhythm of her poems, and above all is the structure of the maanet, which allowed her to create original short poems.

The earliest dated poem included in her book is from 1947 and is titled "At the College" (Kolejde). Based on the dated period (1949-1959) and undated poems published in some anthologies and periodicals, it is possible to determine quite precisely the duration of Mefküre Mollova's "poetic period", which was relatively short. Her poetry became a huge success among Turkish readers, in the circles of the newly formed Turkish intelligentsia – according to the socialist model. It was welcomed as a great cultural event, as an example of the free female expression in the field of the "male" space of poetry. Her impact on young Turkish women is staggering. For nearly fifteen years, she wrote her best poems, after which, due to the repression against her family in the first half of the 1960s, the closure of most Turkish newspapers,

and the pressure to write in Bulgarian, she suppressed her creative inspiration and devoted solely to her academic work.

In her poetry, Mefküre Mollova artistically reflects on some aspects of her time, her love and feelings, everyday life, and the soul of the Turkish woman. The form she used is similar to the maanets – she preferred concise statements, often used repetition, rarely rhymed, and wrote in white verse.

The creative work of the first Turkish poetess in Bulgaria, Mefküre Mollova, excited her contemporaries and made her a legend, especially during the years when the Turkish language was banned and assimilation process expanded. Her poetry was hidden from the reader for a long time. Her poems were not reprinted, and her collection of poems and anthologies, already a bibliographic rarity, are hard to find. Her poetry continues to live only in the memory of her contemporaries and the anthologies of famous turkologists, poets, and writers in Turkey and Azerbaijan. The Turks from Bulgaria, who nowadays write in Turkish or Bulgarian, and even some experts in Turkish literature in Bulgaria, do not know anything about the work of the talented poetess. Mefküre Mollova deserves to take her place among the most prominent Bulgarian poets of the time.

Both Mefküre Mollova's poetic work and her academic achievements must be reestablished in Bulgaria. Having gained fame and recognition around the world, in her homeland she and her husband Riza Mollov are forgotten and neglected. Their contribution to the establishment of Turkish Philology, and the development of the discipline of türkology in Bulgaria according to international academic standards, is completely ignored. The Mollov family was not given any acknowledgment for their dignified behavior of university professors who chose to defend

academic truth over the service to the regime. They both paid the highest price for it – which is still not taken into account. Their refusal to collaborate with the communist authorities and to falsify academic research – in other words their refusal to serve the criminal communist government – stigmatized them for decades. Although in different conditions, unfortunately, this stigma lays over the Mollov family even today...

We hope that this book will contribute to correct this injustice.

DocWoment

Book Series: *Women and Minorities Archives*

Editorial Board: Kristina Popova, Marijana Piskova, Petar Vodenicharov,

Anastasya Pashova, Milena Angelova, Nurie Muratova

Volume 8, 2022

Zeynep Zafer, Nurie Muratova

**Turkology in Exile
MEFKÜRE MOLLOVA
A Biographical Study**

Зейнеп Зафер, Нурие Муратова

**Тюркология в изгнание
МЕФКЮРЕ МОЛЛОВА
Биографично изследване**

Рецензенти: проф. Жоржета Назърска

доц. Петър Воденичаров

Редактор: д-р Садък Хаджъ

ISBN 978-954-00-0316-0

Издателство: Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград
2022

МЕФКЮРЕ МОЛЛОВА

ЗЕЙНЕП ЗАФЕР, НУРИЕ МУРАТОВА
ТЮРКОЛОГИЯ В ИЗГНАНИЕ

Мефкуре Моллова е родена на 22 юли 1927 г. в Добрич. Учи основно образование в тургък и румънски училище, а средно – във френски колеж Сен Андре във Варна. След като завършила Френска филология в Софийския държавен университет, в края на 1953 г. Мефкуре Моллова е назначена за асистентка в ново създадената специалност „Турска филология“. Повече от 1961 г. заедно със съпруга ѝ Риза Моллов са ученници от Университета. Сътрудници до края на живота си е преследван от държавна сигурност, а Мефкуре Моллова не е допусната до академичните институции до 1989 г., когато е призведена да нагусне България. Оставена без средства за препитание (1961–1989), тя се отдава на научна работа и е авторка на повече от 150 статии и студии в областта на тюркологията, като около 100 от тях са написани в условия на политически и научни репресии и са публикувани предимно на френски език в поетически списания от цели свети. В емиграция до края на живота си отпечатва още 35 изследвания. Умира през 2009 г. в Париж.

Житейската и професионалната гълъбка на Мефкуре Моллова са белязани от политиката на комунистическия режим за насилиствена асимилация на турците в България. За престъпстването и непримирийството с това престъпление на режима, тя и съпругът ѝ заплашват висока цена, но запазват докрай моралната си почтеност и научна честност.

Целта на изследването е да реконструира събитията от живота на световноизвестната българска тюркологка, чийто принос в науката е премъничаван и пренебрегван у нас и досега. Тя е и първата папанчица турска поетка, усънела да публикува стихосбирка на турски език (1964 г.) и комунистическа България. Неизвестното ѝ поетическо творчество тегърва ще бъде оценявано.

Проф. Зайнег Зафев завежда Катедрата по българско език и литература в Анкарския университет. Научните ѝ интереси са свързани с превода и преводната рецепция, литератураната на турокултурна и асимилационните политики.

Д-р. Нурие Муратова преподава Арабоисlamика в Югоизточният университет „Неофи Ригски“, Благоевград. Научните ѝ интереси са в областта на архивните политики, архивите на жени, архивите на малцинства.